

Medeltida taklag i Södermanland

Strängnäs stift, Södermanlands län

Inventering och dokumentation 2014

Kjell Taawo

© 2015 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Kjell Taawo, antikvarie
Omslagsbild: Skuren dekoration på tunnvalvstakstolen i Vallby kyrka (Slm 2015-1363).
Foto, där ej annat anges: Kjell Taawo, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM13-019

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2015

Innehåll

INLEDNING	7
Bakgrund och syfte	7
Inventeringsmetodik	8
BERGSHAMMARS KYRKA	10
Byggnadsbeskrivning och historik	10
Taklag	10
BLACKSTA KYRKA	12
Byggnadsbeskrivning och historik	12
Taklag	12
BOGSTA KYRKA	18
Byggnadsbeskrivning och historik	18
Taklag	18
BÄLINGE KYRKA	20
Byggnadsbeskrivning och historik	20
Taklag	20
FLENS KYRKA	24
Byggnadsbeskrivning och historik	24
Taklag	24
FOGDÖ KYRKA	28
Byggnadsbeskrivning och historik	28
Taklag	28
FORSSA KYRKA	32
Byggnadsbeskrivning och historik	32
Taklag	32
FRUSTUNA KYRKA	36
Byggnadsbeskrivning och historik	36
Taklag	36

GILLBERGA KYRKA	40
Byggnadsbeskrivning och historik	40
Taklag	40
GRYTS KYRKA	44
Byggnadsbeskrivning och historik	44
Taklag	44
GÅSINGE KYRKA	46
Byggnadsbeskrivning och historik	46
Taklag	46
HAMMARBY KYRKA	50
Byggnadsbeskrivning och historik	50
Taklag	51
HUSBY-OPPUNDA KYRKA	56
Byggnadsbeskrivning och historik	56
Taklag	56
HUSBY-REKARNE KYRKA	58
Byggnadsbeskrivning och historik	58
Taklag	58
HÄRADS KYRKA	64
Byggnadsbeskrivning och historik	64
Taklag	64
KJULA KYRKA	70
Byggnadsbeskrivning och historik	70
Taklag	70
LIDS KYRKA	74
Byggnadsbeskrivning och historik	74
Taklag	74

LISTA KYRKA	78
Byggnadsbeskrivning och historik	78
Taklag	79
LÄSTRINGE KYRKA	80
Byggnadsbeskrivning och historik	80
Taklag	80
RIPSA KYRKA	82
Byggnadsbeskrivning och historik	82
Taklag	82
RUNTUNA KYRKA	86
Byggnadsbeskrivning och historik	86
Taklag	86
RÅBY-REKARNE KYRKA	90
Byggnadsbeskrivning och historik	90
Taklag	90
RÅBY-RÖNÖ KYRKA	94
Byggnadsbeskrivning och historik	94
Taklag	94
SPELVIKS KYRKA	96
Byggnadsbeskrivning och historik	96
Taklag	96
STORA MALMS KYRKA	100
Byggnadsbeskrivning och historik	100
Taklag	100
SUNDBY KYRKA	104
Byggnadsbeskrivning och historik	104
Taklag	104

SÄTTERSTA KYRKA	108
Byggnadsbeskrivning och historik	108
Taklag	108
TUMBO KYRKA	110
Byggnadsbeskrivning och historik	110
Taklag	110
TUNA KYRKA	114
Byggnadsbeskrivning och historik	114
Taklag	114
TYSTBERGA KYRKA	118
Byggnadsbeskrivning och historik	118
Taklag	118
VALLBY KYRKA	124
Byggnadsbeskrivning och historik	124
Taklag	124
VANSÖ KYRKA	130
Byggnadsbeskrivning och historik	130
Taklag	130
VÄSTERMO KYRKA	134
Byggnadsbeskrivning och historik	134
Taklag	134
YTTERSELÖ KYRKA	136
Byggnadsbeskrivning och historik	136
Taklag	136
ÅKERS KYRKA	140
Byggnadsbeskrivning och historik	140
Taklag	140
ÅRDALA KYRKA	142
Byggnadsbeskrivning och historik	142
Taklag	142

SAMMANFATTNING	152
URVAL AV KYRKOR TILL ETAPP 2 AV PROJEKTET	153
Källförteckning	155
Administrativa uppgifter	155
Projektrelaterad information	155

**Kyrkor med medeltida taklag
i Södermanlands län.
Skala 1:400 000.**

1 Karta över södermanland, kyrkor med medeltida taklag markerade.

INLEDNING

Under 2013-2014 utförde Sörmlands museum en översiktlig inventering och dokumentation av medeltida taklag i den del av Strängnäs stift som omfattar Södermanlands län. Projektet har utförts på uppdrag av Strängnäs stift och inventeringar har utförts i hela stiftet. I de delar av stiftet som omfattar Örebro och Stockholms län har respektive länsmuseum stått som ansvariga för arbetet. Arbetet i Södermanlands län har utförts av Sörmlands museum, i huvudsak genom Kjell Taawo, antikvarie och Björn Pettersson, arkeolog. Vid några kyrkor har även Eva Wockatz, antikvarie, deltagit. Vid uppstarten av projektet medverkade Robin Gullbrandsson från Jönköpings länsmuseum som metodikstöd vid de fem kyrkorna i Tystbergabygdens församling. Timmerman Daniel Eriksson, Bygg & Hantverk i Karlskoga, medverkar under etapp 2 av taklagsprojektet i Södermanlands län men hans iakttagelser från Årdala och Blacksta kyrkor redovisas i denna rapport.

Bakgrund och syfte

Södermanlands län har 75 st kyrkor med helt eller delvis bevarade murverk från medeltiden. Av dessa är det bara tre stycken, Aspö, Bergshammar och Spelvik som anses ha nybyggts under yngre medeltid (1350-1520). Övriga kyrkor började till absolut största delen byggas under första delen av den äldre medeltiden, 1100-1250-talet. Endast ett mindre antal kyrkor nyuppfördes under tiden 1250-1350. Dateringarna är nästan uteslutande baserade på konsthistoriska iakttagelser och analyser. Endast två kyrkor har daterats dendrokronologiskt, Tumbo och Spelvik, till efter 1146 resp 1445. Ingen av dessa kompletterades dock med någon mer djuplodande byggnadsarkeologisk analys. Vad som är mycket karakteristiskt för de sörmländska kyrkorna är att de byggts ut och till i mycket hög grad under århundradena, endast 13 av kyrkorna har kvar den ursprungliga utsträckningen på långhus och kor. En mycket vanlig förändring av kyrkorna som haft stor påverkan på takkonstruktionerna är byggandet av valv. Från 1300-talets mitt och framförallt under 1400-talet byggdes ett mycket stort antal valv över kyrkorummen.

2 Startmöte för projektet vid Härads kyrka den 21 mars 2013 med deltagare från de tre länens projektgrupper.
Foto: Dag Forssblad (SLM D2015-1364).

I början av perioden i form av trävalv men senare nästan uteslutande som tegelvalv.

Syftet med Sörmlands museums del i projektet är att identifiera kvarvarande medeltida taklag i den del av Strängnäs stift som omfattar Södermanlands län och att fördjupa kunskapen om dessa. Denna första identifierande etapp ska ligga till grund för de fördjupade byggnadsarkeologiska undersökningar av ett utvalt antal taklag som ska utföras i etapp 2 av projektet. Undersökningarna görs då av personer med olika kompetenser, byggnadsarkeolog, timmerman o s v. Sammantaget ska arbetet leda fram till en säkrare och mer komplett datering av länets medeltidskyrkor och därigenom se en tydligare bild av kyrkobyggnadsprocessen i Södermanlands län. I förlängningen kommer projektet medverka till en ökad förståelse för och kunskap om medeltida hantverkare, byggnadsprocesser och träkonstruktioner. Kunskapsuppbyggnaden om de medeltida taklagen kan också få en stor betydelse för att undvika olyckliga ingrepp i takkonstruktioner och underlagstak vid takreparationer och installationsarbeten på kyrkvindarna.

Inventeringsmetodik

Arbetet startade med en skrivbordsinventering där vi utifrån uppgifter ur Kyrkokaraktiseringsprojektet, vårdplaner och antikvarisk medverkan i kyrkorestaureringsprojekt identifierade 49 kyrkor som vi bedömde som intressanta att besöka. De kyrkor vi valde bort vid denna genomgång var sådana som drabbats av omfattande takbränder och/eller fått hela taklagen förnyade i sen tid. Det är dock inte omöjligt att några av dessa kyrkor ändå kan ha t ex bevarade medeltida remstycken och det kan vara intressant att på sikt komplettera inventeringen här.

Vid fältinventeringen var vi alltid två personer av såväl praktiska skäl som av säkerhetsskäl. 2,5 timmar var tidsramen per kyrka. Denna ram gick inte att hålla sig inom när kyrkorna hade fler än två medeltida takstolstyper att skissuppmäta. I och med att vissa taklag inte skissades alls blev dock fälttiden sammantaget inte så mycket större än beräknat.

Arbetsgången på kyrkvindarna blev alltmer standardiserad vartefter projektet framskred. Vi startade alltid med en

3 Skissuppmätning i Tystberga kyrka, Björn Pettersson (SLM D2015-1365).

översiktlig koll av vinden. Inmätning och numrering av takstolarna i plan utfördes med långt måttband och inritning på planritningar ur befintliga kyrkobeskrivningar, uppförstorade till skala 1:100. Olika typer av takstolar och remstycken identifierades och iakttagelser såsom ihopfogningsmetoder, verktygsspår, märkningar o s v noterades på planen. Skissuppmätning i skala 1:50 utfördes av varje takstolstyp som bedömdes som medeltida. Vid uppmätningen användes laseravståndsmätare Leica Disto X310 som även mäter vinklar. Information fördes även in på den blankett som togs fram i början av projektet. Taklagen fotograferades med avseende på helhet och detaljer.

Tunaberg, Tystberga, Vallby, Vansö, Vrena, Västermo, Ytterselö, Åker och Årdala

De besökta kyrkorna har varit: Bergshammar, Bettna, Blacksta, Bogsta, Bälunge, Bärbo, Flen, Fogdö, Forssa, Frustuna, Gillberga, Gryt, Gåsinge, Halla, Hammarby, Helgesta, Husby-Oppunda, Husby-Rekarne, Hyltinge, Härad, Kattnäs, Kjula, Lid, Lista, Lästringe, Ripsa, Runtuna, Råby-Rekarne, Råby-Rönö, Sankt Nikolai, Spelvik, Stora Malm, Strängnäs Domkyrka, Sundby, Svärta, Sättersta, Toresund, Torsåker, Tumbo, Tuna,

4 *Inte bara medeltid döljer sig på vindarna. På en bjälke i Bettna kyrka finns detta fina lilla porträtt (SLM D2015-1366).*

BERGSHAMMARS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Bergshammars kyrka består av ett rektangulärt långhus med ett fullbrett, rakavslutat kor i öster och en sakristia i norr. Kyrkan är ett välbevarat byggnadsverk från medeltiden med ursprunglig utsträckning och murverk i behåll. Exteriören har senare fått en nyklassicistisk prägel med spritputsade fasader, korgbågiga fönster, rusticerad portal och taktäckning med tegel. Kyrkan saknar fönster på norrsidan. Kyrkans huvudingång har kvar ursprunglig placering i kyrkans södra fasad men försågs år 1792 med en tegelmurad portal som är putsad i kvaderrustik och vitkalkad. Kyrkan och sakristian täcks av sadeltak. Yttertaken är täckta med rött, enkupigt tegel med svartmåladnockplåt. Båda gavelspetsarna kröns av flöjlar.

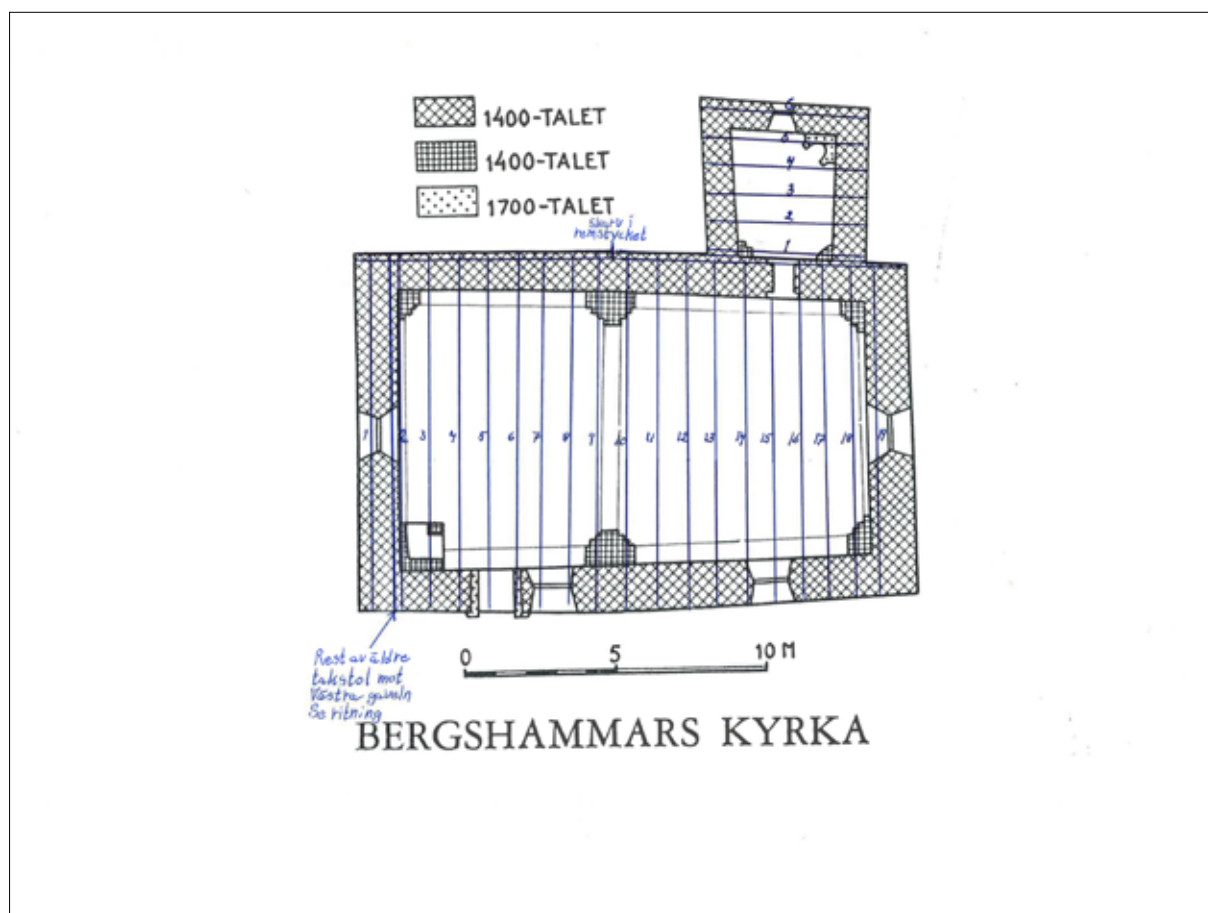
Bergshammars kyrka uppfördes troligen på 1400-talet. Den bestod då sannolikt av ett rektangulärt långhus, ett rakt avslutat kor i öster samt en sakristia i norr.

Kyrkorummet valvslogs troligen strax efter färdigställandet. Ett hammarband, synligt från kyrkorummet, syns i långhusets båda ytterväggar en bit upp på väggarna. Hammarbanden bör ha varit avsedda att bära ett trävalv, som aldrig kom till utförande.

Under ett antal år på 1500-talet stängdes kyrkan då den var en av de kyrkor Gustav Vasa ansåg vara överflödiga. Under 1600-talets första hälft uppfördes troligen ett vapenhus framför sydportalen. 1680-85 byggdes sakristian om. Vapenhuset revs senast år 1792 då dagens sydportal uppfördes. År 1805 ersattes kyrkans tidigare spåntak med ett tegeltak.

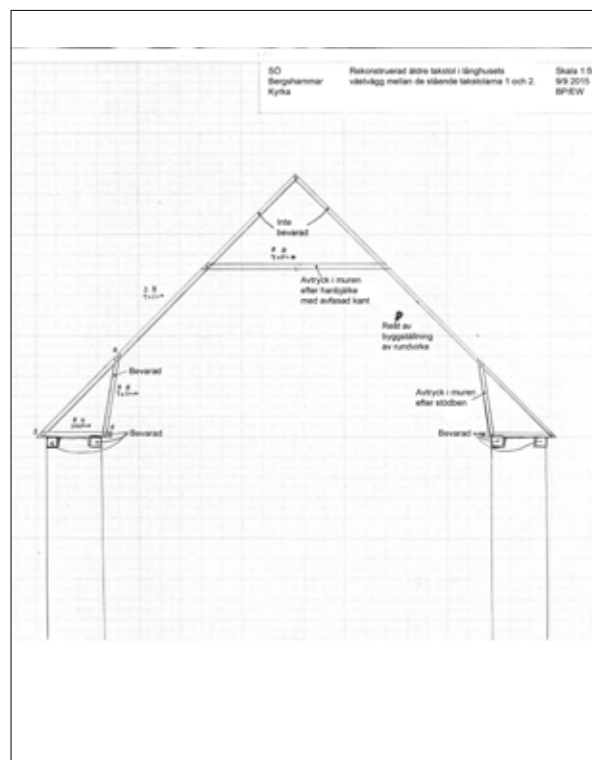
Taklag

Över långhuset står 19 stycken takstolar. Takstolarna är sannolikt från ombyggnationen på 1700-talet. Takstolarna är av svensk modell med tass och en hanbjälke. Virket är furu med bilad yta och vankant förekommer. Alla knutpunkter är tappade och dymlade. Flera takstolar har märkning med rödkrita. Takstolarna vilar på äldre

Även sakristian har sentida takstolar. Äldre återanvänt virke återfinns i några stödben, bindbjälkar och något högben. I en takstol i sakristians nordöstra hörn finns ett äldre återanvänt högben. Virket är slankare och ett lodrätt uttag syns på baksidan. Det äldre virket har varit dymlat. Även det yttre remstycket i väster ser ut att vara äldre. I sakristians nock ligger en trekantsformad nockås, med uttag på ovensidan.

Vindarna är isolerade med Rockwool mineralullsmattor.

6 Rekonstruerad takstol vid långhusets västra mur.

7 Bershammars kyrka från sydost (SLM D10-339). Fotografi: Dag Forssblad

BLACKSTA KYRKA

Taklag

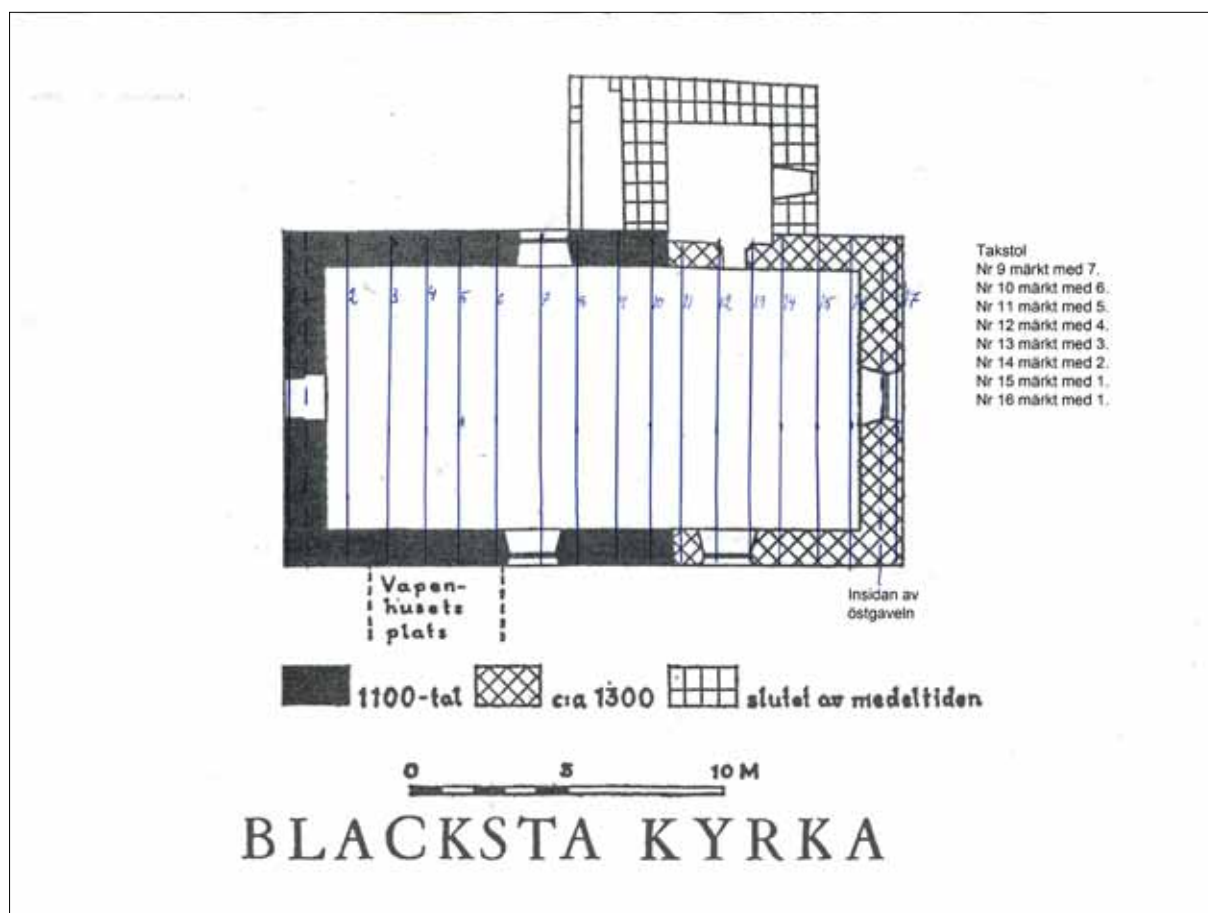
Byggnadsbeskrivning och historik

Blacksta kyrka består av ett rektangulärt långhus och en sakristia på kyrkans norra sida. Kyrkans naturstensmurverk är spritputsat och avfärgat i brutet vitt. Sadeltaken på långhus och sakristia täcks av enkupigt taktegel.

Långhusets västra delar uppfördes under 1100- eller 1200-talen, den östra delen som inrymmer koret på 1300-talet och sakristian med valv under medeltidens senare del. 1576 beskrevs kyrkorummet som ovälvt och öppet upp till sparrarna. 1577 utfördes reparationer i kyrkan, möjligen försågs då kyrkorummet med ett flackt tunnvalv av trä. År 1754 höjdes kyrkans tunnvalv ca 2 m och gipsades. Den gamla takresningen befästes med nya bjälkar, väggarnas taklist uppsattes och östra gaveln jämnades med tegel. 1758 reparerades och tjärades spåntaket på norra takfallet och året efter ströks taken med tjära och kol. 1803 täcktes sedan taken med enkupigt taktegel. 1963 sågs tegeltaket över och reparerades.

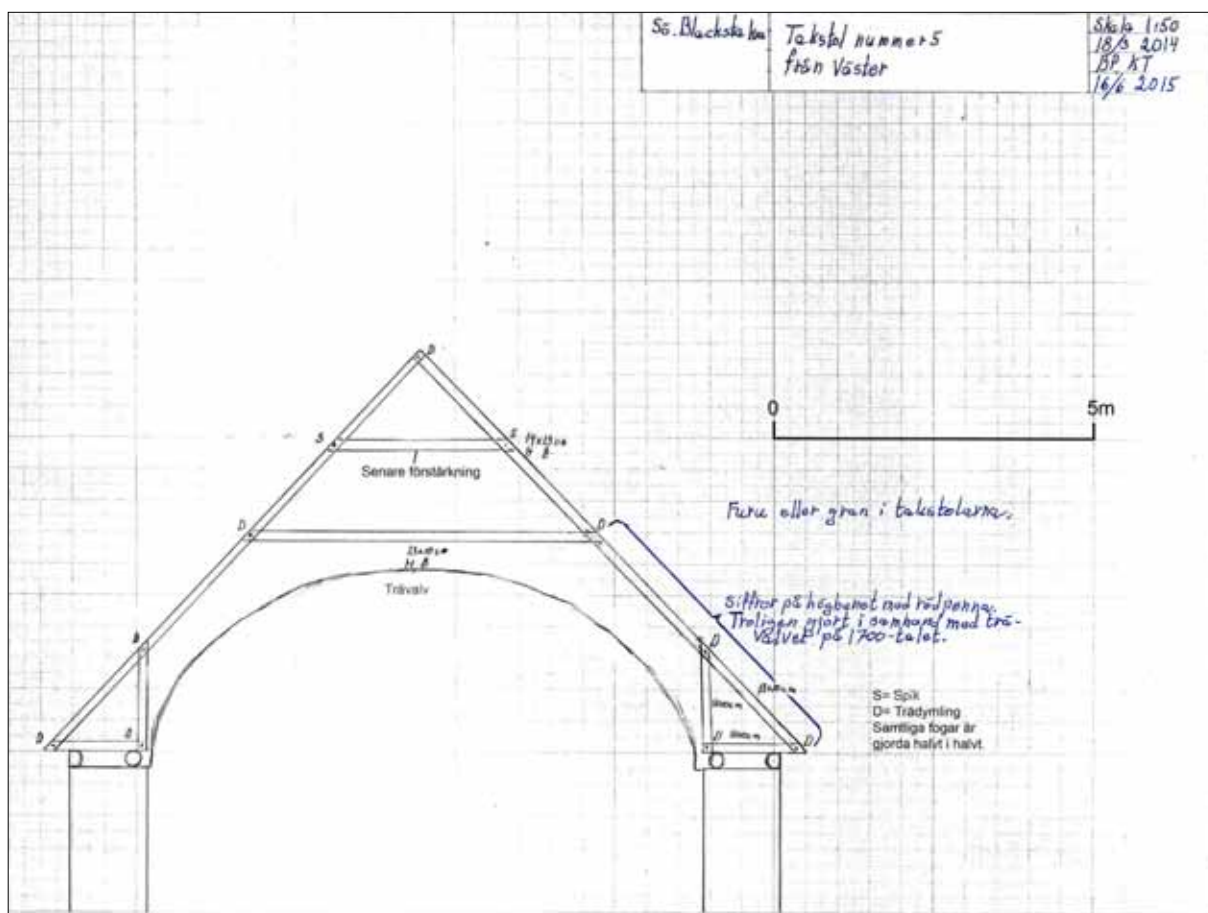
Över kyrkorummet (långhus och kor) står 17 st takstolar. Samtliga takstolar är enhetligt utförda med knäbock och hanbjälke. Konstruktionen vilar på dubbla remstycken av nära på rundvirke med inlaxade kortlingar. Alla takstolsdelar har samma dimension, 13x10 cm, av bilat virke, med alla knutpunkter rakt bladade halvt i halvt och dymlade. Samtliga takstolar har senare förstärkts med en övre hanbjälke, rakt bladad och spikad. Övre hanbjälkarna ser ut att vara samtida med tunnvalvs-konstruktionen och kan alltså vara de bjälkar ”som den gamla takresningen befästes med” år 1754. Takstolarna i väster är försedda med enkel märkning I-IIIIV i mötet stödben-högben. Taklaget hör troligen ihop med den förmodade valvslagningen 1577 men skulle också kunna vara från 1300-talets förlängning av kyrkan. Det finns en hel del vankant på konstruktionsdelarna som kan lämpa sig för dendroprovtagning.

Hela taktron på norra takfallet har spräckta, bilade och bördade brädor. Södra takfallet har ramsågade och bördade brädor. Vinden är isolerad med sågspån.

9 Blacksta kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1367).

10 Skissuppmätning av takstol.

- 11 *Takstolen över långhuset. Taklaget hör itroligen ihop med den förmodade valvslagningen 1577 men kan möjligen ha tillkommit vid 1300-talets förlängning av kyrkan. Detta är i nuläget oklart (SLM D2015-1368).*

- 12 *Tass/högben sammanfogade med bladning halvt-i-halvt och dymning (SLM D2015-1369).
Fotografi Daniel Eriksson*

13 Takstolsdelarna är bilade och alla knutpunkter bladade halvt i halvt och dymlade samt har en enkel märkning. (SLM D2015-1370).

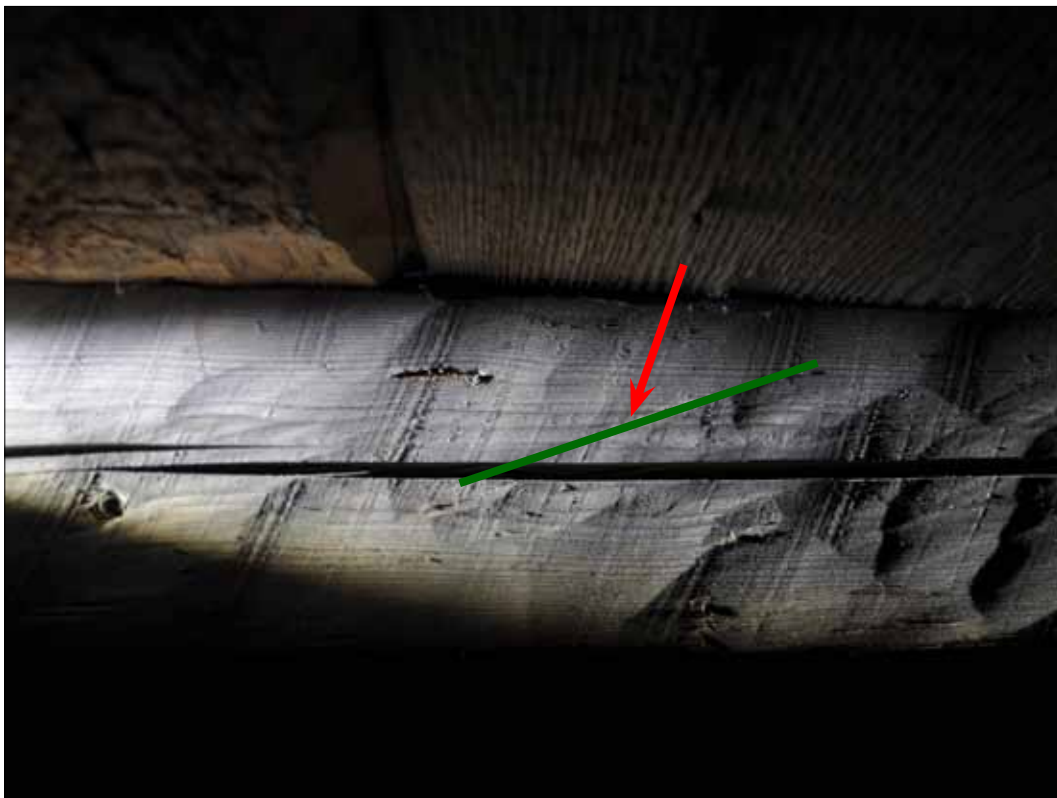
14 Notera det krokiga högbenet och att timmermannen har huggit med böjen både på över- och undersida. Bockkonstruktionen för 1754-års tunnvalv (SLM D2015-1371). Fotografi: Daniel Eriksson.

15 Yttre och inre remstycket består av mer eller mindre rundtimmer (SLM D2015-1372). Fotografi: Daniel Eriksson.

16 Yttre och inre remstycket har sammanfogats med laxade kortlingar (SLM D2015-1373). Fotografi: Daniel Eriksson.

17 Exempel på behuggning av högben, Grön=yxans rörelseriktning i veden. Röd=eggens vinkel i förhållande till rörelseriktningen. Det ser ut som att timmermannen haft en yxa med överställt skaft och arbetat sig framåt. Mycket likt behuggningen i närliggande Årdala kyrka troligen från andra halvan av 1500-talet (jmf bild xxx). (SLM D2015-1374). Fotografi: Daniel Eriksson.

18 Siffrorna med rödkrita i mötet hanbjälke/högben kan möjligen härröra från den nya valvslagningen på 1700-talet (SLM D2015-1375). Fotografi: Daniel Eriksson.

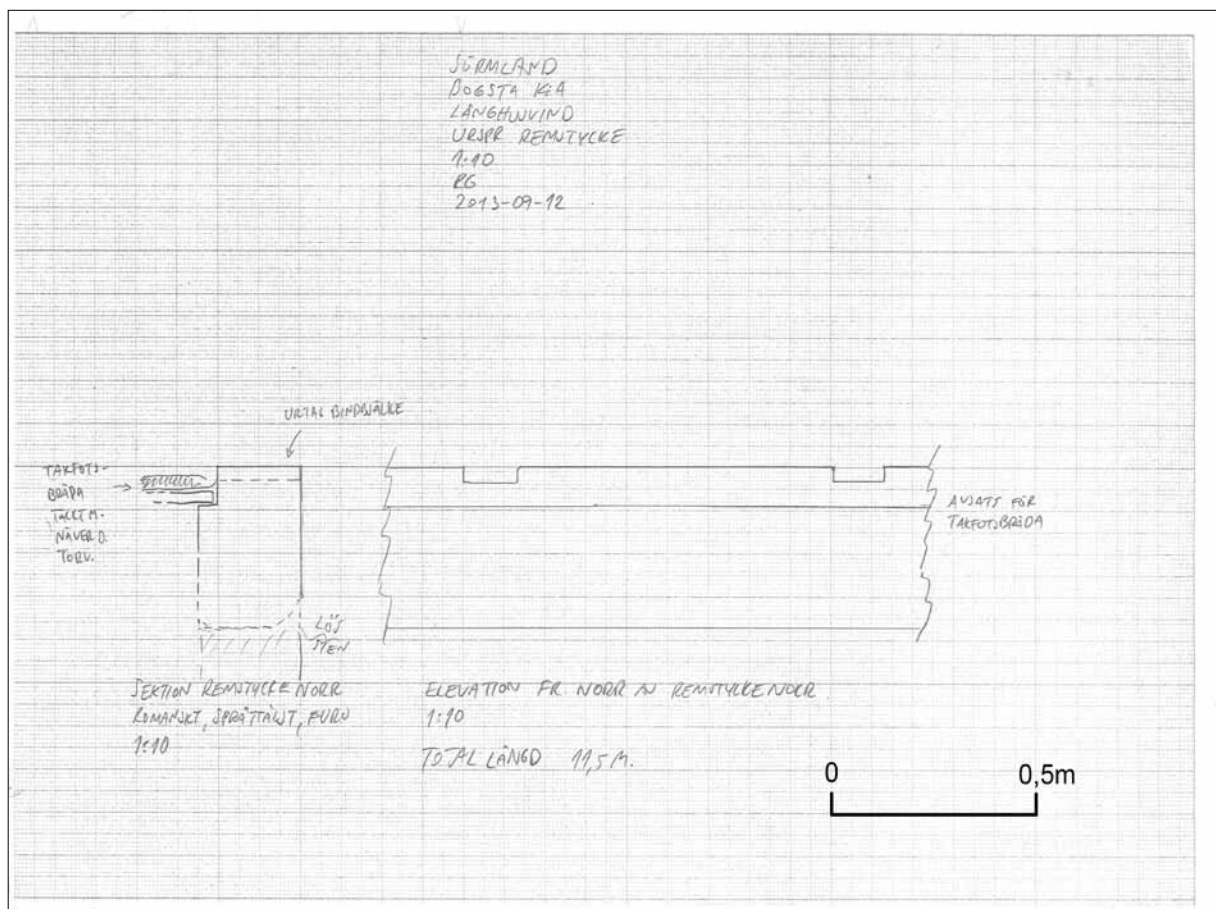
spår av spikning. På flera av dessa hanbjälkars undersida finns spikhål. Möjligen är detta återanvända sparrar där takspån varit spikat.

Takstolarna vilar på dubbla murremmar, där den yttre både i norr och söder löper utmed längden på den ursprungliga romanska långhusmuren och antagligen hör ihop med den äldsta takkonstruktionen. De yttre murremmarna är av furu, sprätthuggna och utförda med hylla för takfotsbräda. Dimensionen på murremmarna är ca 28x40 cm och de är lätt trapetsoidformade. På ovansidorna finns urtag kvar efter bindbjälkar. Bindbjälkarna har suttit med cc 75-80 cm och urtagen är 3-6 cm djupa och 12-14 cm breda.

Taktron är i huvudsak ramsågad och bördad men enstaka brädor är spräckta och bilade. Vinden är oisolerad.

20 De yttre murremmarna hör troligen ihop med den äldsta takkonstruktion och har urtag kvar efter bindbjälkar. (SLM D2015-1376).

21 Skissuppmätning av yttre remstycke.

BÄLINGE KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Kyrkan har en oregelbunden form bestående av långhus, sakristia, vapenhus, stort gravkor på sydsidan, Björksundskoret, med sin lanternin prydd huv samt högkoret, Nynäskoret, i form av ett åttkantigt torn i öster. Murverket består huvudsakligen av gråsten, förutom östra gravkoret som är uppmurat av tegel. Samtliga fasader är spritputsade med slätputsade omfattningar utom Nynäskoret som är slätputsat samt har spåntäckning på de väggytor som ansluter till långhustaket. Björksundskorets tak är utförda av kopparplåt medan övriga takytor är spånbelagda.

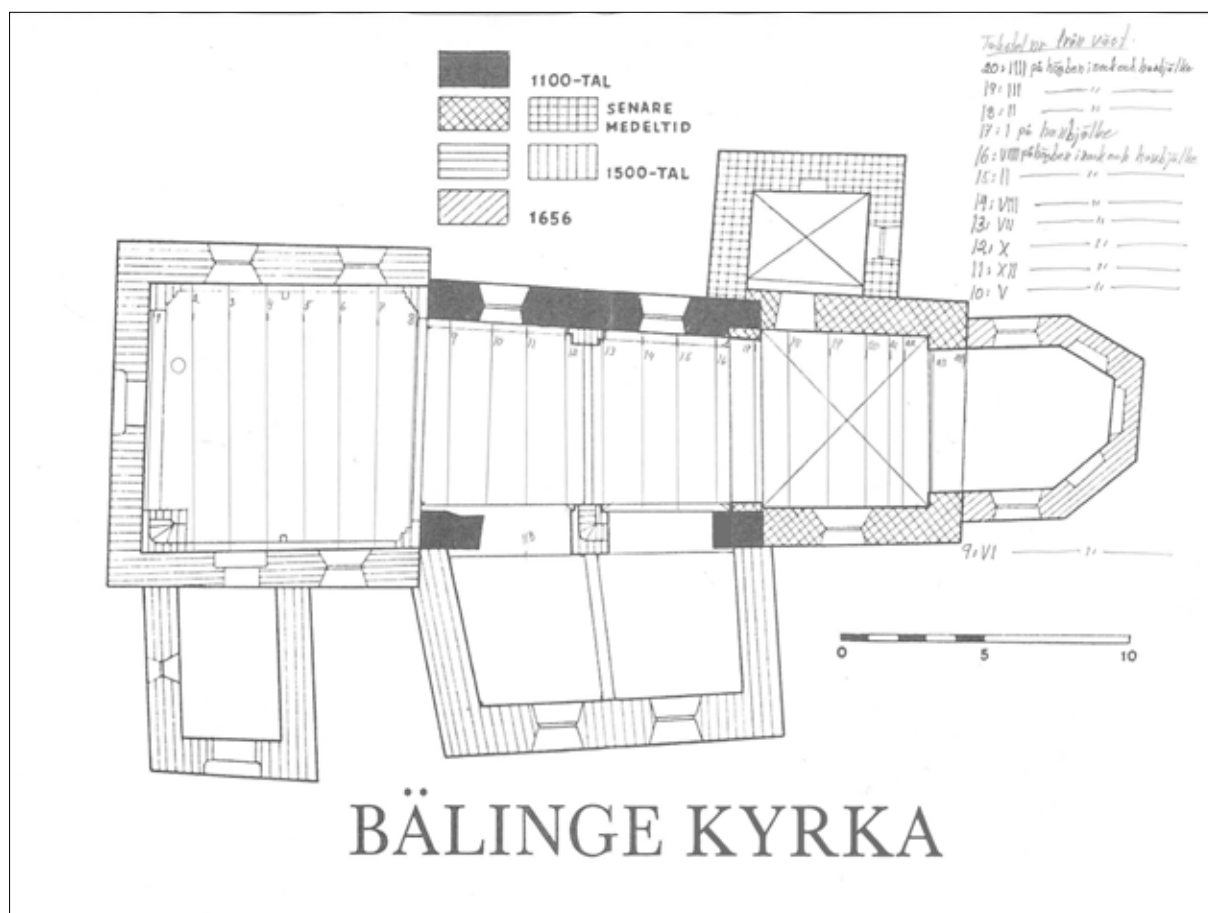
I långhusets mittparti finns murverk från den ursprungliga romanska kyrkobyggnaden. Östra delen av långhuset, det gamla koret med sitt kryssvalv, tillkom under 1300-talet, möjligen byggdes och valvslogs även sakristian vid samma tillfälle eller under nästkommande århundrade. En stor utbyggnadsperiod var åren runt 1550-1565 då långhuset

byggdes ut i väster, Björksundskoret och vapenhuset tillkom i söder och långhusets stjärnvalv slogs. 1600-talets tillskott till kyrkan är de omfattande valvmålningarna från 1621-22 och byggandet av Nynäskoret som stod klart 1656. 1734 fick Björksundskoret sin nuvarande lanterninförsedda huv och kyrkans västingång togs upp

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset & koret) står 24 stycken takstolar. I Bälinge kyrka noterades medeltida takstolar från två olika tidsperioder/modeller.

Rester av den tidigaste romanska modellen återfinns i långhusets södra mur, intill Björksundskoret. Resterna som finns kvar är de sparrar och bindbjälkar som sticker ut utanför södra yttermuren, och som nu hamnar inne på Björksundskorets vind. Sparrar och bindbjälkar är kapade med yxa i liv med insidan av väggen mot långhuset. Takstolarna bör kunna dateras till 1100-1200-tal. Bindbjälkarna vilar på en murrem, som har en avsats för takfotsbrädan (L-formad). Murremmen är sprättäljd

och av furu, samt tydligt väderbiten. Hopfogningarna är utförda halvt i halvt, dymlade med rak dymling. På sparrarna syntes att även taktrön varit dymlad. Dimension på sparrar är 9x12 cm, med vankant och bindbjälkar 12,5x11 cm.

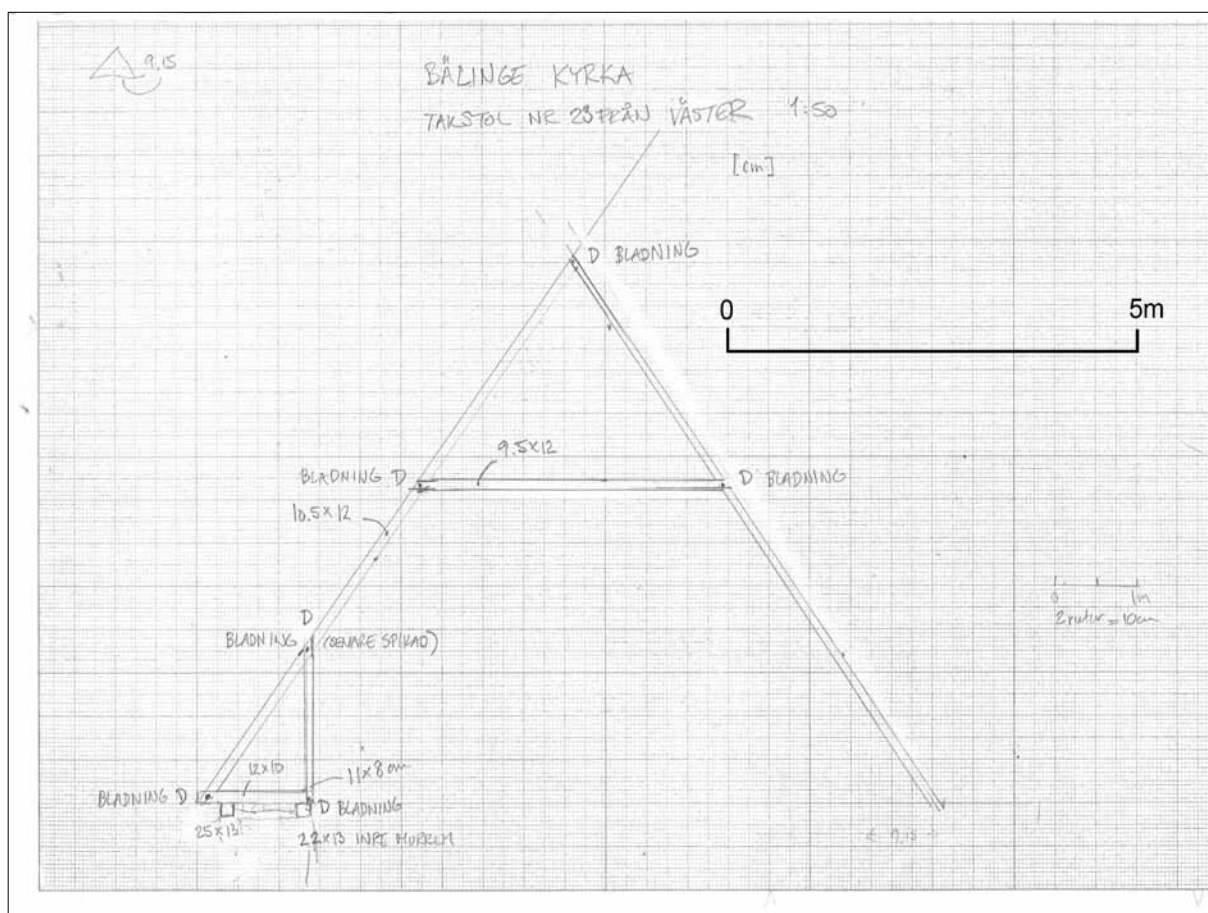
Längst i öster finns två bevarade hela gotiska takstolar, vilka bör vara nästa generation takstolar, eventuellt 1300-tal. Takstolarna korresponderar mot det ursprungliga gavelröset murat i natursten (som är något lägre än det nuvarande). Takstolarna har knäbock och hanbjälke, är bilade och troligen av gran. Ingen märkning. Monterade halvt i halvt. Hanbjälken har vankant. Möjligen är murremmarna samtida med dessa takstolar och de är vankantade.

Tredje generationens takstolar, övriga 22 takstolar, är sannolikt uppförda under andra hälften av 1500-talet, i samband med att taket förhöjs och man valvslår hela kyrkan.

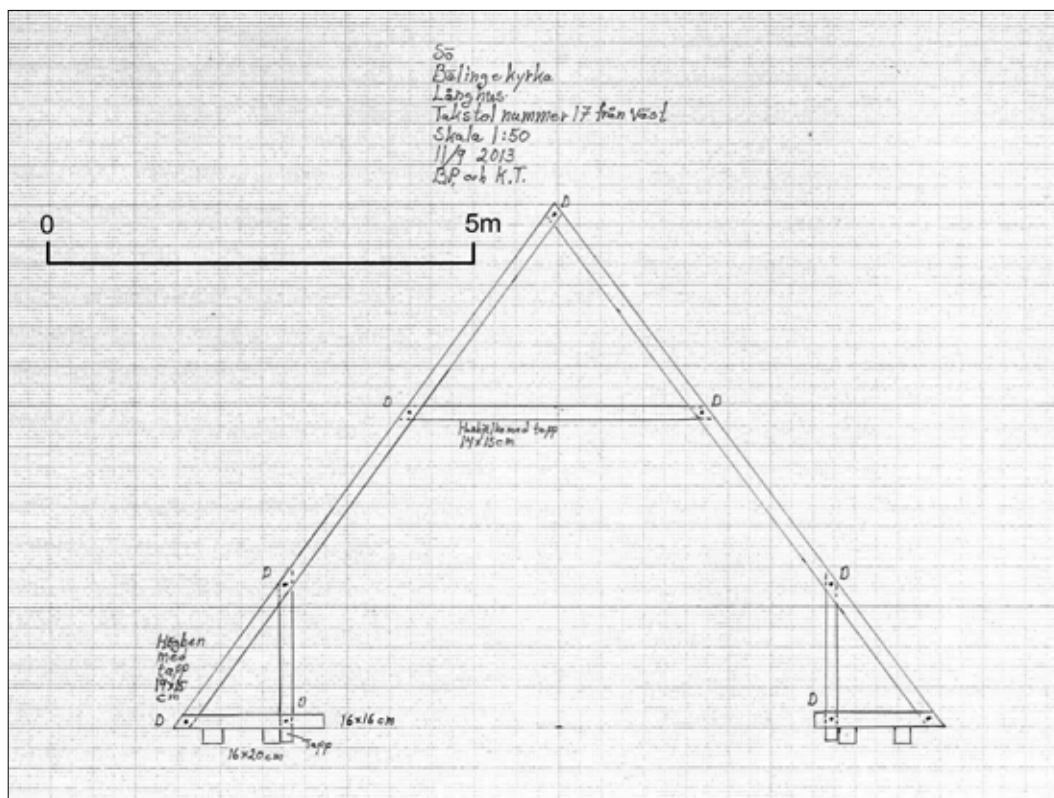
Taktrön är i huvudsak ramsågad och bördad. Vinden är oisolerad.

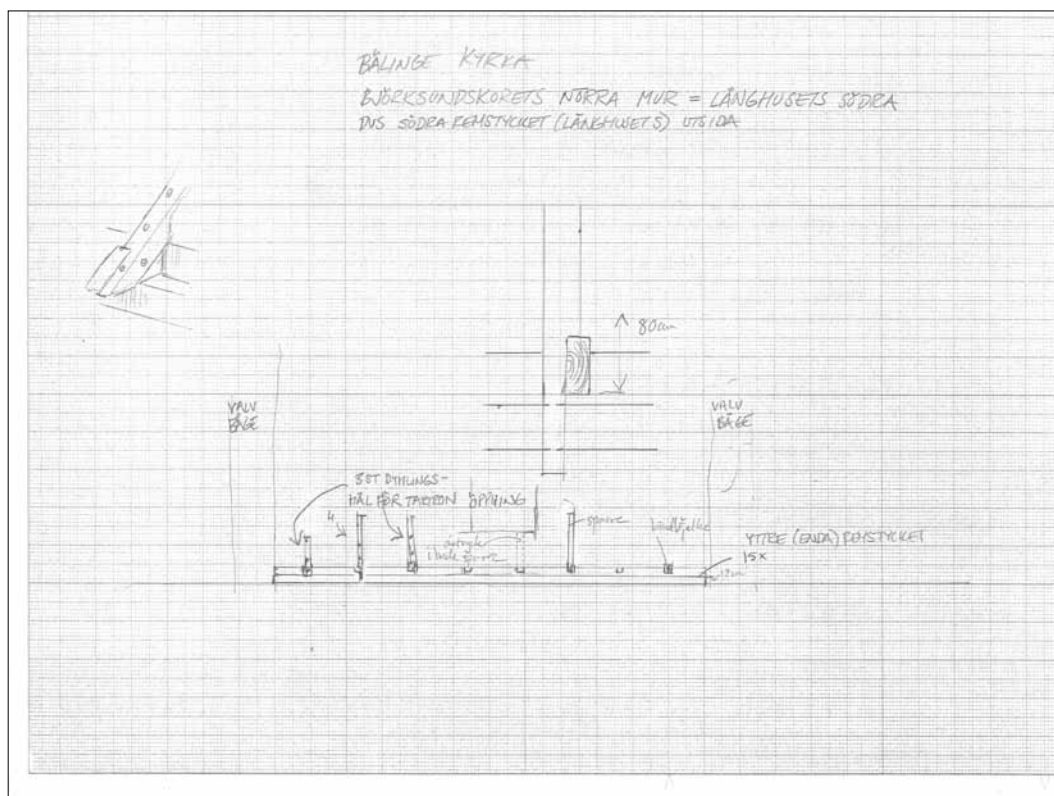
23 Bålinge kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1377).

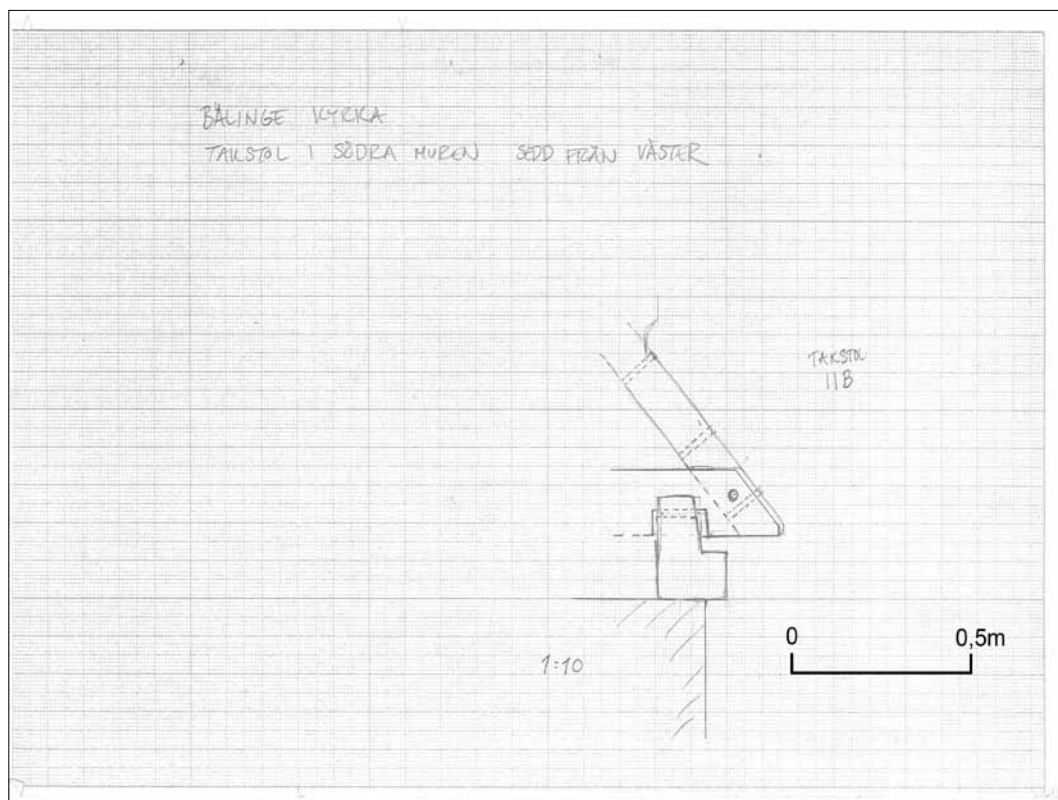
24 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

25 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

26 Detaljskiss av yttre murremnen vid långhusets södra mur, sett från Björksundskörets vind.

27 Detalj av kvarvarande rest av romansk takstol.

28 Rester av den tidigaste romanska modellen återfinns i långhusets södra mur, där sparrarna sticker ut utanför södra yttermuren, och som nu hamnar inne på Björksundskorets vind. (SLM D2015-1378).

FLENS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Flens kyrka är en enskeppig, medeltida salkyrka med gravkor/kor från 1660-talet i öster, sakristia från 1746 i norr och torn från 1795-98 i väster. Långhuset är uppfört av natursten. Torn, gravkor och sakristia är uppförda av tegel. Fasaderna är spritputsade med slätputsade listverk och omfattningar. Kyrkans yttertak täcks med kopparplåt.

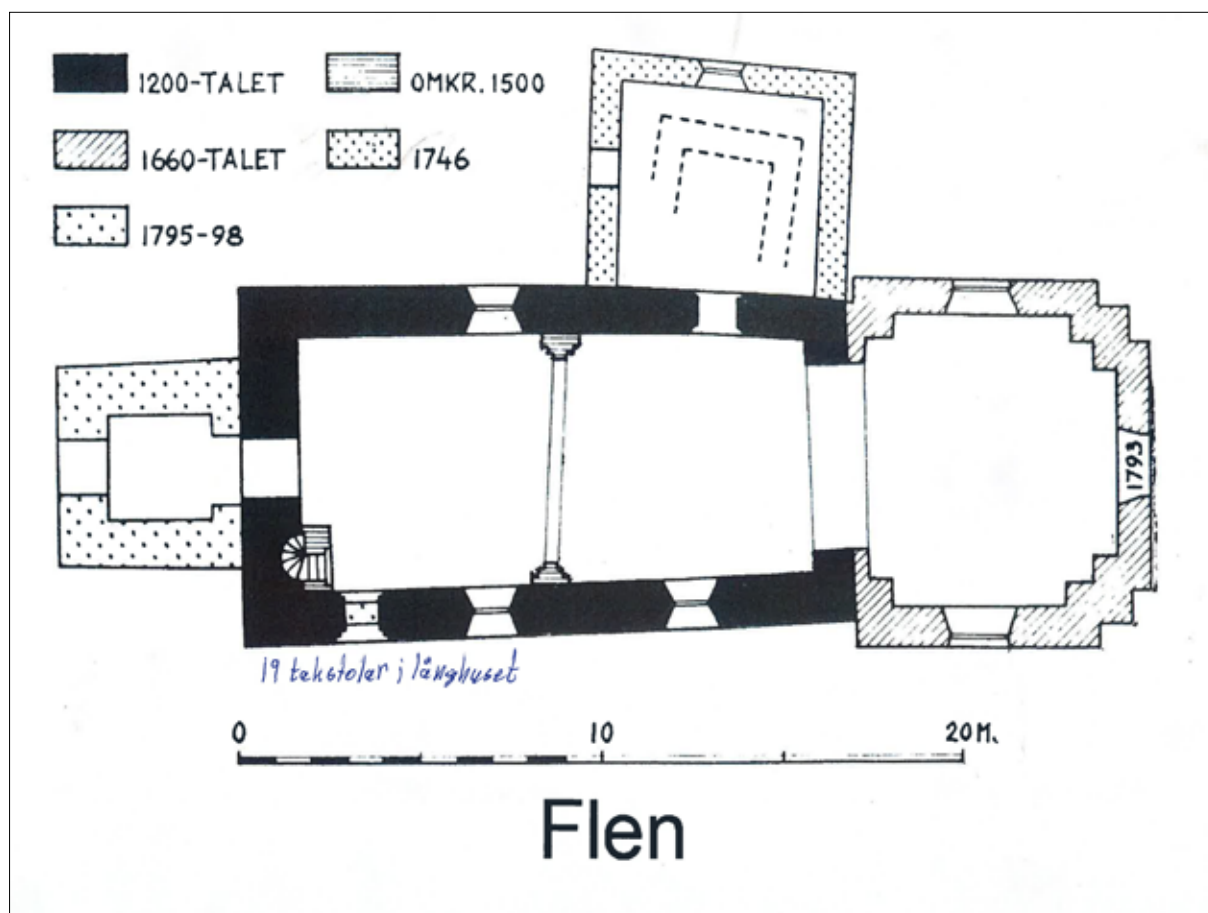
Långhuset antas ha uppförts under 1200-talet, möjligen som en salkyrka redan från början. Kyrkans tidiga byggnadshistoria är dock relativt osäker. Under medeltiden uppfördes en sakristia i norr och ett timrat vapenhus i söder. Omkring år 1500 slogs troligen långhusets valv. Kyrkans murar breddades och höjdes för att erhålla vederlag för valven. På 1660-talet uppfördes gravkoret öster om kyrkan. Arkitekt har möjligen varit Nicodemus Tessin d ä, som även har ritat det Rosenhanska gravkoret vid Husby-Oppunda kyrka. År 1740 angavs vapenhuset vara rivet. Den medeltida sakristian ersattes med nuva-

rande sakristia år 1746. Åren 1795 till 1798 uppfördes kyrkans torn. 1818 täcktes kyrkans tak med tegel och senare 1894 med rödmålad plåt innan dagens koppar-täckning utfördes 1970.

Taklag

Långhusvindens 19 takstolar är eftermedeltida men delar från en romansk takkonstruktion har återanvänts vid uppsättningen. Ett antal stödben, tassar och hanbjälkar är sprätthuggna och har urtag. Både yttre och inre remstyckena är medeltida men sannolikt av olika generationer eftersom äldre urtag inte korresponderar mot varandra. Det yttre remstycket är av ek och det inre är av furu.

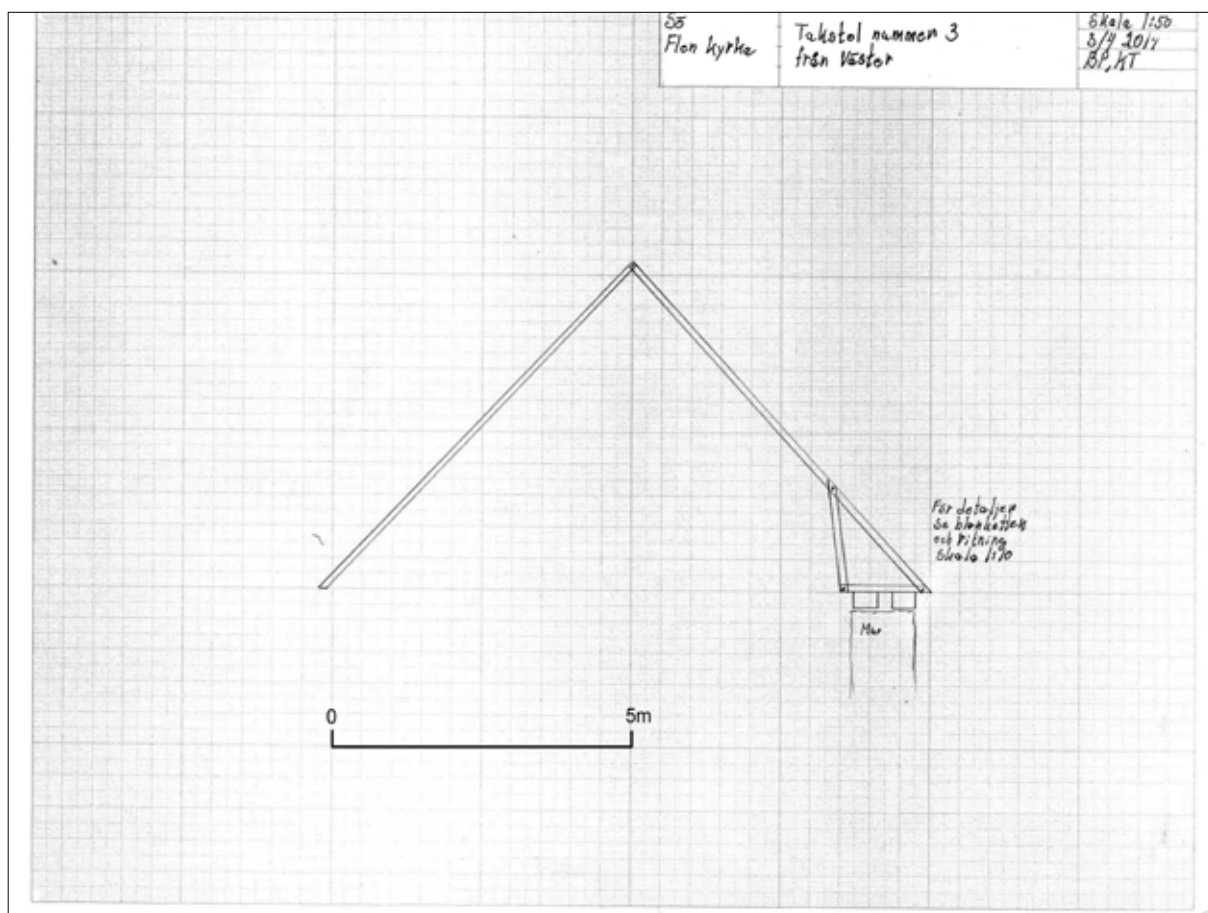
Taktron består i huvudsak av ramsågade och mer eller mindre bördade brädor men det finns även spräckta och bilade samt dessutom några brädor med sprätthuggen yta. Vinden är isolerad med mineralullsmattor.

29 Planritning.

30 Flens kyrka sedd från sydväst (SLM D2015-1379). Fotografi Eva Wockatz.

31 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

32 Både yttre och inre remstyckena är medeltida men sannolikt av olika generationer eftersom äldre urtag inte korresponderar mot varandra (SLM D2015-1380).

33 Ett antal stödben, tassar och hanbjälkar är sprattuggna och har urtag (SLM D2015-1381).

34 *Långhusvindens 19 takstolar är eftermedeltida men delar från en romansk takkonstruktion har återanvänts vid uppsättningen (SLM D2015-1382).*

35 *Vissa delar av taktron har en sprätthuggen yta. (SLM D2015-1383).*

FOGDÖ KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

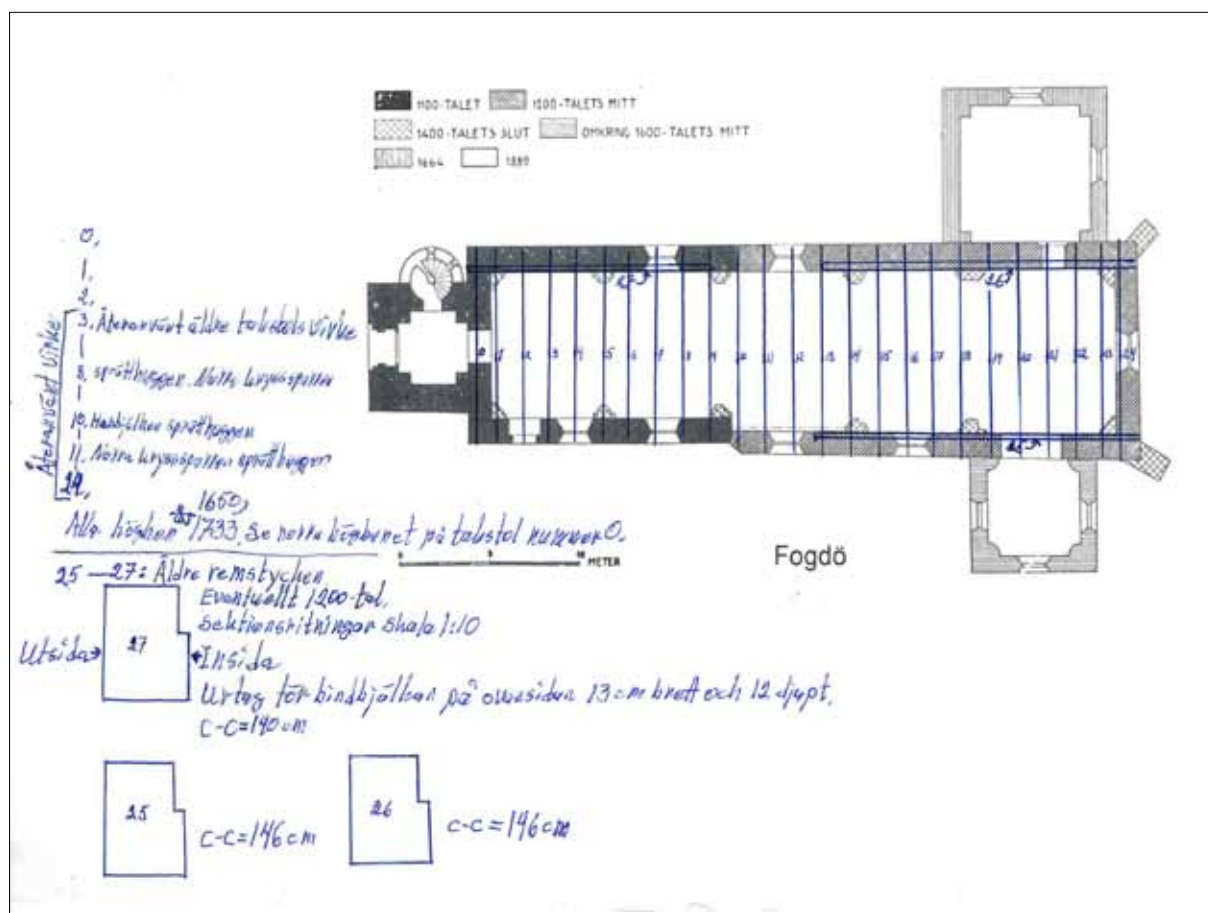
Fogdö kyrka består av ett enskeppigt långhus, ett rakt avslutat, fullbrett kor i öster, en sakristia i nordöst, Bergshammarskoret i sydöst och ett torn i väster. Långhuset, koret och tornet är uppförda av natursten medan sakristian och Bergshammarskoret är uppförda av tegel. Fasaderna är spritputsade och vitkalkade förutom Bergshammarskoret som har slätputsade fasader avfärgade i rosaröd kulör samt hög slätputsad sockel, målade hörnkedjor och kvaderomfattningar i varmgrå kulör. Kyrkans sadeltak täcks av plåt i skivformat och tornspiran är koppartäckt.

Fogdö kyrka började byggas under 1100-talets senare del. Kyrkan bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Under andra halvan av 1200-talet revs det romanska koret och långhuset förlängdes mot öster till mer än dubbla längden. Kyrkans

kalkmålningar utfördes under 1400-talets första tredjedel. Vid slutet av 1400-talet höjdes tornet och östgaveln murades om, båda i tegel med blinderingar. Dessutom tillkom långhusets fem kryssvalv samt östgavelns strävpelare. Under medeltiden tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida samt ett vapenhus invid sydportalen i långhusets västra del. Vid 1600-talets mitt tillkom Bergshammarskoret och 1664 byggdes en ny sakristia. 1889 utfördes en genomgripande renovering då bl a den nygotiska västportalen och det halvrunda trappornet på tornets norra sida tillkom samt tornet gavs sitt nuvarande utseende.

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset & koret) står 25 stycken takstolar. Det första högbenet på norra sidan längst i väster har inristningen ANO 1733 och övriga högben ser ut att vara samtida. Flera högben har timmermansmärken i form av inskurna flaggor. Delar från medeltida takkonstruktioner har återanvänts vid uppsättningen av samtliga takstolar utom de tre längst i väster. I taksto-

larna nr 8 och 10 från väster är de norra kryssparrarna sprätthuggna och i takstol nr 10 är hanbjälken sprätthuggen. De inre remstyckena är medeltida. Remstycken av samma typ finns på norra och södra sidorna över kyrkorummets förlängning från mitten av 1200-talet samt över 1100-talsmuren på norra långsidan. De är utförda i furu med hylla in mot kyrkorummet och har tydliga spår efter bearbetning med skave. De inre remstyckena har också äldre urtag för bindbjälkar. Urtagen har bredd 13 cm, djup 12 cm och sitter med c/c-avstånd ca 140 cm. Urtagen i remstyckena på norra och södra sidan i öster korresponderar mot varandra.

Taktron består i huvudsak av ramsågade bördade brädor. Vinden är oisolerad.

37 *Fogdö kyrka sedd från väster (SLM D2015-1384).
Fotografi Dag Forssblad.*

38 *De flesta takstolarna består av återanvända medeltida delar (SLM D2015-1385).*

39 Högbenet längst i väster med inskription ANO 1733 samt med rödkrita 1734 (SLM D2015-1386).

40 Flera högben har timmermansmärken i form av inskurna flaggor (SLM D2015-1387).

41 Inre remstycket med hylla in mot rummet (SLM D2015-1388).

42 Inre remstycket har tydliga spår efter bearbetning med skave. (SLM D2015-1389).

FORSSA KYRKA

Taklag

Byggnadsbeskrivning och historik

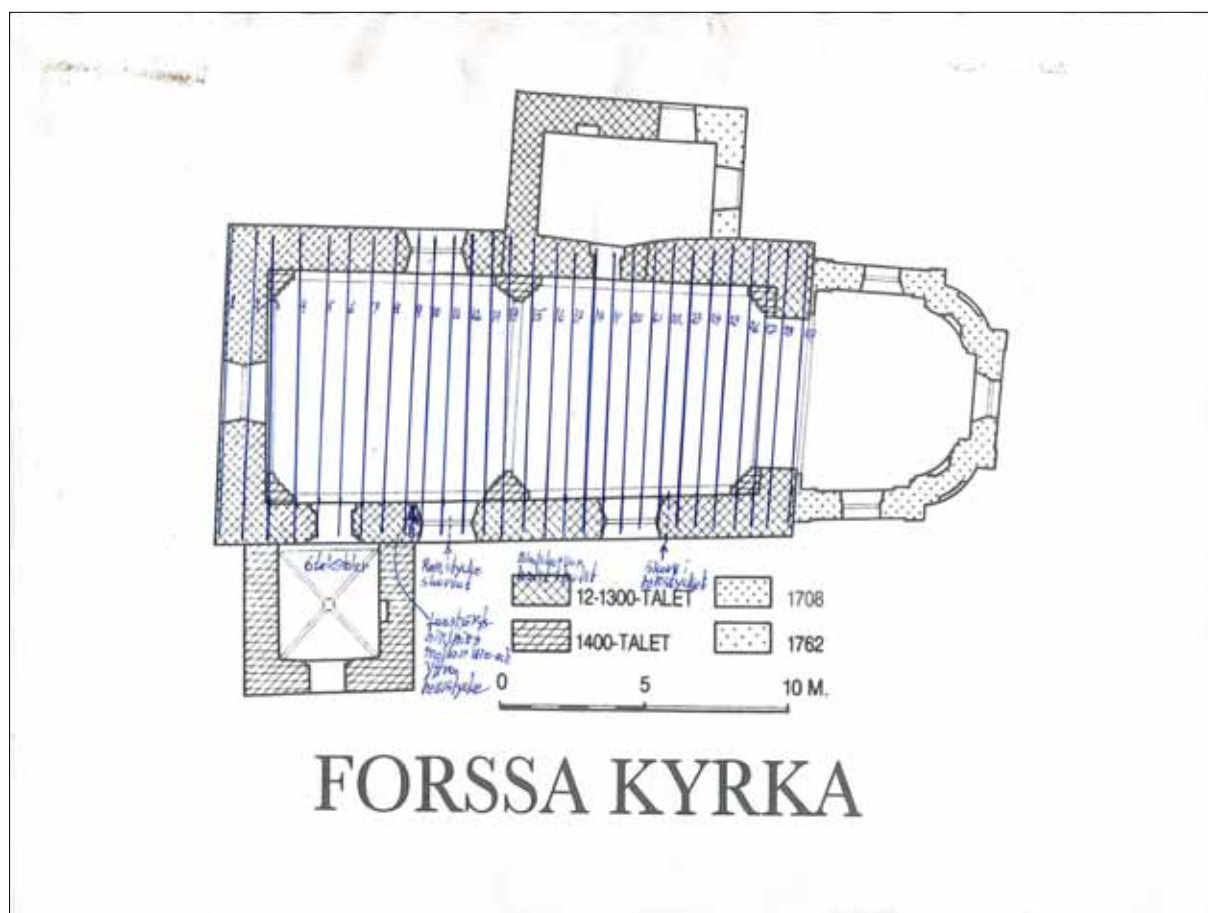
Forssa kyrka består av ett rektangulärt långhus som avslutas med ett lägre och smalare gravkor i öster. En sakristia finns på norra sidan och ett vapenhus i söder. Långhus, vapenhus och sakristia är uppförda i natursten med spritputsade fasader medan det tegelmurade koret har slätputsade hörnkvadrar och nischer och mer arbetade omfattningar och listverk. Vapenhus, långhus och korets västra del är täckta med rött tvåkupigt lertegel. Korets absidformade avslutning har ett svartmålat järnplåttak.

Långhuset och sakristian uppfördes under 1300-talet. Under 1400-talet tillkom vapenhuset och långhusets två stjärnvalv slogs. 1708 byggdes koret vid kyrkans östra gavel. Sakristian utvidgades mot öster 1762. 1903 täcktes taken med svartglaserat tegel, ovanpå den tidigare täckningen av huggna spån på långhus och av stickspån på kor och vapenhus. Omläggning av yttertak och mindre takstolskompletteringar utfördes 1999.

Forssa kyrka har hela 29 st takstolar över långhuset med ett c/c-avstånd på endast 50-80 cm och med klena dimensioner, det mesta virket är 11 x 9 cm och ytan är bilad. Takstolarna har knäbock, saxsparrar och en hanbjälke. Saxsparrarna avslutas mot stödbenen. Alla knutpunkter är bladningar halvt i halvt. Hanbjälkarnas och stödbenens möten med högbenen är försedda med nacke, övriga bladningar är raka. Hanbjälkarnas möte i nock och tassarnas möte med högben respektive stödben är dymlade, övriga knutpunkter är spikade med smidda spikar. Högbenen framförallt i östra delen av vinden har "vält" kraftigt mot öster och är även kraftigt nedböjda på mitten.

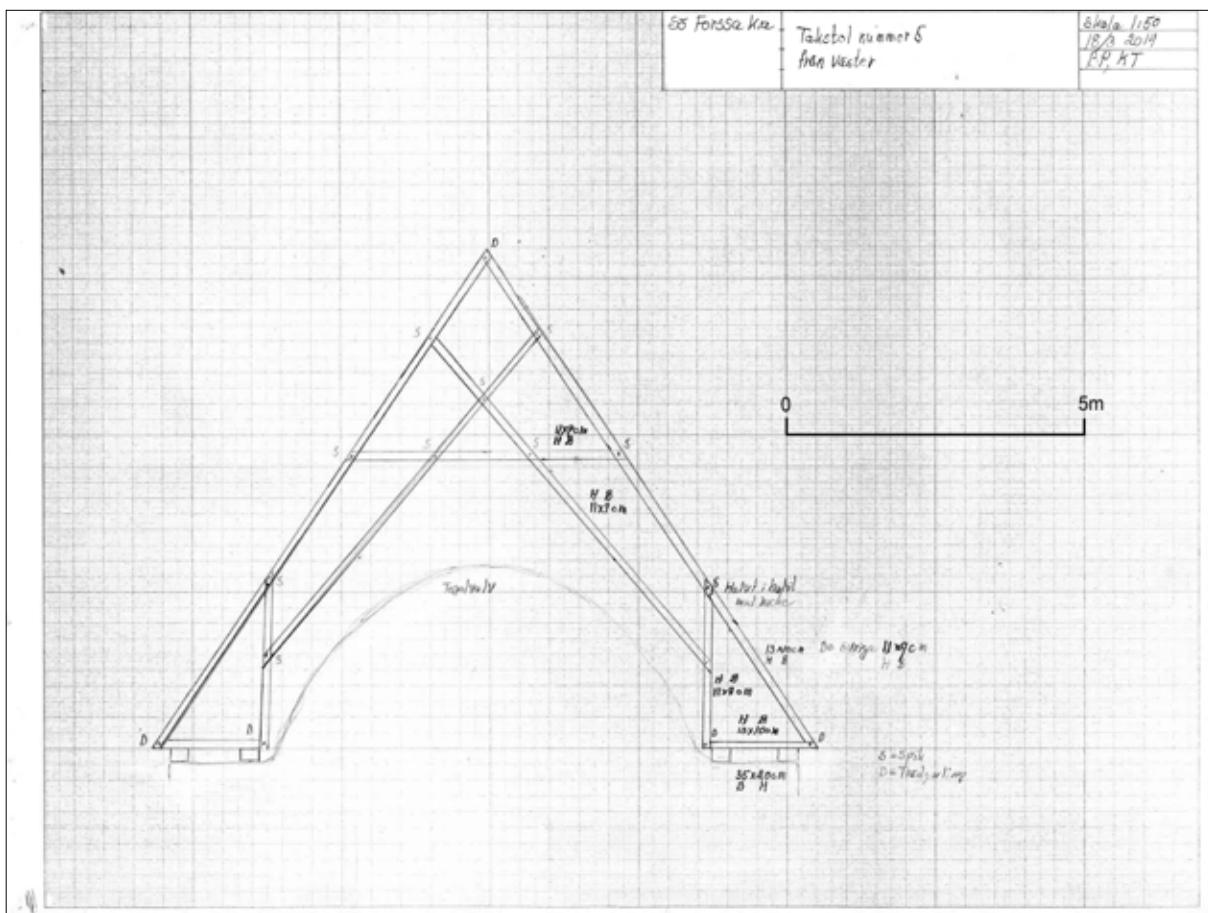
Ovanför vapenhuset står sex takstolar med knäbock och hanbjälke.

Hela taktron ovanför både långhus och vapenhus består av spräckta, bilade och bördade brädor. Vindarna är oisolerade.

44 *Forssa kyrka från sydöst (SLM D2015-1390). Fotografi Eva Wockatz.*

45 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

46 Saxsparrarnas möte med högben och hanbjälke (SLM D2015-1391).

47 Mötet högben-hanbjälke är utfört som bladning med nacke (SLM D2015-1392).

48 Hela takkonstruktionen har i östra delen vält kraftigt mot öster varför hela konstruktionen i sen tid förstärkts med påspikade regler och plank (SLM D2015-1393).

49 Detalj av knäbocken. (SLM D2015-1394).

FRUSTUNA KYRKA

spetsiga spira med fyra fialer och år 1939-40 bekläddes tornspiran och taket med kopparplåt.

Byggnadsbeskrivning och historik

Frustuna kyrka består av långhus med fullbrett kor i öster, sakristia i norr och torn i väster. Kyrkan är spritputsad med grå sockel och brutet vita fasader. Tornets fasader avslutas upptill av slätputsad sågtandsfris och utkragad taklist. Taken är täckta med kopparplåt.

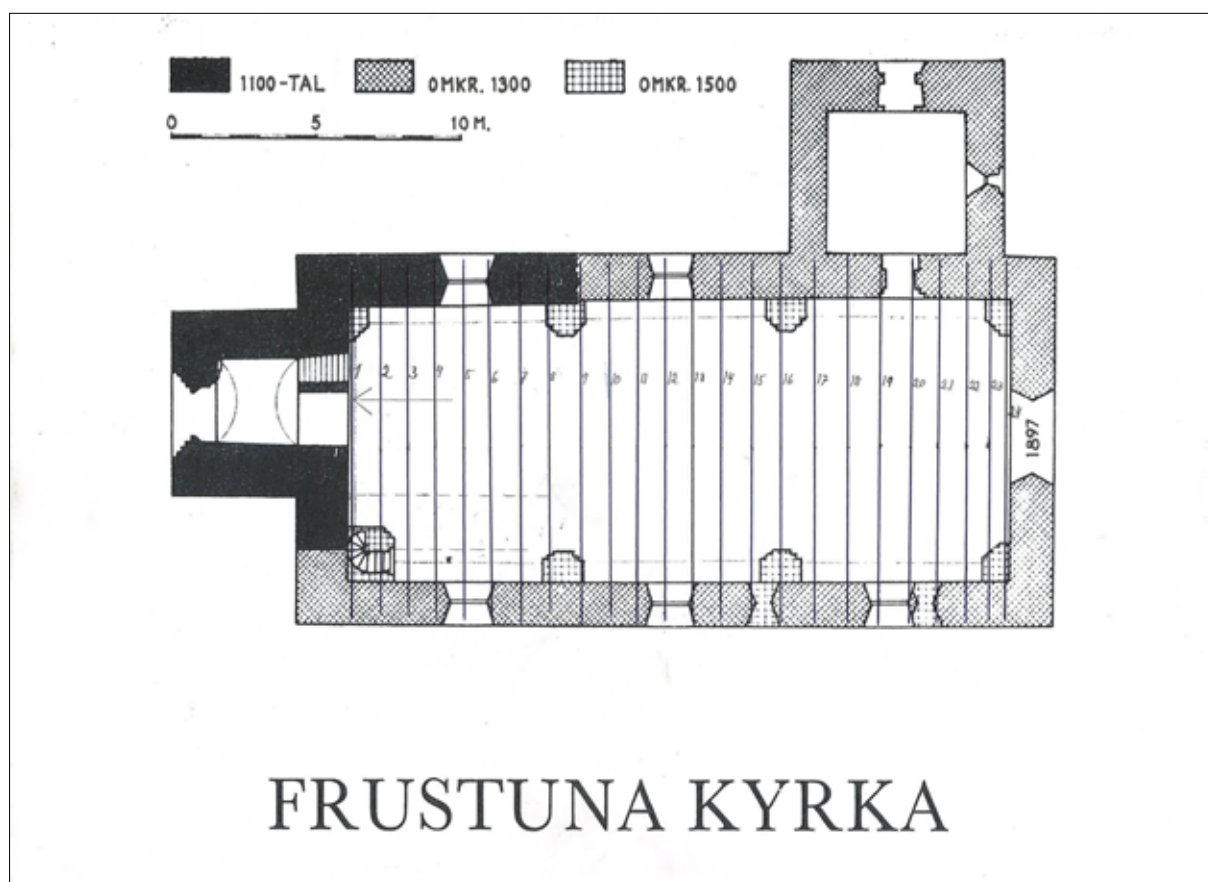
Frustuna kyrka uppfördes troligen under 1100-talets senare del och hade då sannolikt ett rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Ca år 1300 utvidgades kyrkan genom att koret och sydväggen revs och ett rektangulärt kyrkorum skapades vilket täcktes av ett trätunnvalv eller klöverbladsformat valv. Sakristian i norr uppfördes sannolikt samtidigt. Under 1400-talets senare del höjdes tornet med en ca 2,5 m hög våning i tegel. Vid seklets slut slogs kyrkorummets tre stjärnvalv, och antagligen tillkom nu också ett vapenhus framför sydportalen. Vid sekelskiftet 1800 revs vapenhuset och ny västingång togs upp. Tornets sadeltak ersattes av en huv och taken täcktes med tegel. År 1897 tillkom tornets

Taklag

Över kyrkorummet (långhus och kor) står 24 st enhetliga takstolar av gotisk modell med knäbock, saxsparrar och hanbjälke vilande på dubbla remstycken. Virket har bilad yta och rikligt med vankant. Alla knutpunkter är bladningar halvt i halvt med dymlingar och/eller smidd spik. Mötena hanbjälke-högben, stödben-högben och nedre ände saxsparre-högben är utförda med nacke. Övre mötet saxsparre-högben är husat. De flesta högbenen har förstärkts med påspikade plank. Överytorna på takstolarna är mycket vittrade vilket antyder att taket tidigare varit i dåligt skick.

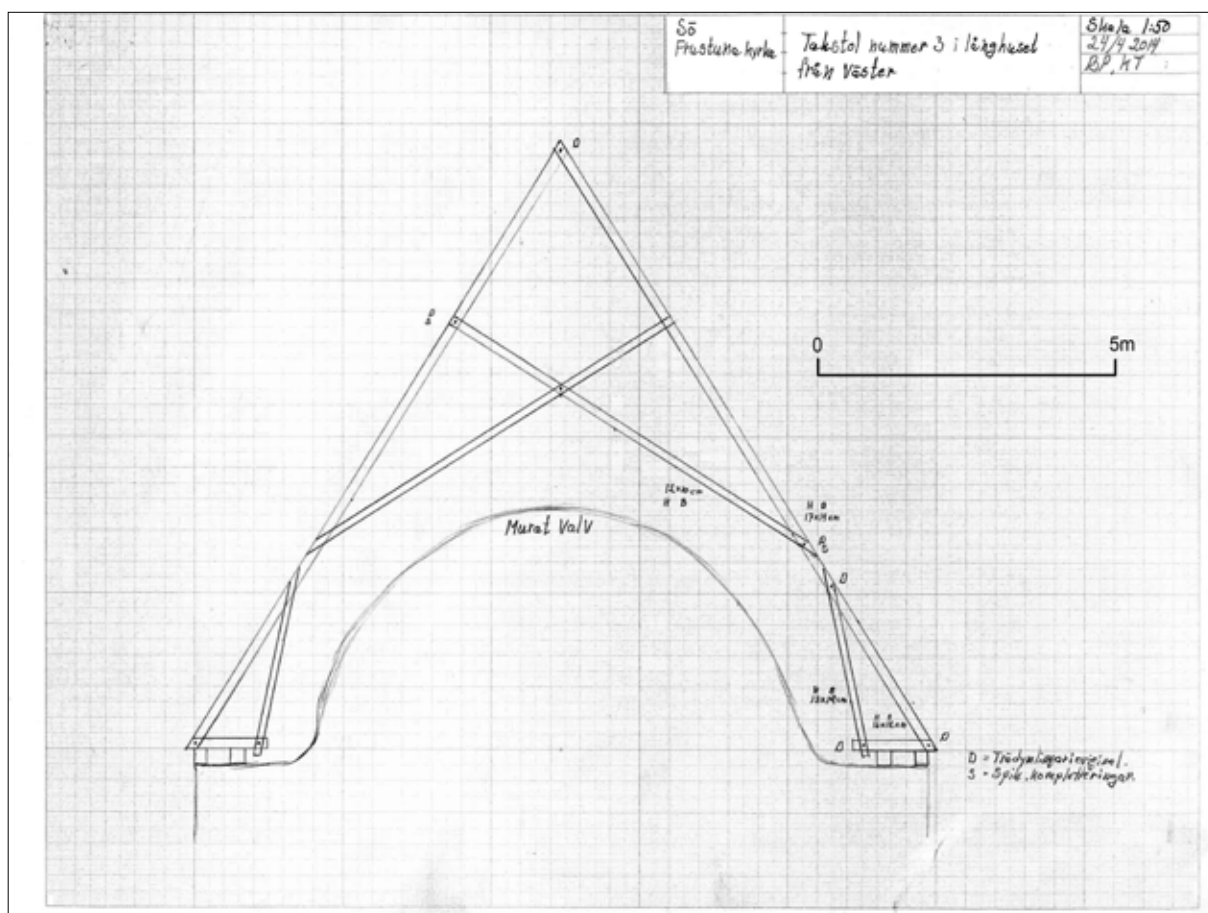
Hela taktron består av spontade brädor från takomläggningen 1939-40. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

Sakristians vind är inte åtkomlig.

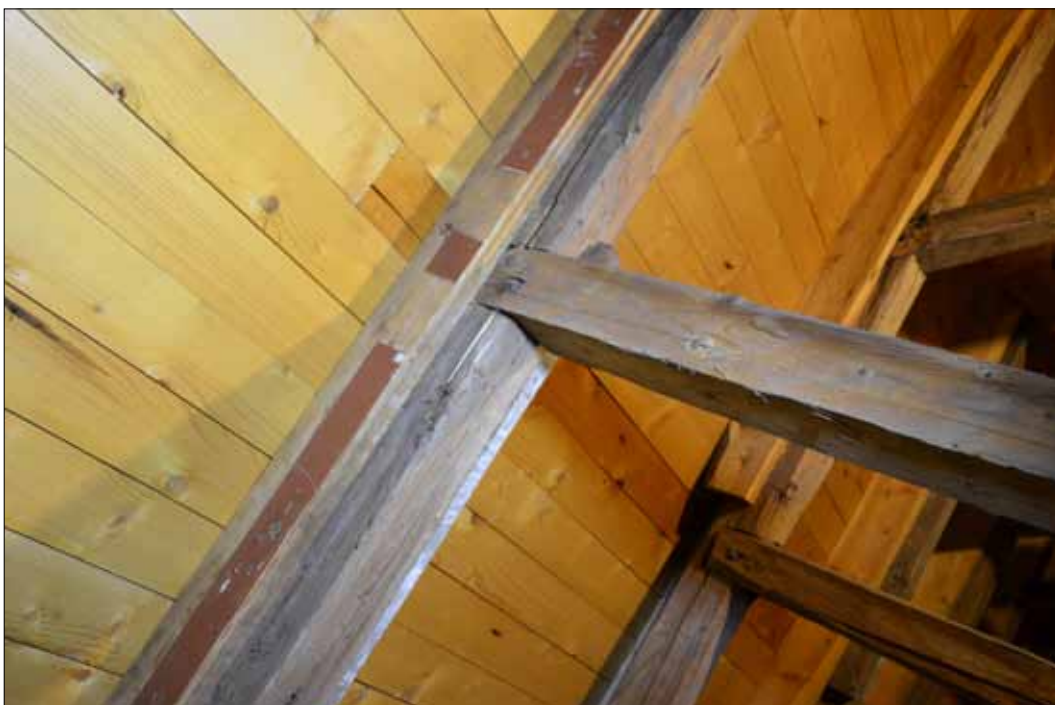
51 Frustuna kyrka sedd från söder (SLM D2015-1395). Fotografi Eva Wockatz.

52 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

53 Vy mot västra gavelväggen (SLM D2015-1396).

54 Övre ände på saxsparre husad i högbenet (SLM D2015-1397).

55 Saxsparrar med lång dymling i mötet (SLM D2015-1398).

56 Detalj av knäbocken och inlaxad kortling mellan remstyckena. (SLM D2015-1399).

GILLBERGA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

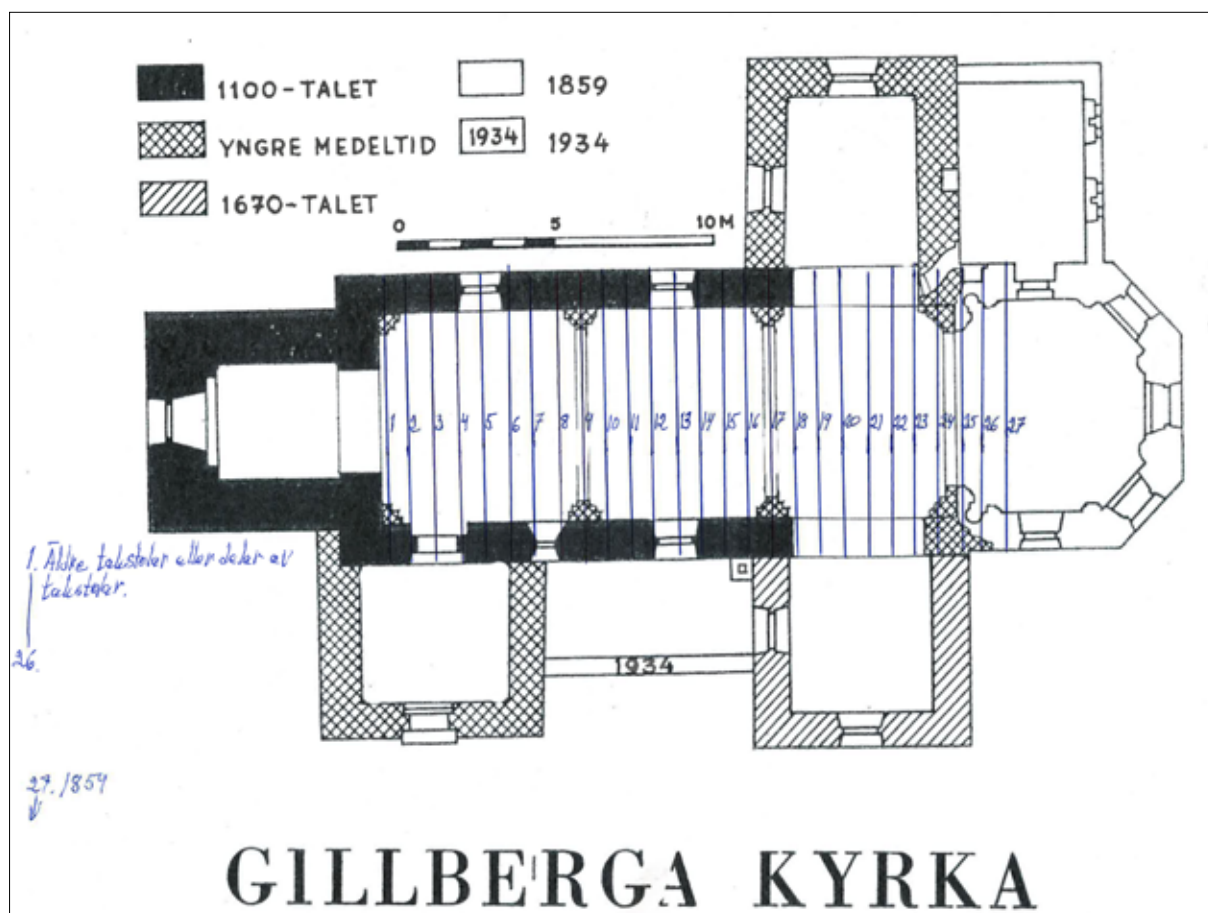
Gillberga kyrka består av ett enskeppigt långhus med kor i öster, korsarmar åt norr och söder, torn i väster, vapenhus i söder, värmekammare i söder mellan vapenhus och södra korsarmen, samt sakristia i norr. Södra korsarmen byggdes ursprungligen som ett gravkor. Medeltida murverk finns kvar i tornets nedre delar, långhuset, vapenhuset och norra korsarmen. Murarna är i huvudsak uppförda av natursten, med senare påmurningar av tegel. Fasaderna är spritputsade med trappgavlar, slätputsade hörn-, dörr- och fönsteromfattningar och vitkalkade. Kyrkan har spånklädda sadeltak. Sakristians tak är klätt med plåt.

Kyrkan bestod ursprungligen av ett långhus, ett smälare kor i öster samt ett torn i väster. Senare under medeltiden gjordes koret lika brett som långhuset, en sakristia byggdes till i norr, ett vapenhus byggdes invid långhusets södra sida och tornet påbyggdes och

försågs med en hög spira. Kyrkan valvslogs vid slutet av 1400-talet. År 1635 förstördes tornspiran i en storm och reparerades år 1646. Spiran förstördes ytterligare en gång i en storm 1822 och ersattes provisoriskt med en trähuv. Omkring år 1671 byggdes ett gravkor i söder för riksrådet Claes Stiernsköld, ägare till Biby. På 1859 lät Lars Gustaf Celsing på Biby bygga ett nytt kor på kyrkan. Samtidigt gjordes sakristian om till en korsarm i norr, en ny sakristia uppfördes i norr och fasaderna försågs med trappgavlar.

Taklag

Över långhuset står 26 st takstolar av enhetligt utförande. Takstolarna är av gotisk modell med knäbock och två hanbjälkar och vilar på dubbla remstycken. Virket har bilad yta och vankant förekommer. Alla knutpunkter är bladningar halvt i halvt fästa med dymling och smidd spik förutom högbenens möte i nock och mötena högben och tass som enbart är dymlade. Längst i väster har flera av takstolarna skadats, på norra sidan har ett par högben helt knäckts av i nedre delen, och takstolarna

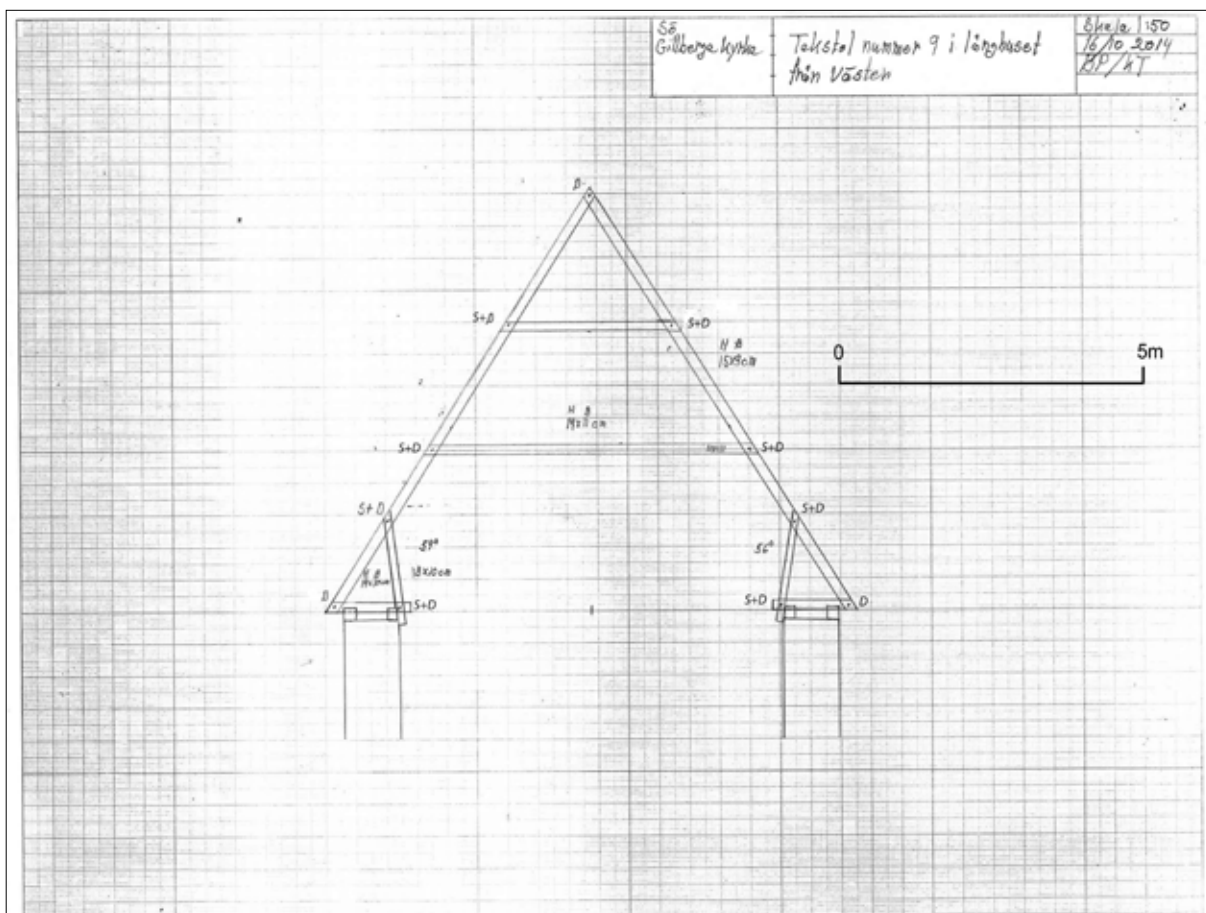

har dubblerats med nya högben och även förstärkts med påspikade plank. I anslutning till de avknäckta högbenen är också enda stället där det finns ramsågade brädor i underlagstaket. I övrigt består hela taktron över långhuset av spräckta, bilade och bördade brädor. Skadorna i takstolarna kan antas härröra från någon av stormfällningarna av tornspiran, 1635 eller 1822.

Vinden är isolerad med mineralullsmattor.

58 Gillberga kyrka sedd från söder (SLM D2015-1400). Fotografi Eva Wockatz.

59 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

60 Saxsparrarnas möte med högben och hanbjälke (SLM D2015-1401).

61 Mötet högben-hanbjälke är utfört som bladning med nacke (SLM D2015-1402).

62 Hela takkonstruktionen har i östra delen vält kraftigt mot öster varför hela konstruktionen i sen tid förstärkts med påspikade reglar och plank (SLM D2015-1403).

63 Detalj av knäbocken. (SLM D2015-1404).

GRYTS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Gryts kyrka är en spritputsad salkyrka med kor i öster, sakristia i norr, bred korsarm i söder och torn i väster. Långhusets och sakristians tak täcks av ett sadeltak medan korsarmen har ett mansardtak med bruten spets. Tornet har en låg huv med rokokodrag. Samtliga tak är belagda med kopparplåt.

Kyrkobyggnaden uppfördes i sten under 1100-talet med rektangulärt långhus, smalare kor i öster och torn i väster. Under 1300-talet revs det romanska koret och kyrkans långhus förlängdes åt öster och gavs ett rakt avslutat kor. Samtidigt tillkom den valvslagna sakristian på korets norra sida. Invändigt försågs kyrkorummet med ett trätunnvalv. Under 1400-talet valvslogs långhuset och framför sydportalen uppfördes ett vapenhus. I slutet av 1760-talet uppfördes en ny tornhuv med rokokoformer. Samtidigt flyttades kyrkklockorna över från klockstapelns till tornet. Tornhuvens byggdes av Anders Eriksson

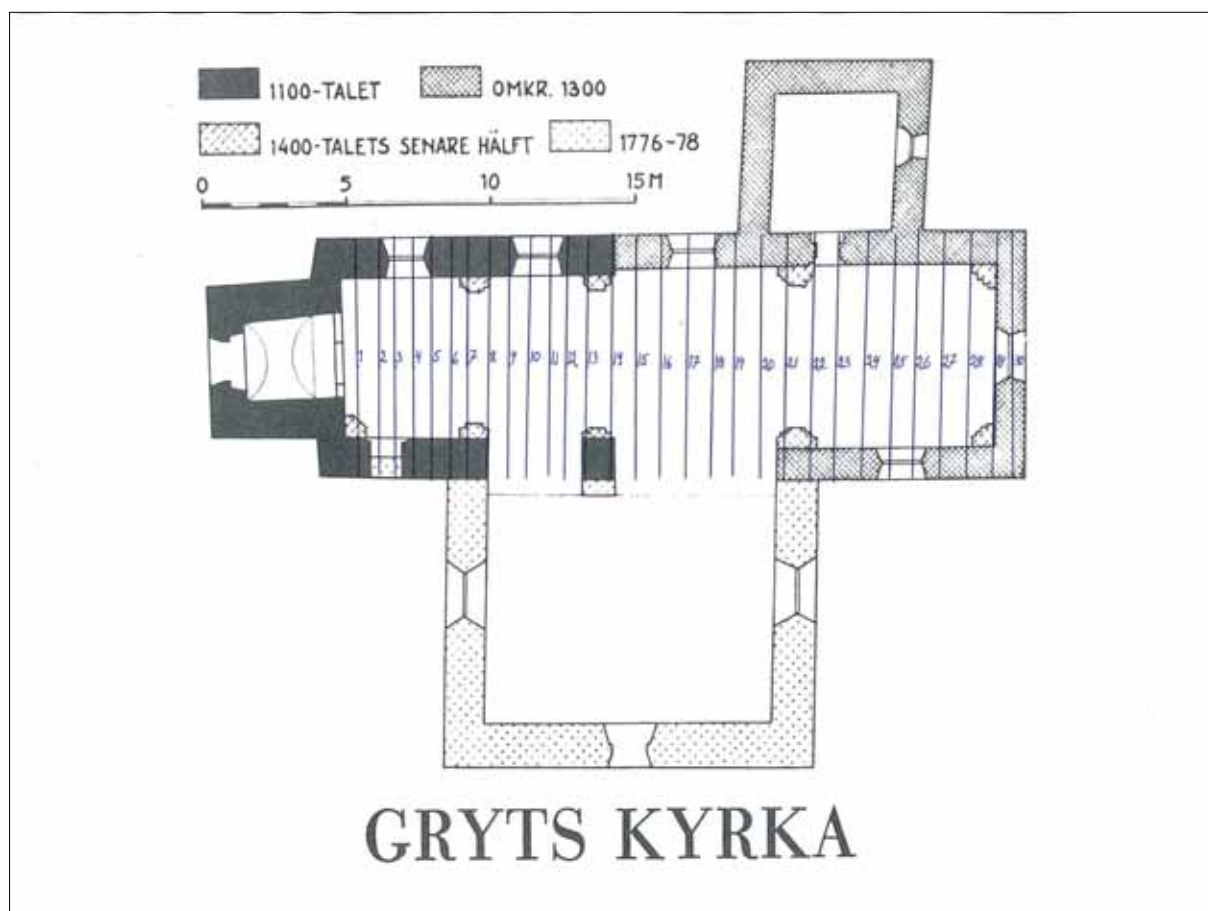
i Löta. På 1770-talet revs vapenhuset och den södra korsarmen byggdes. År 1967-70 genomgick kyrkan en stor renovering både in- och utvändigt. Den tidigare järnplåten på kyrkans tak byttes då ut mot kopparplåt. År 1995 i samband med en yttre renovering isolerades även valven.

Taklag

Över kyrkorummet (långhus och kor) står 30 st takstolar av enhetligt utförande. Takstolarna är av gotisk modell med knäbock och hanbjälke. Virket har bilad yta och vankant förekommer. Alla knutpunkter är bladningar halvt i halvt fästa med dymingar. Remstyckena dokumenterades inte pga den väl lagda isoleringen.

Hela taktron ovanför långhuset består av spräckta, bilade och bördade brädor. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

Över sakristian står 6 st takstolar av samma typ som över långhuset men med dubbla hanbjälkar.

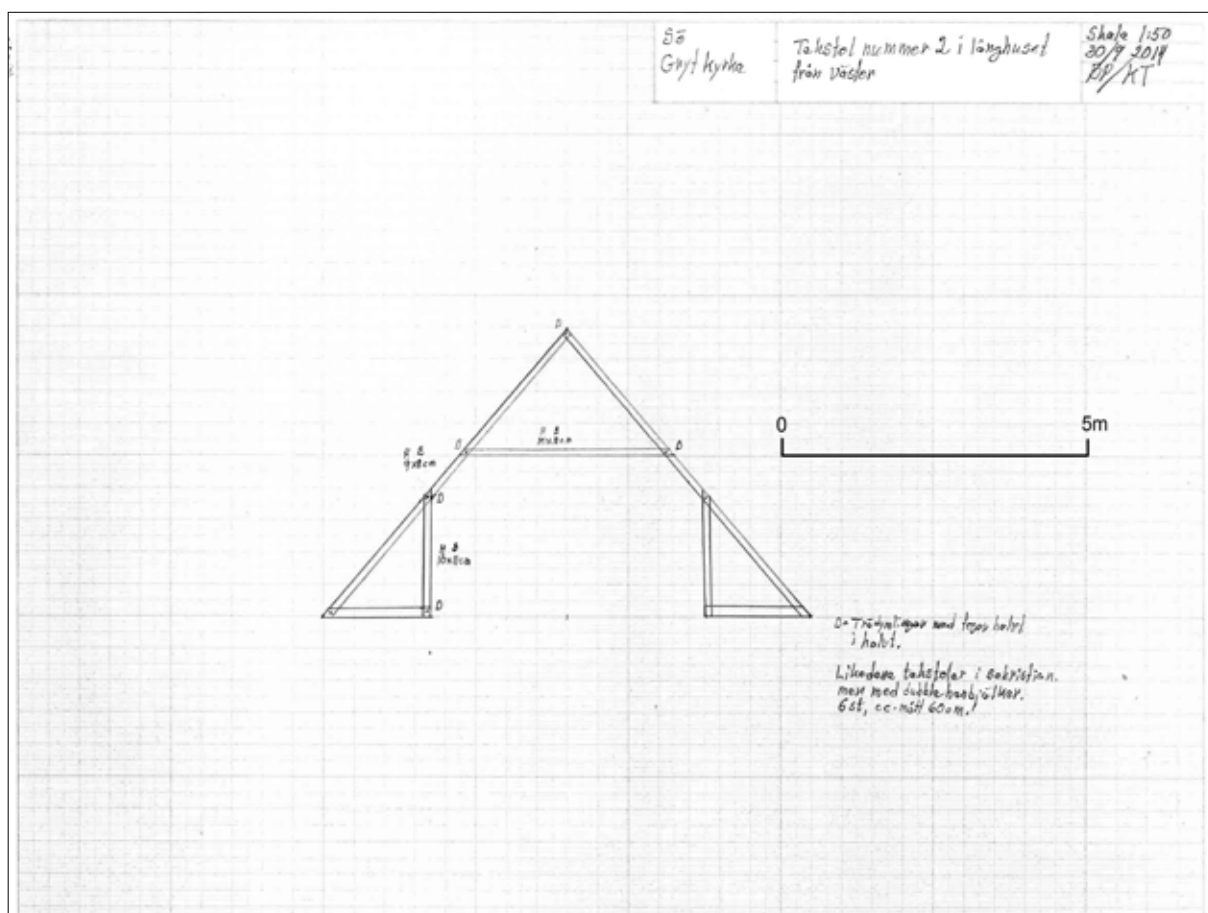

65 Gryts kyrka sedd från sydväst (SLM D2015-1405).
Fotografi Eva Wockatz.

66 Delar av takstolarna i Gryts kyrka (SLM D2015-1406).

67 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

GÅSINGE KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

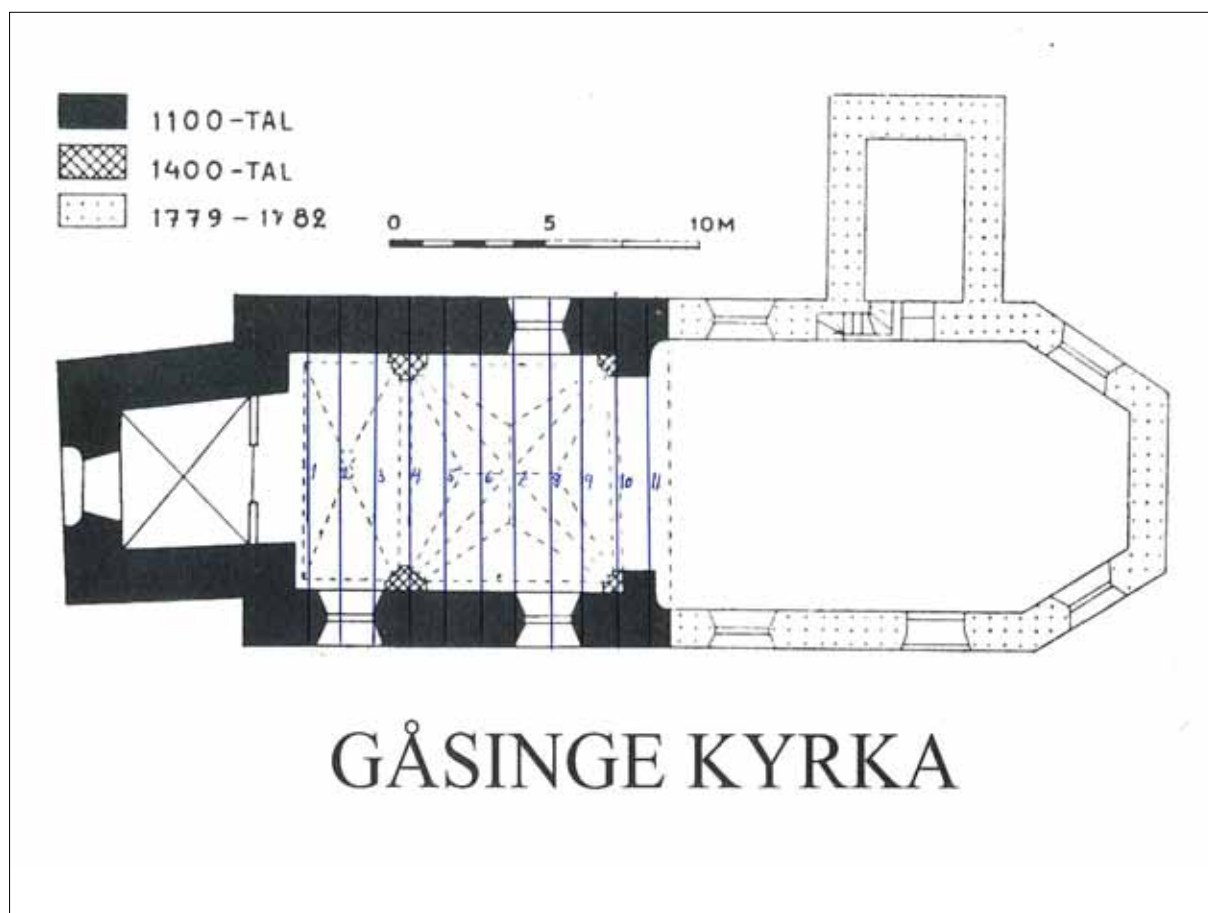
Gryts kyrka är en spritputsad salkyrka med kor i öster, Gåsinge kyrka består av ett enskeppigt långhus med ett tresidigt avslutat kor i öster, torn i väster och en sakristia i norr. Fasaderna framstår med oputsat naturstensmurverk. Långhuset, koret och sakristian täcks av sadeltak med skivtäckning av kopparplåt. Tornet har en karnisformad huv med lanternin och spira som också är täckta med kopparplåt med förskjutna tvärfalser.

Kyrkan uppfördes troligen under 1100-talets andra hälft. Kyrkan bestod sannolikt av ett långhus, ett smalare, rakt avslutat kor i öster och ett torn i väster. Under 1200-talet förlängdes koret åt öster och en sakristia uppfördes invid korets norra mur. Under 1400-talets andra hälft valvslogs kyrkorummet. Under samma period uppfördes troligen ett vapenhus vid kyrkans sydportal. Åren 1779–82 genomgick kyrkan en omfattande om- och nybyggnad. Koret, sakristian och vapenhuset revs. Långhuset förlängdes

i öster till mer än sin dubbla längd och försågs med ett tresidigt avslutat kor i öster och en sakristia i norr. Kyrkans huvudentré placerades i en nyupptagen ingång i tornets västra fasad. I början av 1800-talet ersattes kyrkans spåntäckning med tegeltäckning, undantaget tornet. I mitten av 1890-talet renoverades kyrkan invändigt. Då ersattes även kyrkans tegeltäckning med rödmålad plåttäckning. År 1959 ersattes yttertakets järnplåttäckning med kopparplåttäckning.

Taklag

Takstolen över långhusets två valvtravéer i väster består av 11 takstolar från långhusets västra gavel fram till tunnvalvet över långhusets östra del. Takstolarna nr 2–10 från väster är numrerade I–IIIIIIIIII. Takstolarna består av knäbock och en hanbjälke och vilar på dubbla remstycken. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt och hanbjälkens möte med högben är utformat med nacke. Alla sammanfogningar är utförda med dymling men mötet högben-hanbjälke har även en smidd spik. Takstolarnas virke är bearbetat och åldrat på ungefär

samma sätt som 1700-talstakstolarna i öster men kan även vara utförda tidigare, någon gång efter valvslagningen i slutet av 1400-talet men innan utvidgningen 1779-82.

Takstolen över den östra delen av långhuset och koret består av dubbla murremmar, tassar, sparrar, sparrisax och en hanbjälke. Timrets sammanfogningar är gjorda med tapp och dymling eller med smidd spik. Takkonstruktionen är utförd i samband med långhusets förlängning 1779-1782.

På takstolarna ligger ett bördat underlagstak av ramsågat virke. Ovanpå detta ligger ett underlagstak av vertikalt lagda, smalare brädor, möjligen råspontade.

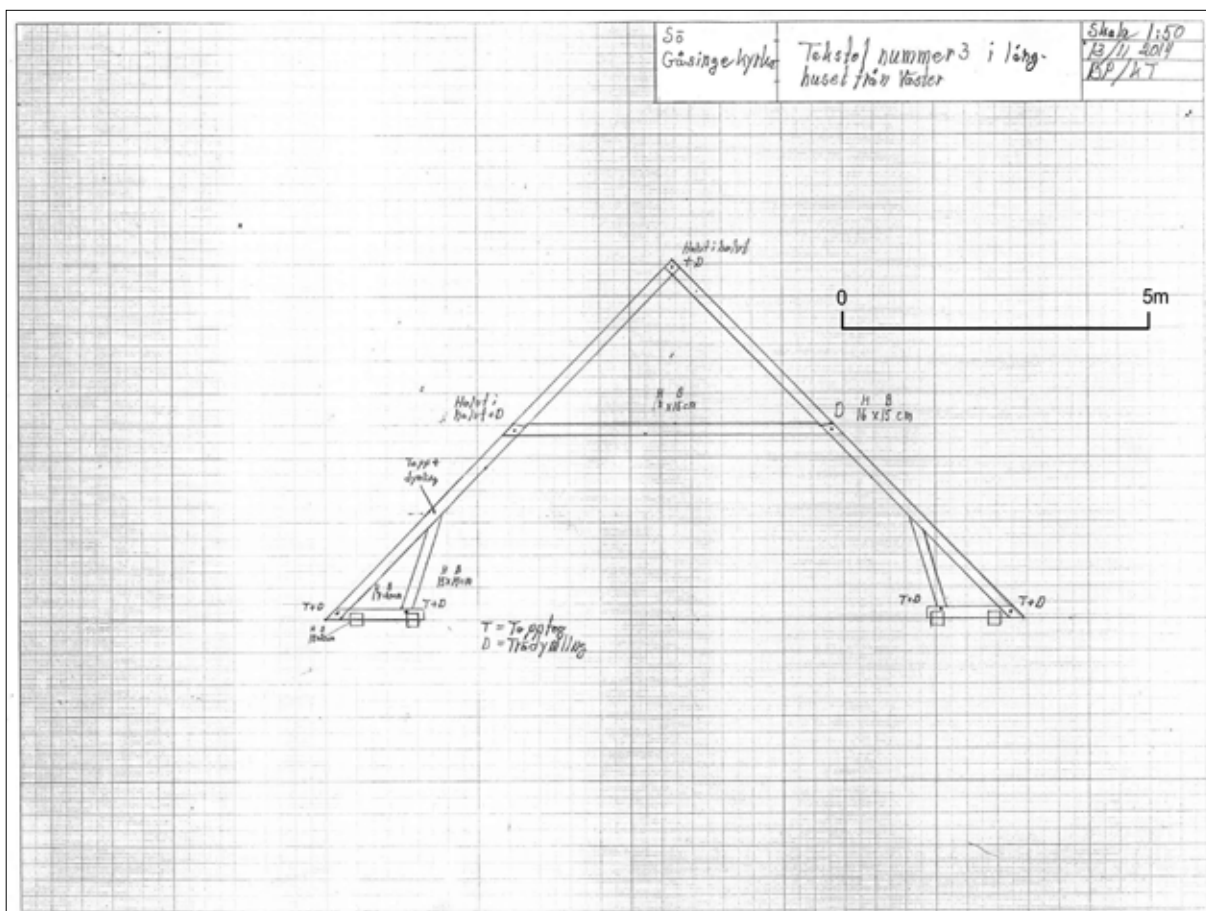
Vinden är oisolerad.

Klockbocken i tornet är delvis utförd i ek i mycket grova dimensioner. Några av delarna har äldre urtag.

Arkivuppgifter finns om att kyrkan vid något tillfälle har skadats av en brand. Inga spår efter detta syns dock på vinden.

69 Gåsinge kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1407).

70 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

71 *Takstolarnas möte inock (SLM D2015-1408).*

72 *Möte hanbjälke-högben utmed det södra takfallet (SLM D2015-1409).*

73 Enkel märkning i form av streck på högbenet (SLM D2015-1410).

74 Detalj av möte hanbjälke-högben, utfört som bladning med nacke (SLM D2015-1411).

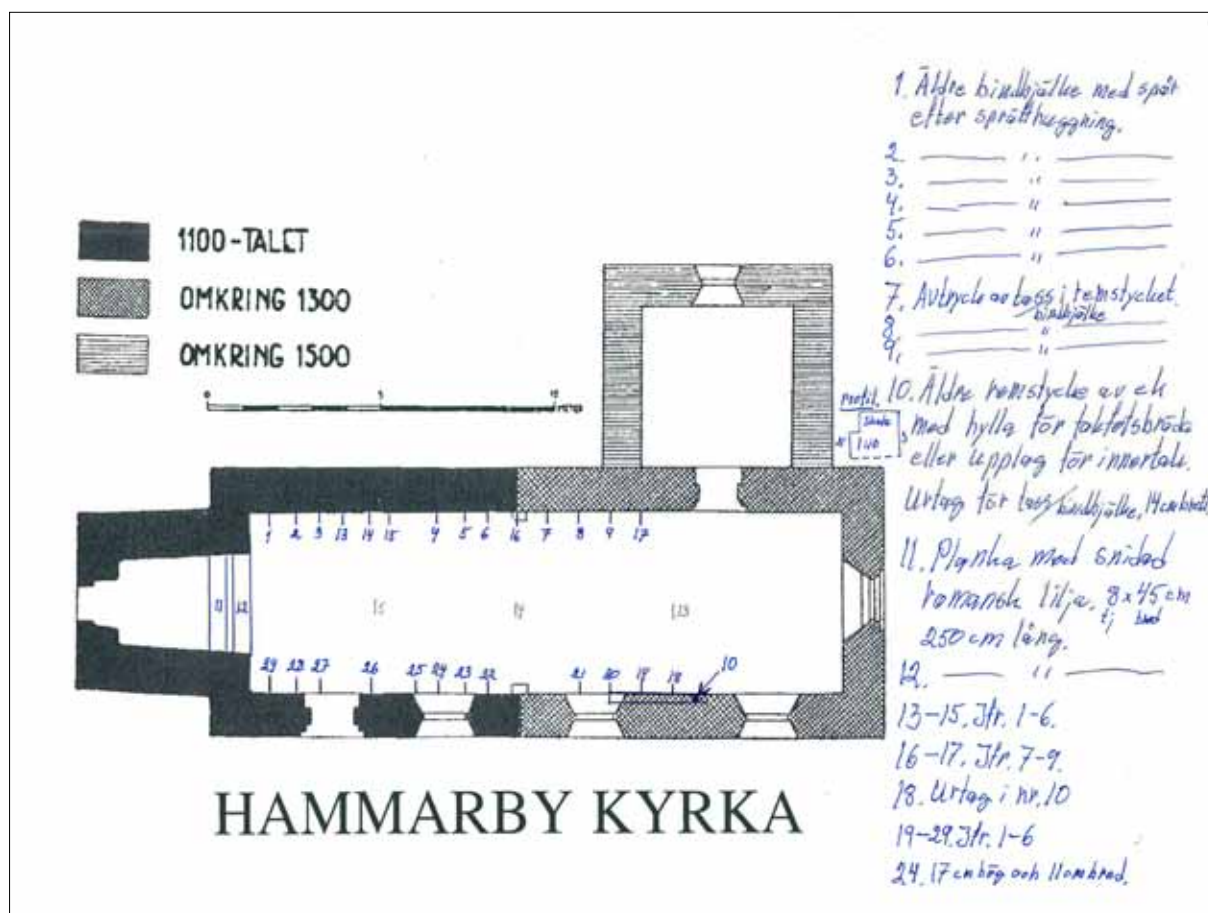
HAMMARBY KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Hammarby kyrka består av ett enskeppigt långhus, ett rakt avslutat kor i öster, sakristia i norr samt ett torn i väster. Kyrkans yttertak är täckt med träspån. Hammarby kyrka bevarar till sin helhet medeltida murverk. Även långhusets och korets takstolar är troligen medeltida, möjligen även delar av sakristians takstol. Långhuset, koret, sakristian och tornet är i huvudsak uppförda av natursten. Fasaderna är putsade och vitkalkade. Kyrkans sadeltak och tornhuvu täcks av träspån. I kyrkans murverk finns ett flertal inmurade delar med höga byggnadshistoriska intressen. I den södra fasaden sitter dekorativt huggna stenar som kan ha ingått som en del av ett gravmonument och som en dekorativ utsmyckning i någon av kyrkans äldre delar. Invid sakristians norra vägg är uppställt en sidohäll till ett vikingastilsgravmonument, vilka i allmänhet dateras till mitten av 1000-talet. Ytterligare detaljer är bevarade i kyrkans interiör. Mest iögonfallande är de, med romanska

liljor dekorerade, ekplankor som sitter inmurade i öppningen mellan tornet och långhusets vind. Plankorna kan eventuellt härröra från en träkyrka som kan ha föregått den nuvarande stenkyrkan.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes troligen under 1100-talet. Kyrkan bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Kyrkan förlängdes åt öster omkring 1300. Under medeltiden tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida, möjligen samtidigt som kyrkan förlängdes, samt ett vapenhus invid sydportalen i långhusets västra del. Valven i kyrkan slogs troligen i slutet av medeltiden, under perioden 1400–1520. På 1770-talet försågs kyrkans torn med ny tornhuvu och tornet försågs med ljudgluggar. Kyrkklockorna flyttades från klockstapeln till tornet. 1793 och 1804 ströks kyrkans takspån med rödfärg och vitriol. 1953–1954 restaurerades kyrkan och kyrktaket spåntäckning lades om. Taken ströks med tjära 1976. Sakristians tak lades om med nya kyrkspån av ek år 1988. 1994 utfördes bl a arbeten med ny takavvattning och ventilationsspringor uppsågades i takpanelen. Kyrkans spåntak ströks senast med tjära år 2000.

Taklag

Långhusvinden har 17 takstolar med knäbock och hanbjälke. Högben, stödben och hanbjälkar är likartat utförda med bilad yta och mycket vankant samt märkning i form av romerska siffror och flaggor. Tassarna och de dubbla remstyckena i västra delen är mer skarpkantat huggna, har en jämnare bilad yta och är mer grånat åldrade jämfört med östra delen där de ser mer ut som övriga konstruktionen. Samtliga knutpunkter är tap-pade och dymlade. Remstyckena vilar i sin tur på äldre tassar/kapade bindbjälkar av dimension 11x17 cm med sprätthuggen yta. Dessa ligger på c/c-avstånd ca 70-80 cm och södra och norra sidan korrelerar mot varandra. Tassarna ligger i bruksfyllning direkt på murkrönet utom på en sträcka av knappt tre meter mitt på 1300-talsutbyggnadens södra mur där de vilar på att inre remstycke av ek med hylla för underlagstak/takfotsbräda. Taktron består av ramsågade mer eller mindre bördade brädor. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

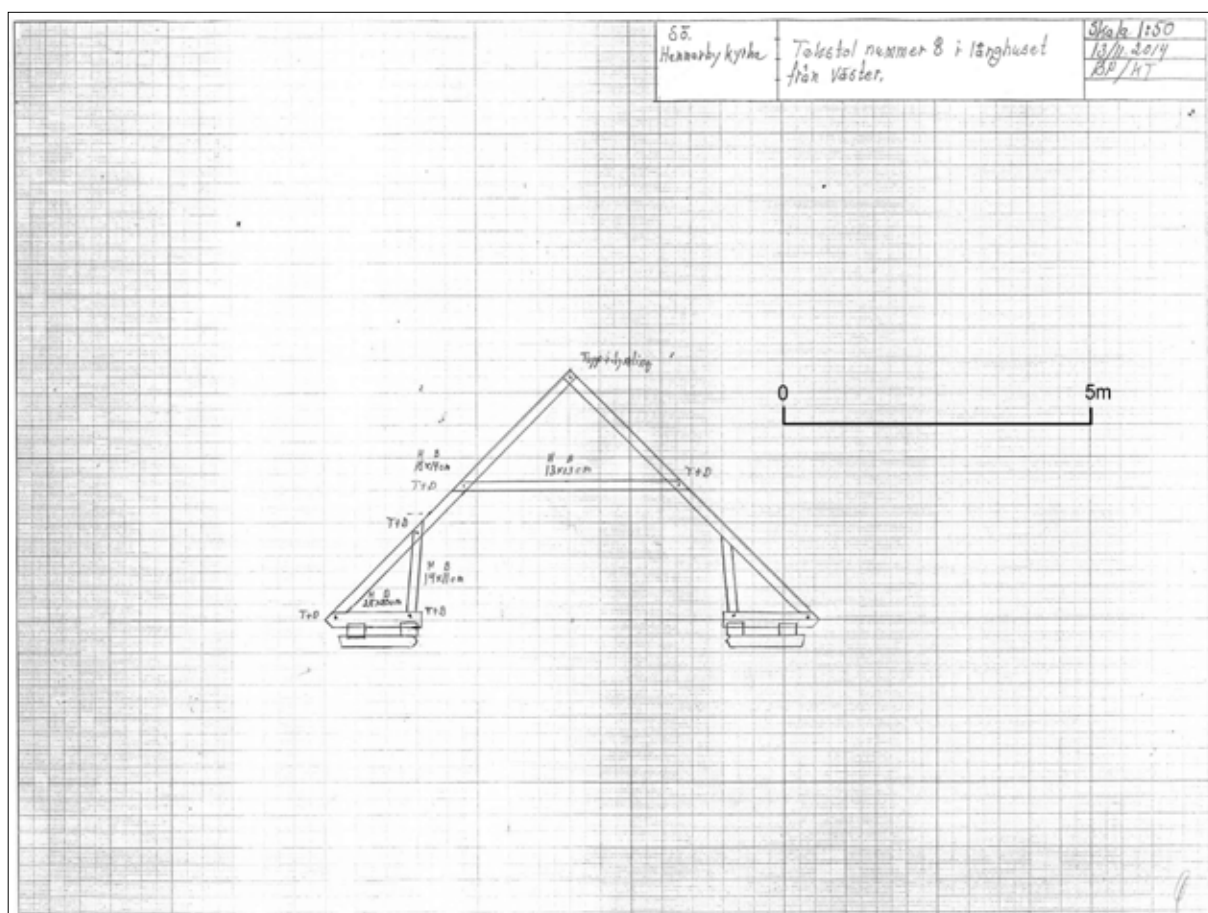
På långhusets östra gavel finns en putsad och vitkalkad, halvcirkelformad yta samt övre delen av en spetsbågig

fönsteröppning. Kyrkans utbyggnad från omkring år 1300 försågs alltså med ett tunnvalv av trä och ett högt spetsbågigt fönster som inte murades igen helt när valven slogs i slutet av 1400- eller början av 1500-talet. På långhusets västra gavel saknas spår efter tunnvalv, vilket visar att den äldre delen av kyrkan troligen täcktes av ett platt bräddtak fram till valvslagningen.

Sakristian har sågat virke i takstolarna. Underlagstaket består av ramsågade mer eller mindre bördade brädor. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

Tornets östra vägg har, ovanför golvnivå på andra planet, i väggens hela längd plankor/remstycken av sprätthuggen ek som tar upp hela murtjockleken. Ovanför muröppningen mot långhusvinden har romanska liljor skurits in i virket. Plankorna vilar på två remstycken i öppningens sidor, också av sprätthuggen ek.

Klockbocken i tornet är delvis utförd i ek och sprätthuggen. Överliggaren har målade årtal 1734 och 1772.

76 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

77 Hammarby kyrka från sydöst (SLM D2015-1412). Fotografi: Magnus Josephson

78 Ekplanka med utskuren romansk lilja i mötet mellan torn och långhus (SLM D2015-1413).

79 Långhusets västvägg med öppningen mot tornet (SLM D2015-1414).

80 Okänsligt dragna elinstallationer. (SLM D2015-1415).

81 *Spår efter det äldre trätunnvalvets form syns i putsen på östra gaveln (SLM D2015-1416).*

82 *Dagens remstycke vilar delvis på äldre remstycke med hylla in mot kyrkorummet (SLM D2015-1417).*

83 *Dagens knäbockskonstruktion (SLM D2015-1418).*

84 *Timmermansmärkning i form av flaggor i mötet mellan högben och hanbjölke. (SLM D2015-1419).*

HUSBY-OPPUNDA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Husby-Oppunda kyrka har ett rektangulärt långhus, tresidigt kor i öster, sakristia i norr samt det rosenhanska gravkoret i söder. Murarna är spritputsade med slätputsade listverk och avfärgade vita. Samtliga tak är belagda med svartmålad plåt. Gravkoret med sin dubbla huv och två lanterniner har artikulerade fasader med gavelfält burna av kopplade pilastrar och huggna detaljer av sandsten.

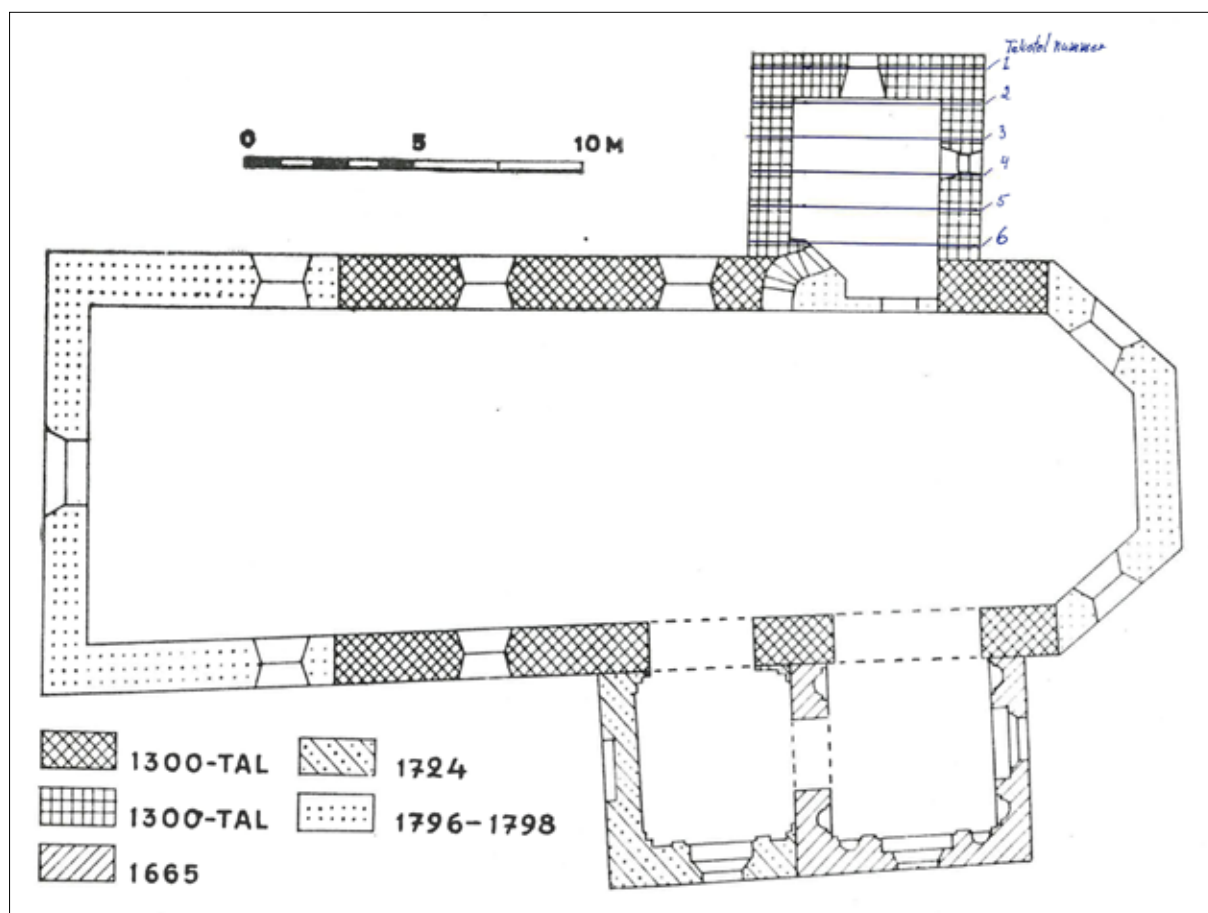
Kyrkan byggdes med rektangulärt långhus under 1300-talet och något senare tillkom en sakristia i norr. Under medeltidens senare hälft valvslogs kyrkorummet. 1665 uppfördes den östra delen av det Rosenhanska gravkoret på kyrkans södra sida, troligen efter ritningar av arkitekt Nicodemus Tessin d.ä. 1724 utökades gravkoret åt väster och fick sitt nuvarande utseende med dubbelhuv och två lanterniner. 1796-98 skedde en genomgripande ombyggnad av kyrkan, då vapenhuset och gavlarna revs och kyrkan förlängdes åt öster med ett tresidigt avslutat kor, samt åt

väster där en ny huvudingång gjordes. I samband med ombyggnaden revs tegelvalven och kyrkorummet täcktes av att gipsat trätunnvalv. 1899 täcktes taken med plåt.

Taklag

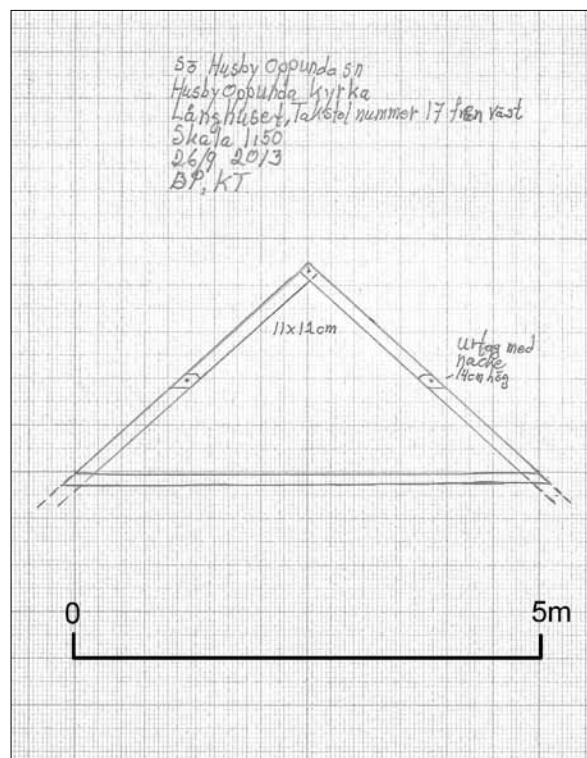
Långhusets hela takstol verkar vara förnyad vid ombyggnaden 1797 förutom två takstolar längst i öster som har urtag efter övre hanbjälke med nacke och verkar vara återanvända. Underlagstaket på norra takfallet är ramsågat och bördat medan södra takfallet består av spontade smala brädor. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

Sakristians hela takstol härrör möjligen från sakristiebygget under sen medeltid, 1300-1400-tal. Takkonstruktionen består av sex takstolar i knäbockskonstruktion. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt, dymlade med raka dymlingar och ytorna är bilade. Takstol nr 5 har stödben mellan hanbjälken och högbenen. Underlagstaket är i sin helhet spräckt, bilat och bördat. Vinden över sakristian är oisolerad.

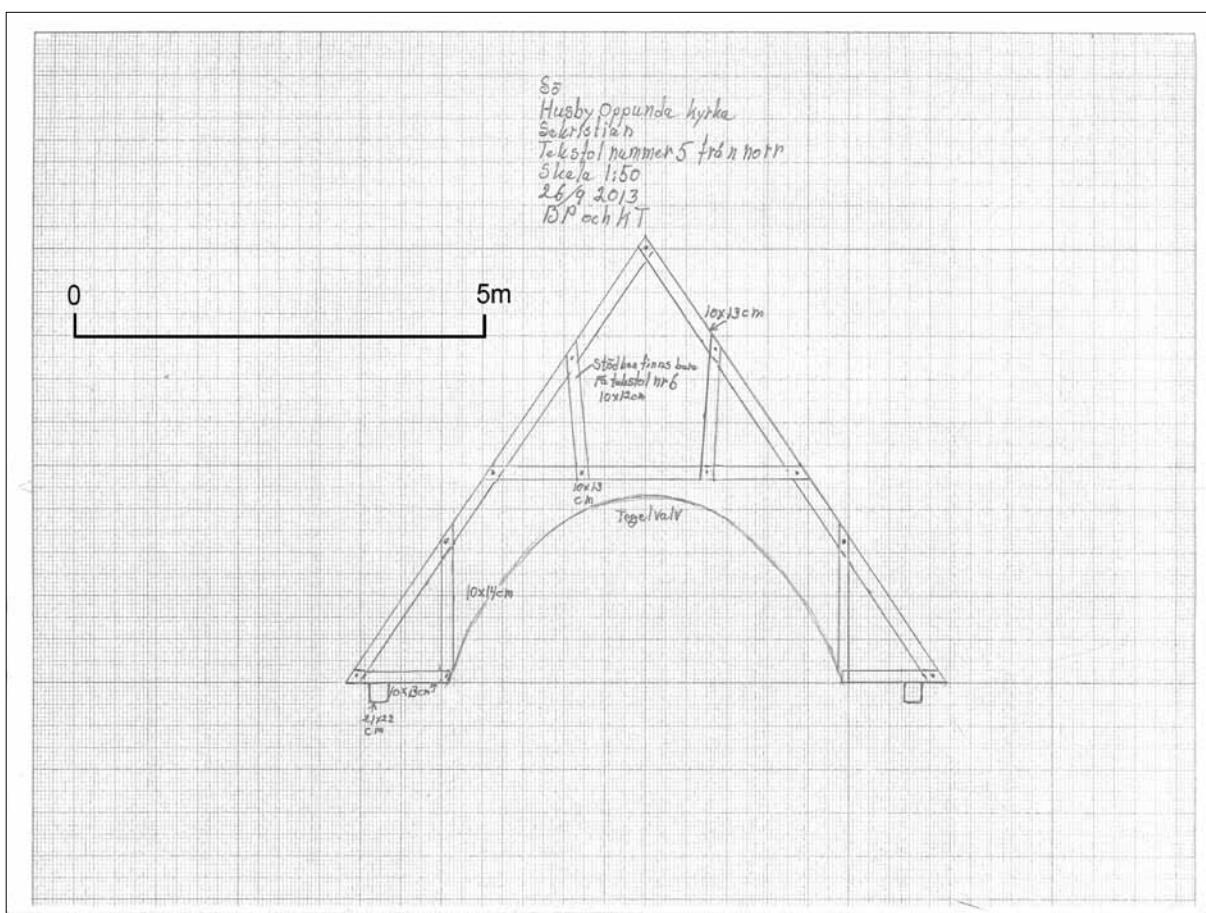

86 Husby-Öppunda kyrka från sydost (SLM D10-389). Fotografi Eva Wockatz.

87 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

88 Skissuppmätning av takstol över sakristian.

HUSBY-REKARNE KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

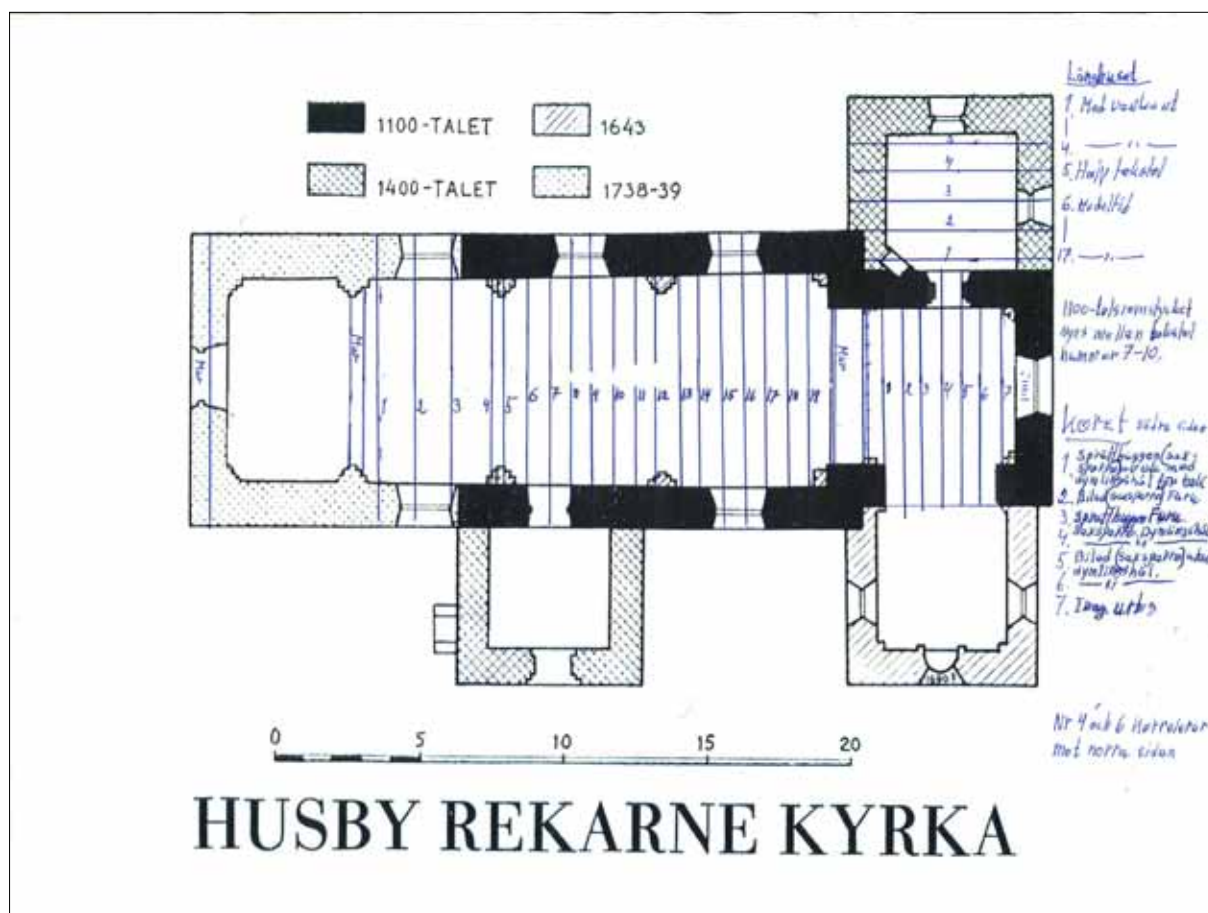
Husby-Rekarne kyrka består av ett enskeppigt rektangulärt långhus med smalare kor i öster, vapenhus i söder, sakristia norr om koret och gravkor söder om koret. Medeltida murverk finns kvar i östra delen av långhuset, vapenhuset, koret och sakristian. Murarna är i huvudsak av natursten, med senare påmurningar av tegel. Fasaderna är slätputsade och vitkalkade med blindingar utförda i putsen. Kyrkans sadeltak är klädda med kopparplåt. Både tornet och gravkoret kröns av en sluten lanternin. Tornet avslutas med en smal spira och gravkoret med en svängd huv. Kyrkorummet täcks av ribbkryssvalv. Östra valvet är ett stjärnvalv och koret täcks av ett åttadelat ribbvalv. Samtliga valv är dekorationsmålade.

Husby Rekarne kyrka byggdes under 1100-talet med ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster samt ett smalare torn i väster. Under 1300- eller 1400-talet byggdes en sakristia i norr, ett vapenhus i söder och valv

slogs inne i kyrkans långhus och kor. Före medeltidens slut förhöjdes troligen tornet och försågs med en ny spira. Enligt en datering på en flöjel byggdes gravkoret i söder år 1643. År 1737 revs tornet för att två år senare vara ersatt med ett nytt torn, med material hämtat från det nedbrunna slottet i Eskilstuna. På 1880-talet byttes spåntaket ut mot järnplåt, vilket ersattes med kopparplåt 1959.

Taklag

Över långhuset står 19 takstolar. De fem västligaste takstolarna härrör från 1700-talets utbyggnad och längst i öster står två eftermedeltida takstolar. Däremellan står 12 st gotiska takstolar med knäbock och dubbla hanbjälkar. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt och dymlade. Ytorna är bilade och vankant förekommer. Ett par av hanbjälkarna är avsågade i sen tid i samband med takarbeten, vilket ger mycket bra förutsättningar för dendrodatering. Takstolarna vilar på dubbla remstycken som i sin tur vilar på resterna av den romanska takkonstruktionen. Denna består av yttre remstycken av

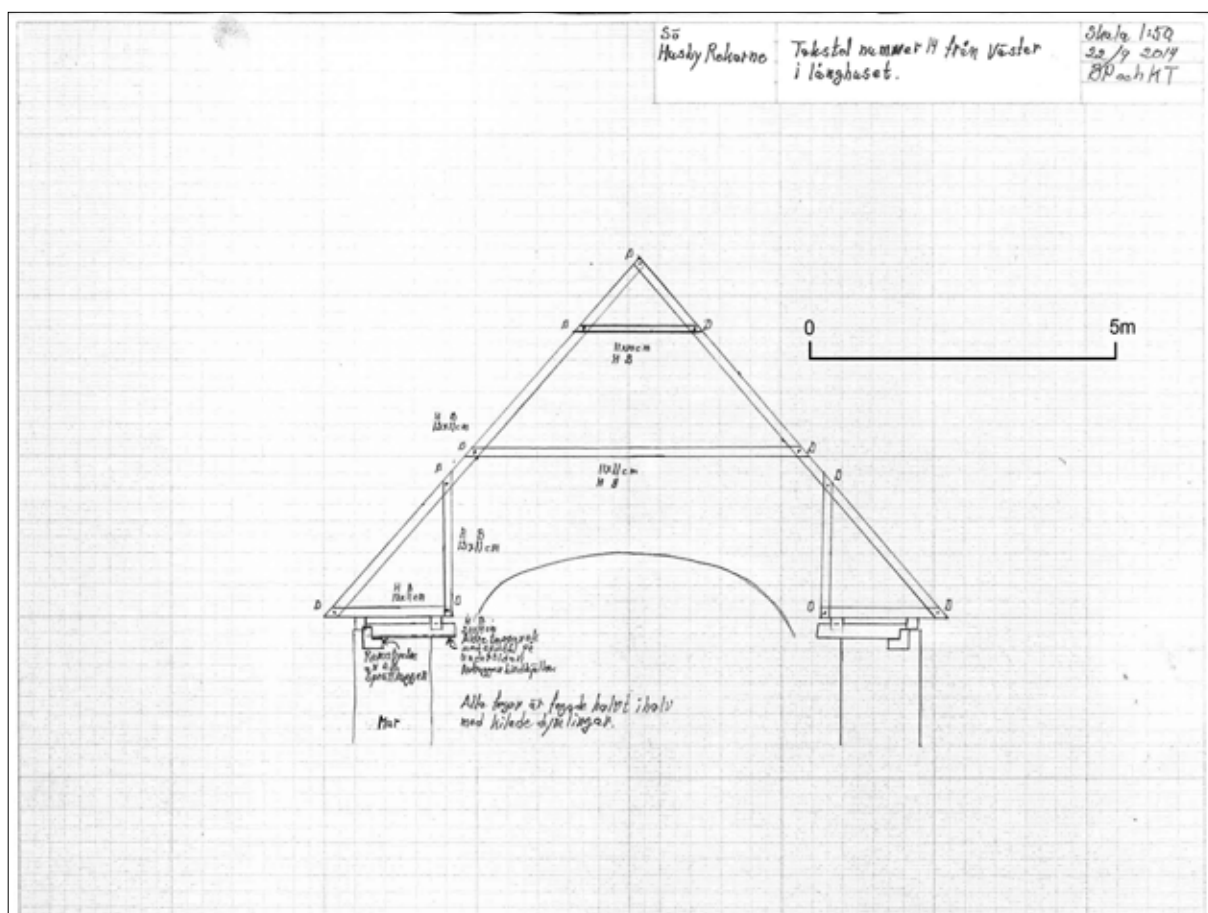
sprätthuggen ek utförda med hylla, på vilken bindbjälkar i ek är upplagda. Bindbjälkarna är avkapade med yxa strax innanför det nuvarande inre remstycket som vilar fritt på de gamla bindbjälkarna innanför det inre murlivet. På undersidan av de kapade bindbjälkarna finns smidda spikar kvar från ett plant innertak över kyrkorummet. Taktron ovanför den medeltida takkonstruktionen är spräckt, bilad och bördad och i övrigt ramsågad och bördad. Vinden är isolerad med mattor av mineralull.

Ovanför koret står 7 takstolar med romanska och gotiska högben som kompletterats med påspikade hanbjälkar och andra förstärkningar i sen tid. Närmast muren i väster står en kompletteringstakstol av sågat virke. Därefter kommer takstol nr 1 som på södra sidan har ett sprätthugget högben i ek med två urtag för saxsparrar och dymlingar för taktro. Uppe vidnock har högbenet en skuren rundning. Även takstol nr 3 har sprätthugget högben i söder med dymlingshål för taktro och urtag för saxsparre men är utfört i furu. Högbenen 2, 4, 5 och 6 i söder har bilad yta och saknar dymlingshål för taktro men har urtag för saxsparrar ungefär lika 1 och 3. 4 och 6 har motsvarande högben även i norr. Norra högbenet

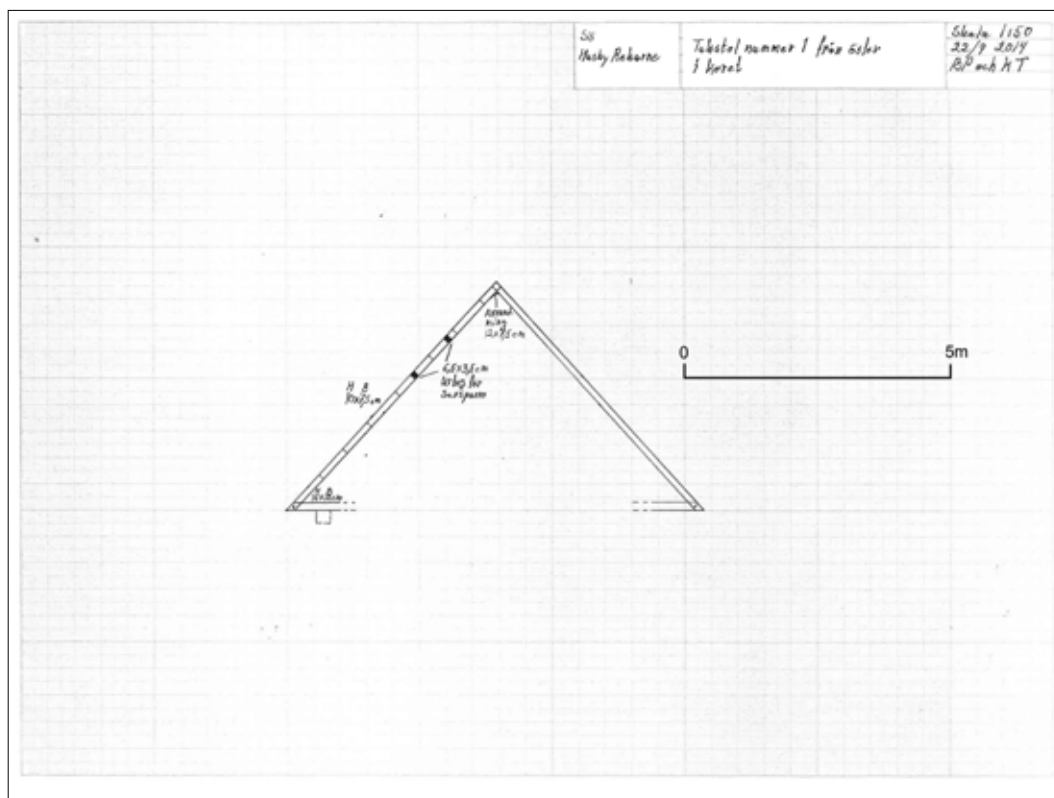
längst i öster, 7, är bilad och har samma dimensioner som övriga men saknar urtag. Underlagstaket består av spontade smala brädor och har skrivet årtal 1959. Vinden är isolerad med mattor av gullfiber.

Sakristians vind har 5 takstolar med knäbock och en hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt och hanbjälkarnas och stödbenens möten med högben är utformade med nacke. Alla sammanfogningar är dymlade. Ytorna är bilade. Remstyckena kunde inte undersökas på grund av isoleringen av gullfibermattor. Underlagstaket består av smala sågade brädor lagda kant i kant.

Ovanför vapenhuset står 4 takstolar med knäbock och hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Ytorna är bilade. Remstyckena kunde inte undersökas på grund av isoleringen av gullfibermattor. Underlagstaket består av sågade brädor med mycket vankant, lagda kant i kant. På långhusets sydvägg sitter en igenmurad rundbågig fönsteröppning med den fasta fönsterbågen kvar. Bågen har rester efter stormjärn.

90 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

91 Skissuppmätning av takstol över koret.

92 Takstolarna i långhuset vilar på dubbla remstycken som i sin tur vilar på resterna av den romanska takkonstruktionen. I bild syns de avkapade bindbjälkarna strax innanför det nuvarande inre remstycket och muren (SLM D2015-1420).

93 *Husby-Rekarne kyrka sedd från söder (SLM D08-685). Fotografi Eva Wockatz.*

94 *Avkapad bindbjälke med smidd spik från äldre plant innertak (SLM D2015-1421).*

95 Yttre remstycket med invändig hylla och nedfälld bindbjälke (SLM D2015-1422).

96 Ovanför koret står 7 takstolar med romanska och gotiska högben. Takstol nr 1 har på södra sidan ett sprätthugget högben i ek med två urtag för saxsparrar och dymlingar för taktro. Uppe vidnock har högbenet en skuren rundning (SLM D2015-1423).

97 Inre remstyckets avslut mot 1700-talsutbyggnaden i väster (SLM D2015-1424).

98 Romanskt fönster i långhusväggen på vapenhusets vind. (SLM D2015-1425).

HÄRADS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

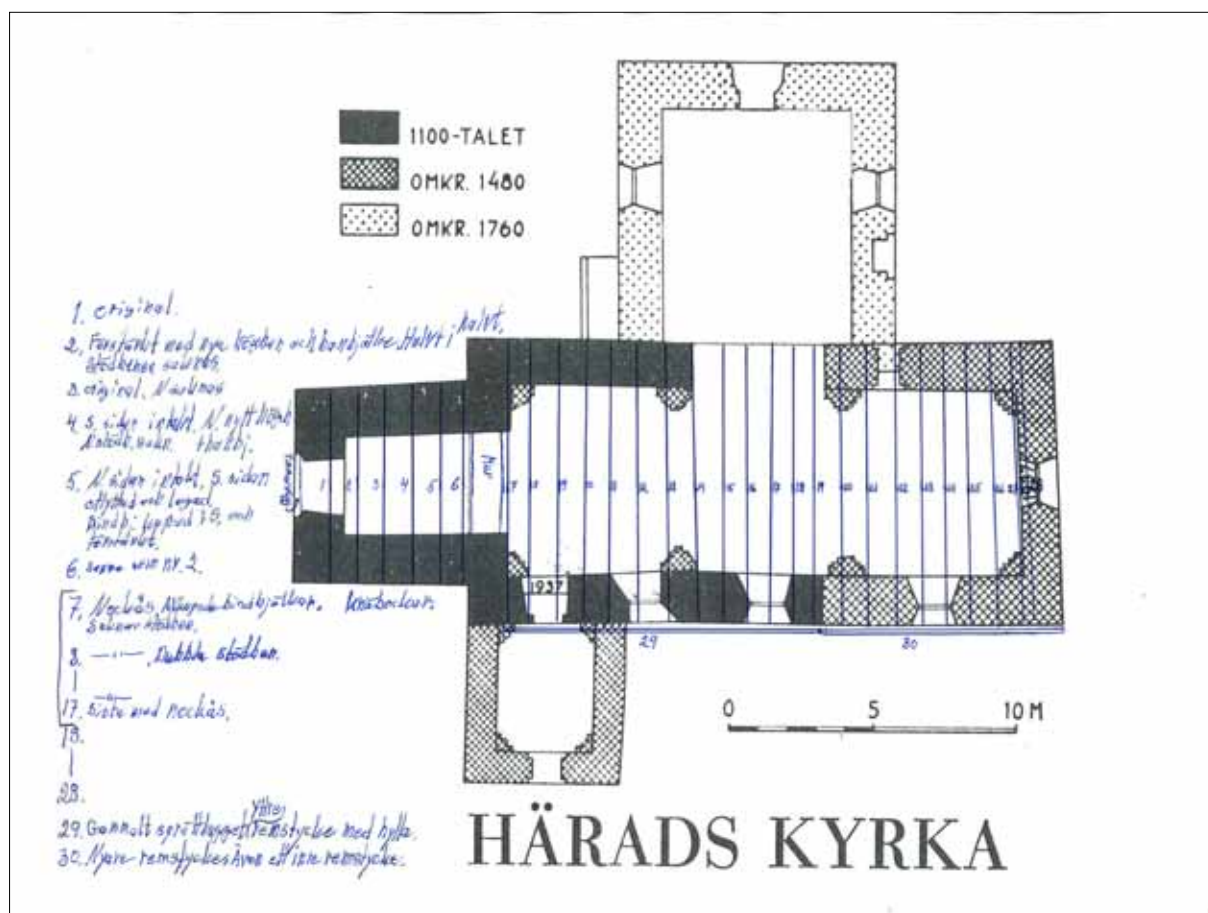
Härads kyrka består av ett långhus med en utbyggnad i väster, ett aldrig slutfört västtorn vilket är något lägre än långhuset. Vid sydväggens västra hörn ligger ett vapenhus vilket idag fungerar som väntrum/barnrum. Mitt på norrfasaden skjuter en korsarm ut. Samtliga fasader är spritputsade i gul kulör med slätputsade vita hörn-, dörr- och fönsteromfattningar. Taken är spåntäckta sadeltak.

Kyrkan började uppföras i slutet av 1100-talet och bestod då av långhus, sannolikt med ett smalare kvadratisk kor i öster och ett möjligen ofullbordat torn i väster. Långhuset bestod av de västra två tredjedelarna av dagens långhus. I slutet av 1400-talet slogs valven i kyrkan och sannolikt vid samma tid revs långhusets östgavel tillsammans med koret och kyrkan förlängdes åt öster. Vapenhuset och en sakristia byggdes sannolikt också vid samma tid. Den igenmurade ingången till den år 1758 rivna sakristian finns kvar som en nisch i väggen i koret. År 1625 påbör-

jades ett tornbygge, troligen en påbyggnad av ett tidigare ej färdigställt västtorn. Redan 1685 var dock det som uppförts i så dåligt skick att det revs. År 1758 började norra korsarmen byggas och den medeltida sakristian revs. Därefter fungerade tornrummet som sakristia. Tornrummet fick ett fönster i västmuren 1785. 1799 revs och uppmurades gaveln mellan torn och långhus och en eldstad uppmurades i sakristian i tornrummet. 1937 fick kyrkan sin nuvarande västingång. Den romanska öppningen mellan vapenhus och långhus murades igen och vapenhuset fick ny användning som bårhus. År 1980 togs den på 1930-talet igenmurade öppningen upp och det f d vapenhuset blev åter sakristia. Samtliga tak på kyrka, klockstapel och stigluckor tjärades 2001 liksom panel och synliga stomdelar på klockstapeln. År 2004 flyttades sakristian till norra korsarmen och det f d vapenhuset används sedan dess som väntrum/barnrum.

Taklag

Över tornrummet står 6 romanska takstolar. De består av högben, bindbjälke och stödben som går från hög-

benen ned till en T-formad bindbjälke som går från gavel till gavel hopknutad med takstolarnas bindbjälkar. Allt originalvirke är sprätthugget. Högbenen har grova dimensioner och bevarar dymlingarna som fäst in den ursprungliga taktron. Takstolen nr 1 i väster är helt intakt, övriga takstolar har fått något av högbenen och stödbenen ersatta och förstärkts med nytt virke. Sammanfogningar är utförda halvt i halvt med raka blad. Mötena mellan högben inock och högben-bindbjälke är dymlade. Enda takstolen där ”islagsänden” av dymlingen högben-bindbjälke inte är dold av påspikad förstärkning har en skuren knopp. Gavelröset i väster är timrat med 19 varv sprätthugget liggtimmer. Fastdymlat i timmerväggen och i den T-formade bindbjälken är ett ek-knä som är 1,7 m högt och går ut 1,45 m från den timrade väggen. Taktron består av ramsågade bördade brädor. Bjälklaget är oisolerat.

Över långhuset och koret står 22 takstolar. De första 11 takstolarna från väster är romanska med sprätthuggna högben som är infällda i en profilhuggen nockås. Högbenen har urtag för dubbla stödben. De ursprungliga bindbjälkarna är avhuggna för valven. Takstolarna har

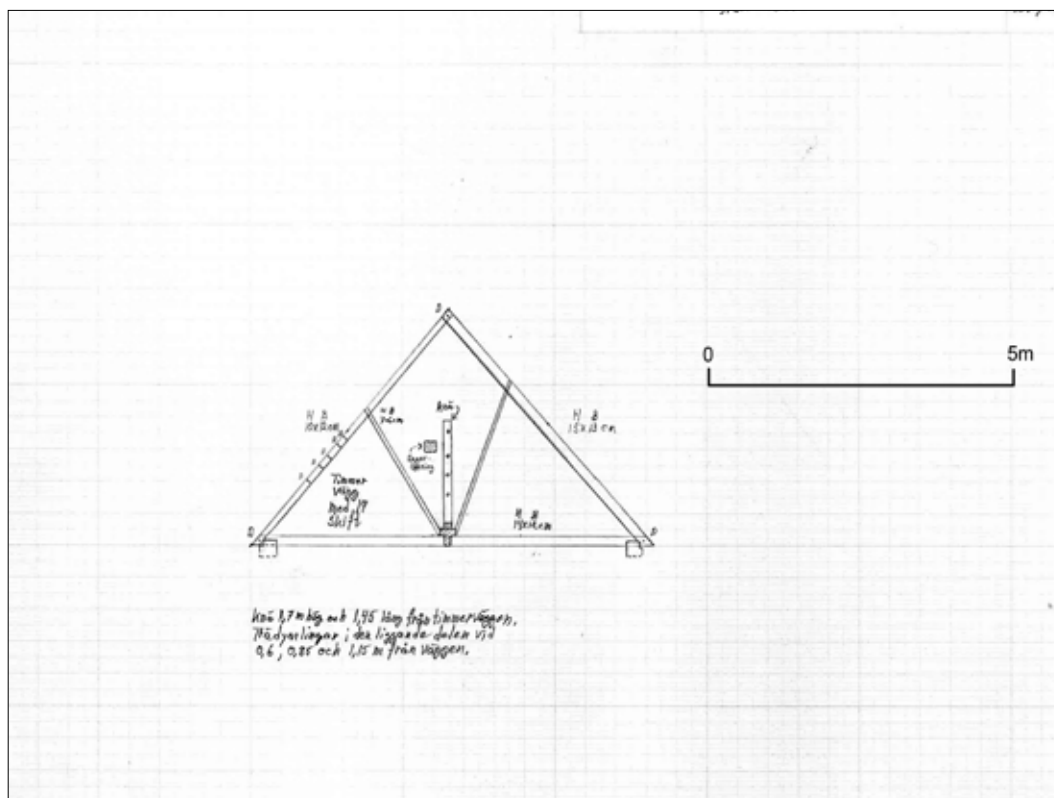
på flera ställen förstärkts och kompletterats. På södra sidan ligger ett yttre remstycke, sprätthugget och med hylla för takfotsbräda, ända fram till murskarven för det ursprungliga romanska långhuset. På norra sidan är remstycket oåtkomligt.

Över östra delen av vinden står 11 takstolar av gotisk modell med knäbock och dubbla hanbjälkar. Virket har bilad yta och vankant är förekommande. Alla knutpunkter är bladningar halvt i halvt. Mötena hanbjälkar-högben och stödben-högben är utförda med nacke och fästa med smidd spik. Även mötet tass-stödben är spikat. Mötena i nock och högben-tass är dymlade. Från skarven mellan det romanska långhuset och 1300-talsutbyggnaden vilar takstolarna på ett yttre och ett inre remstycke. Taktron består av ramsågade bördade brädor. Vinden är oisolerad.

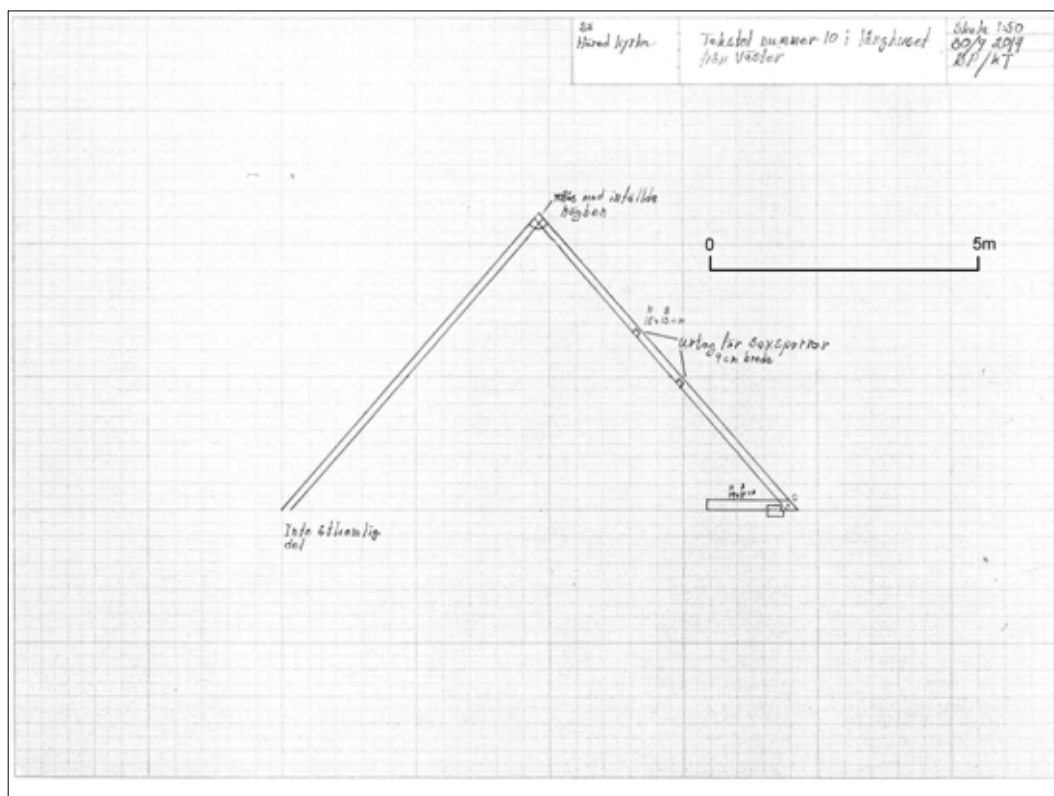
Klockstapeln undersöktes vid projektuppgiften i mars 2013 och därefter av Mattias Hallgren, Traditionsbärarna, i februari 2014. Undersökningen visade att klocktornets stomme och takkonstruktion troligen är från första halvan av 1300-talet.

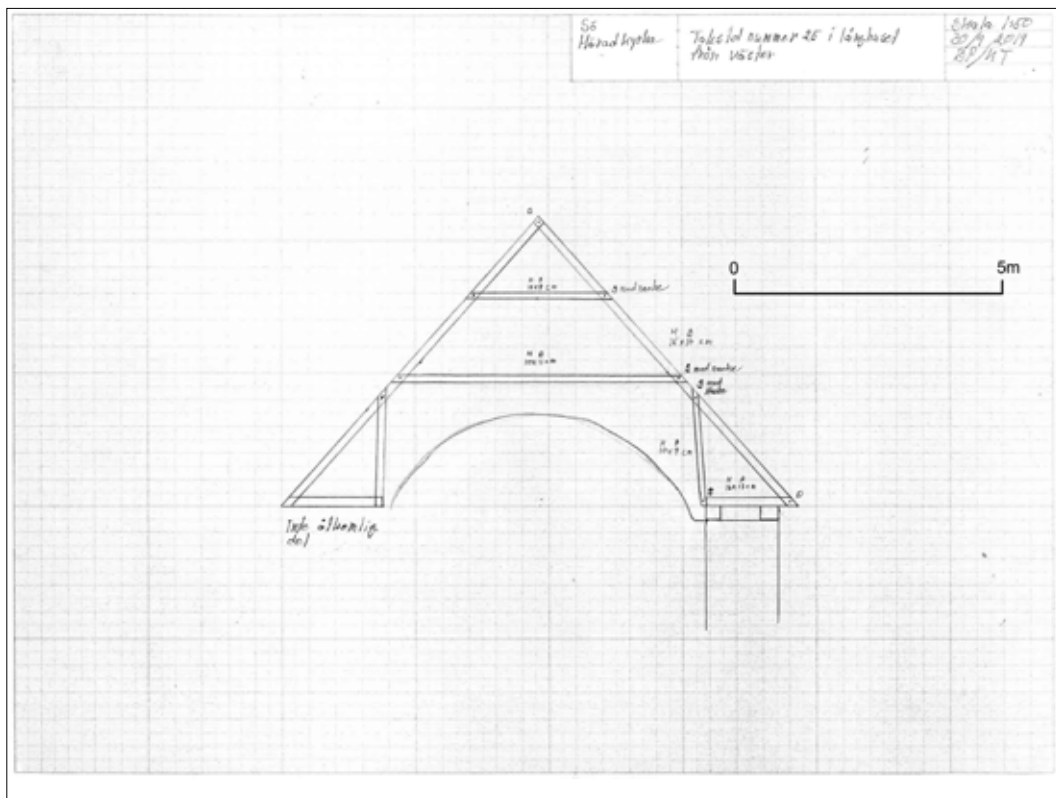
100 Häradskyrka sedd från sydost med inbyggd medeltida klockstapel (SLM D2015-1426). Fotografi Eva Wockatz.

101 Skissuppmätning av takstol i tornrummet.

102 Skissuppmätning av romansk takstol i långhuset.

103 Skissuppmätning av gotisk takstol i långhuset.

104 Över långhuset och koret står 22 takstolar. De första 11 takstolarna från väster är romanska med sprätthuggna högben som är infällda i en profilhuggennockås (SLM D2015-1427).

105 Tornrummets vind. Stort ek-knä är fastdymlat i timmerväggen och den t-formade styrbjälken (SLM D2015-1428).

106 Väggtimrets sprätthuggna yta (SLM D2015-1429).

107 *Tornrummets vind sedd mot väster (SLM D2015-1430).*

108 *Den T-formade styrbjälken ihopknutad med bindbjälkarna (SLM D2015-1431).*

KJULA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

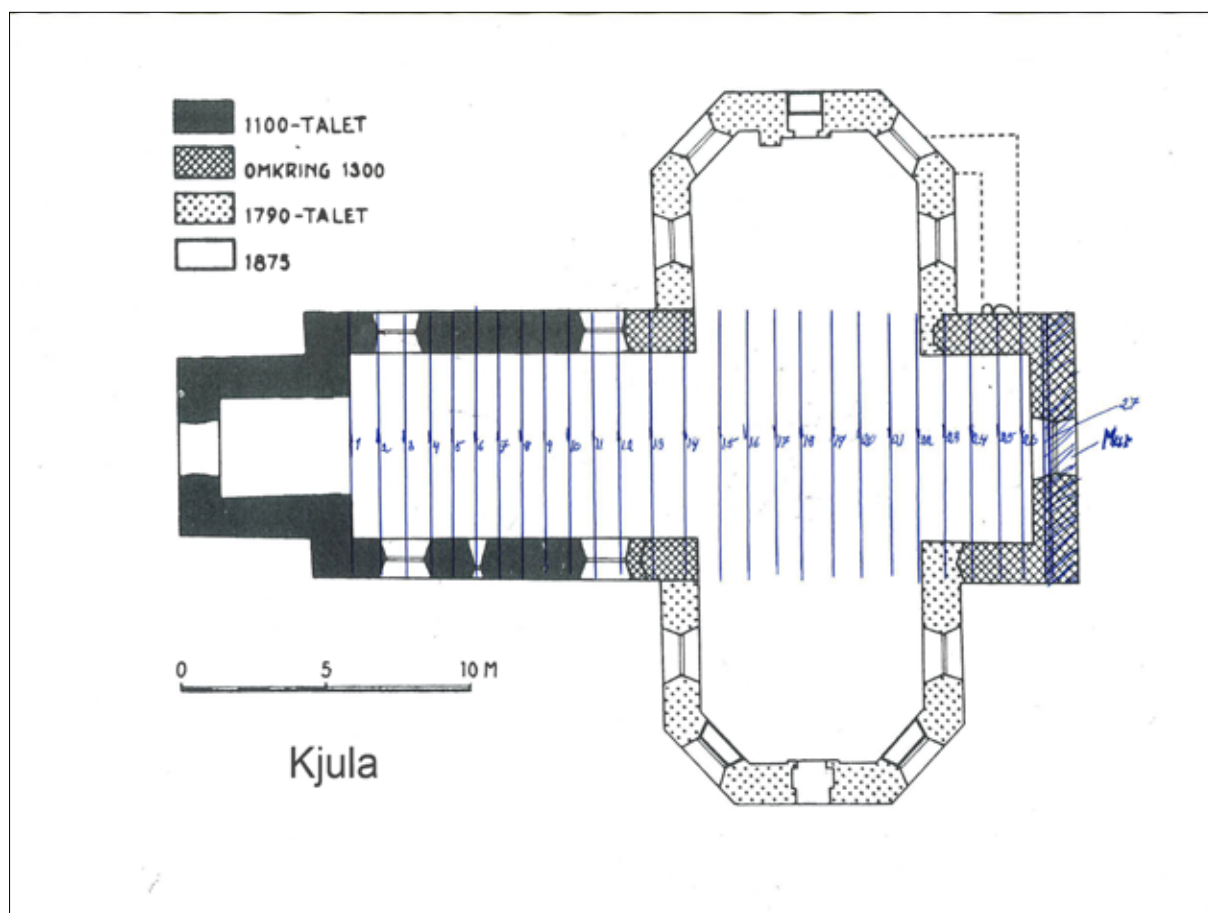
Kjula kyrka består av ett enskeppigt långhus med tillbyggda korsarmar i söder och norr, ett rakt avslutat kor i öster samt ett torn i väster. I det nordvästra hörnet mellan långhuset och den norra korsarmen finns en mindre tillbyggnad. Kjula kyrka bevarar medeltida murverk i långhus, torn och kor. Det medeltida murverket är i huvudsak uppfört av natursten medan korsarmarna från 1790-talet troligen är uppförda av tegel. Fasaderna är slätputsade, undantaget tornets fasader som är spritputsade men fläckvis lagade med en slät puts. Fasaderna avslutas upptill av en profilerad takgesims, vilken är inklädd med kopparplåt på långhus, kor och torn. Sockeln är avfärgad i grått medan fasaderna är avfärgade i brutet vitt. Kyrkans korstak och tornhuven har skivtäckning av kopparplåt.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes troligen under 1100-talet. Kyrkan bestod då av ett långhus med torn i

väster och ett smalare kor i öster. Kyrkan förlängdes åt öster omkring 1300 och möjligen tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida. Under 1400-talet slogs tegelvalv i kyrkan och ett vapenhus byggdes vid sydportalen i långhusets västra del. Kyrkans nuvarande tornhuv tillkom 1772 och kyrkklockorna flyttades från klockstapeln in i tornet. 1798 revs vapenhuset vid sydportalen och sakristian invid korets norra sida och korsarmarna tillbyggdes. Även kyrkans tegelvalv revs och ersattes med kalkputsade trätunnvalv med en kraftig väggkornisch. 1966 täcktes kyrkans tak med kopparplåt.

Taklag

Över långhuset och koret står 27 takstolar med knäbock och hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt med raka blad. Stödbenen och hanbjälkarna är spikade med smidd spik och övriga sammanfogningar dymlade. Mötet mellan stödben och tass är täckt av sten och bruk. Ytorna är bilade. Över gavelmuren i väster står på södra sidan ett högben och tass med sprätthuggen yta (av ek?) och längst ned mot takfot fyra spräckta,

109 Planritning.

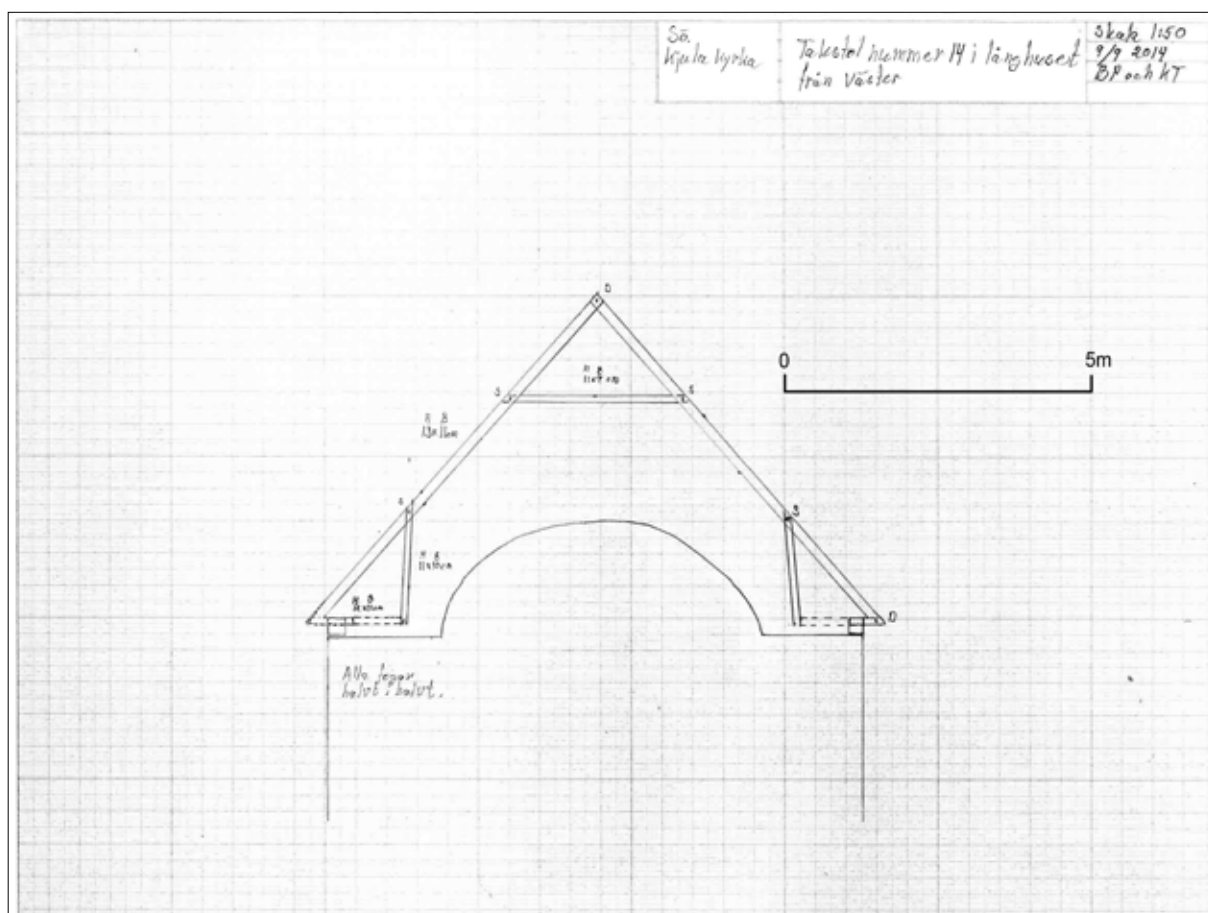
bilade och bördade undertaksbrädor där den nedersta är fastdymlad i högbenet. I övrigt består taktron av smala spontade brädor.

Valven är isolerade med mattor av mineralull.

I tornet finns fem bjälklag med romanska sprätthuggna bjälkar i ek. Flera har spår efter äldre konstruktioner. Bjälken vid trappan till klockplanet har spår efter klockaxel och andra urtag.

110 Kjala kyrka sedd från sydväst (SLM D2015-1432).

111 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

112 Högben och tass i anslutning till lpånghusets västgavel med sprättthuggen yta och fastdymlad spräck och bilad taktro (SLM D2015-1433).

113 Bjälke som vid bearbetningen fått behålla sin krokvuxna form (SLM D2015-1434).

114 Bjälke med urtag för klockaxel (SLM D2015-1435).

115 Bjälke med urtag vid uppgången till klockvåningen (SLM D2015-1436).

LIDS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

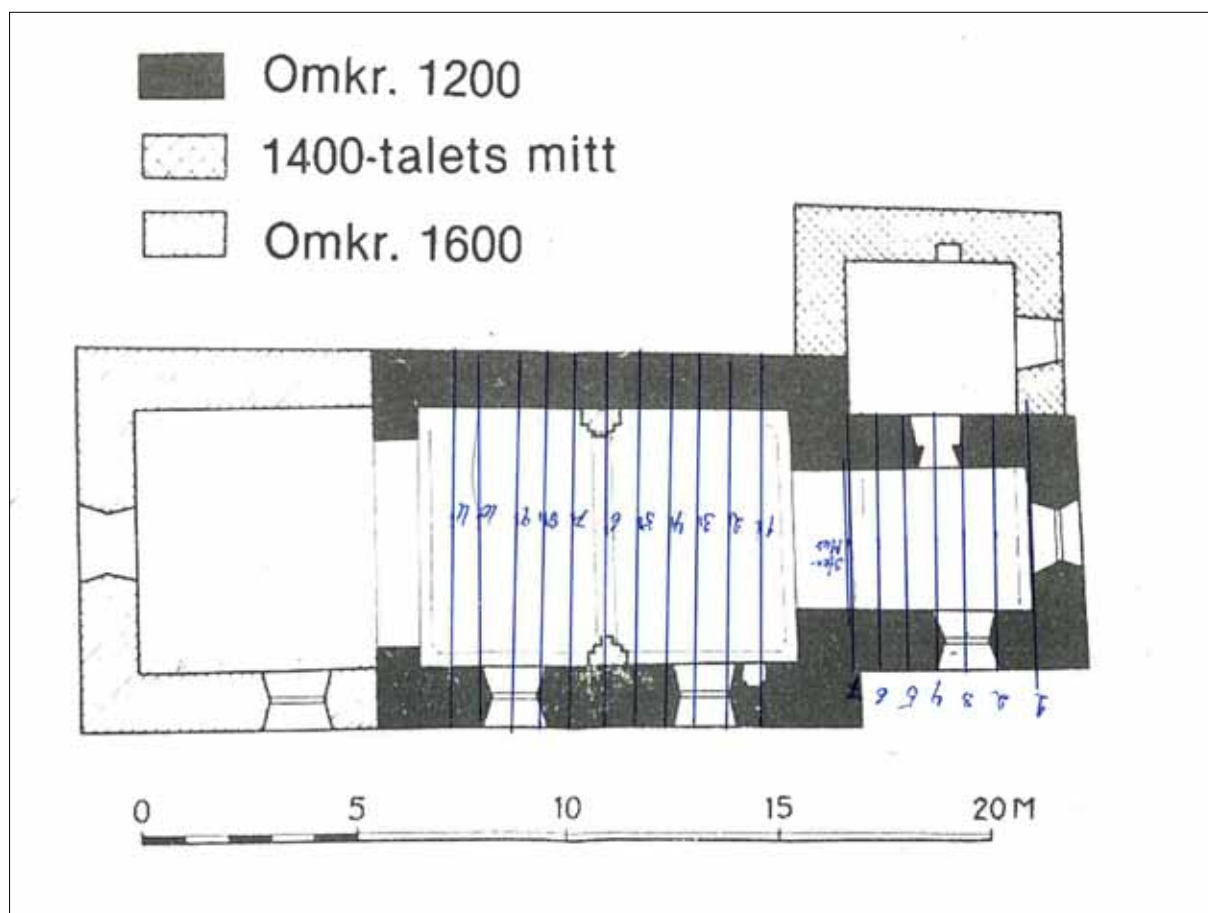
Lids kyrka har ett rektangulärt långhus, med ett lägre och smalare kor i öster och en sakristia i norr.

Kyrkan uppfördes under 1200-talet med rektangulärt långhus och smalare lägre kor. På 1400-talet valvslogs kyrkan med tre kryssvalv av tegel. Väggar och valv försågs samtidigt eller något senare, sannolikt på 1460-talet, med kalkmålningar. Sannolikt uppfördes även en sakristia på korets norra sida och vapenhuset vid långhusets södra sida vid denna tid. Under 1600-talet förlängdes långhuset åt väster varvid kyrkan fick sin nuvarande utsträckning. Vapenhuset revs 1825.

Taklag

Över långhuset står 11 stycken takstolar. Samtliga takstolar är kraftigt renoverade vid en ombyggnad 1953,

vilket står ingraverat på en av takstolarna. Takstolarna har dock en romansk utformning, varför man kan anta att takstolarna före 1953 var romanska och med samma utseende. I samband med detta bör takstolarna behandlats med något slags mörkt träskyddsmedel/trätjära. Nya delar, korslagda stödben och hanbjälkar, är sågade. Högben och stödben är sprätthuggna och relativt klena. Tassarna är sprätthuggna, men relativt grova, ca 19x12 cm. Tassarna är avhuggna i änden (inte sågade), inga spår syns dock på deras undersida av spikhål eller annat. Takstolarna vilar på ett yttre remstycke, med tröskel för takfotsbräda. Möjligen kan alltså en stor del av takkonstruktionen tillhöra kyrkans ursprungliga byggske på 1200-talet. På långhusvinden ligger också klena takstolsdelar som sannolikt är sparade vid renoveringen 1953. Både de nuvarande takstolarna och lösa äldre delar är/har varit spikade med smidd spik och rund skalle. De sågade hanbjälkarna vilar på två långsgående kraftiga bjälkar, vilka bärs upp av en kraftig bockkonstruktion. De långsgående kraftiga bjälkarna är ca 20x20 cm och har kvadratiska, grunda urtag med c/c-avstånd ca 40-45 cm.. Bjälkarna är kraftiga, bilade och har vankant. Enstaka spikhål noterades på undersidan av dessa 2 kraftiga

116 Planritning.

bjälkar. Om denna uppbärning tillkommit i samband med valvslagningen eller senare är oklart.

Trobrädorna är bilade och bördade, vissa brädor är sprätthuggna. Långhusets västra gavelröste var före 1600-talets tillbyggnad mot väster synligt. I detta gavelröste finns en inmurad takstol i yttre murlivet, som bör vara 1200-tal. Takstolsvirket är väderbitet och stödbenen är spikade med smidd spik. Högbenen som ligger ovanpå västra gavelröstet är L-formade, d v s högbenet övergår i "takfotsbräda". Inga dekorationer på dessa delar syntes.

Ovanför koret står 7 stycken gotiska takstolar. Dessa består av sparrar, hanbjälke och något snedställd tass. Stödben och hanbjälke har något klenare dimensioner, är skarpkantade och sprätthugget, vilket talar för att de är äldre. Sparrarna och tassarna är kraftigare, bilade och har vankant. Knutpunkterna är spikade. Inga noteringar kunde göras av bindbjälkars utseende eller eventuellt tidigare innertak, eftersom tassarna helt vilade på muren. Regelbundna spikhål noterades dock på vissa hanbjälkars översida, möjligen är detta återanvända

sparrar. Takstolarna vilar på ett yttre remstycke, med tröskel för takfotsbrädor. Trobrädorna är bilade och bördade. På korvinden hittades en bräda som ser ut att vara kransågad.

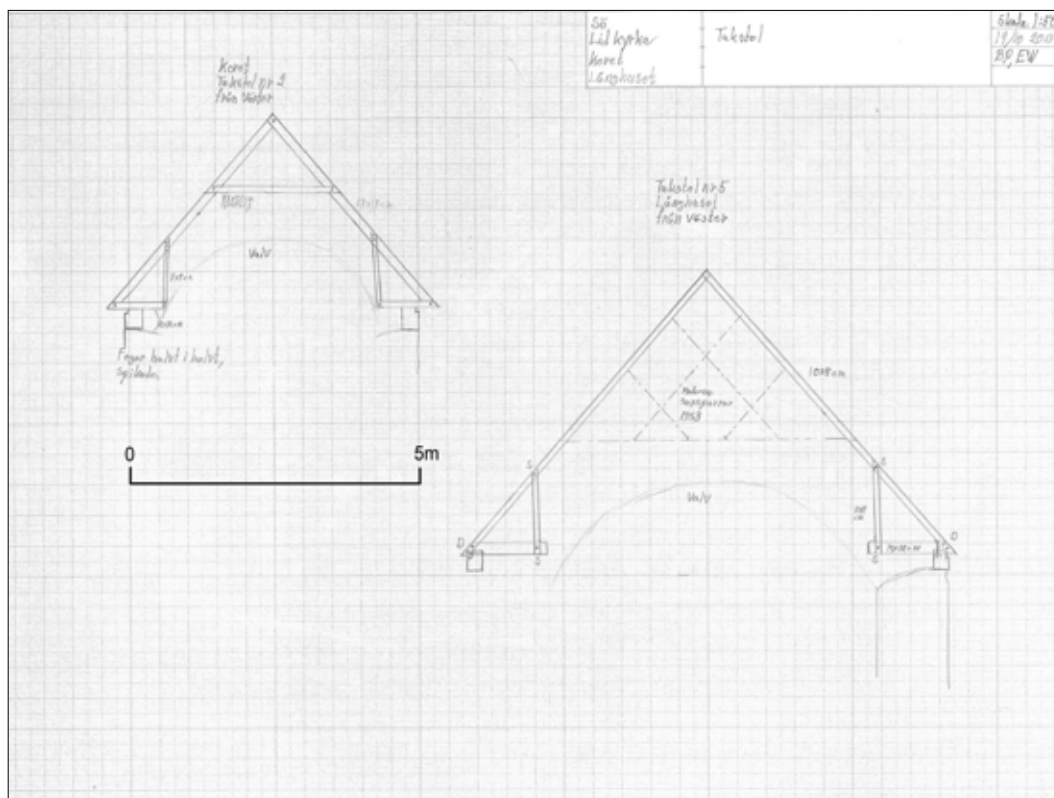
Sakristian har ca 5 gotiska takstolar. Gavelröstena är murade av natursten. Här noterades att enstaka hanbjälkar har urtag, vilket indikerar att det kan vara återanvänt äldre virke, kanske äldre taksparrar. Takstolarna vilade på två murremmar.

I långhusets 1600-tals-förlängning mot väster har en del av det inre remstycket nära sydvästra hörnet äldre urtag.

Vindarna är oisolerade.

117 Lids kyrka sedd från nordväst (SLM D10-416). Fotografi Eva Wockatz.

118 Skissuppmätning av takstol i långhuset och koret.

119 Takstolarna över långhuset är renoverade år 1953. Takstolarna har dock en romansk utformning (SLM D2015-1437). Fotograf Eva Wockatz.

120 Detalj av L-format högben som ligger ovanpå västra gavlröstet (SLM D2015-1438).

121 Trobrädorna är bilade och bördade, vissa brädor är sprätthuggna (SLM D2015-1439).

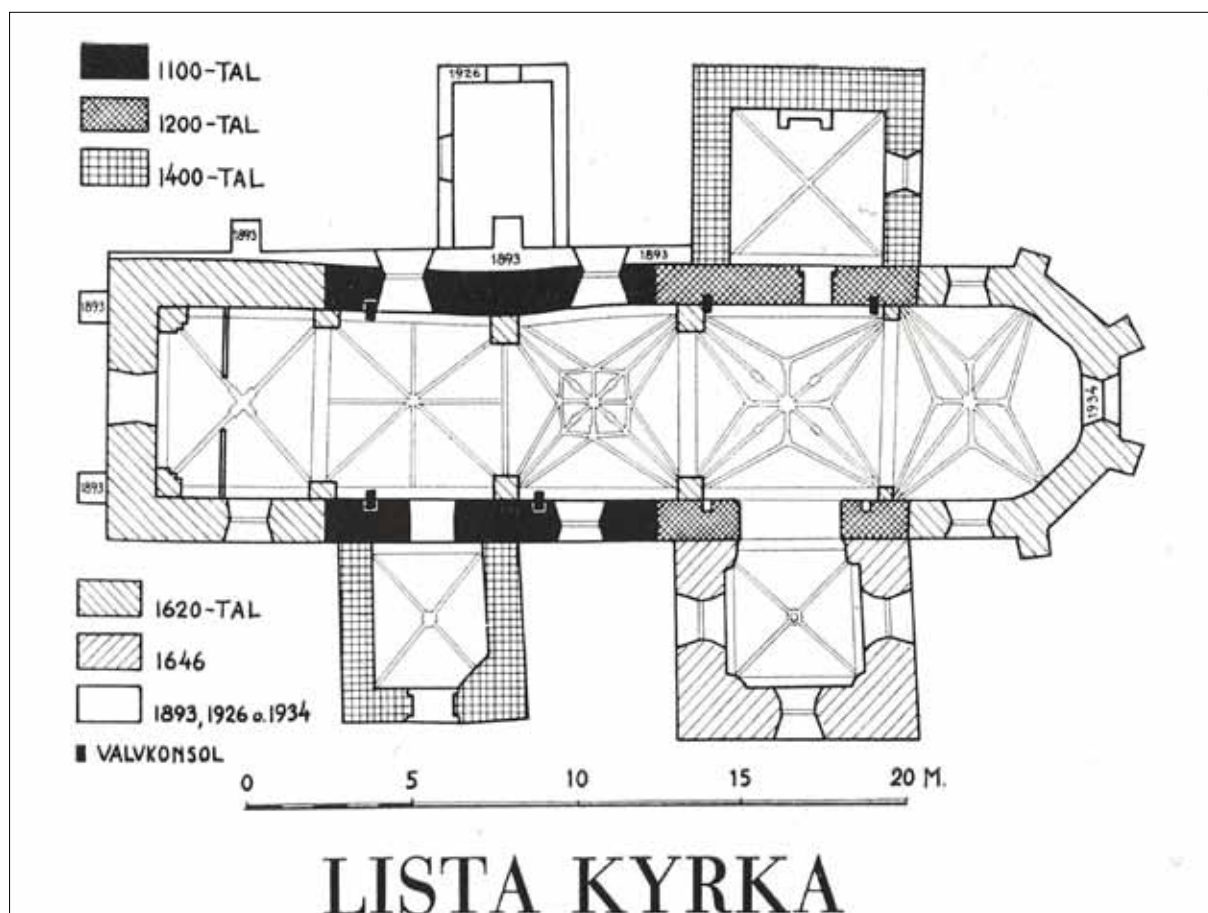
122 Långhusets västra gavelröste som före 1600-talets tillbyggnad mot väster var synligt. I gavelröstet finns en inmurad takstol som bör vara 1200-tal. Takstolsvirket är väderbitet och stödbenen är spikade med smidd spik. (SLM D2015-1440).

LISTA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Lista kyrka består av ett enskeppigt långhus med tresidigt kor i öster, gravkor och vapenhus i söder och sakristia och en värmekammare i norr. Kyrkans murverk är medeltida i långhuset, vapenhuset och sakristian. Murarna är i huvudsak uppförda av natursten, men även av tegel. På nedre delen av kyrkans fasader är putsen borthuggen, vilket gör murverket synligt. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt, med slätputsade fönster- och dörrömfattningar. Kyrkan har sadeltak, långhusets tak är valmat. Gravkoret har ett pyramidtak som är försett med en sluten lanternin och spira. Takfallen är täckta med tjärade kyrkspån. Strävpelare är murade utefter korets och långhusets murar. Pelarna är avtäckta med kalkstensplattor. Kyrkorummet är vitkalkat och täcks av två stjärnvalv och ett ribbkryssvalv. I valven finns murade och putsade gubbansikten.

Någon gång på 1100-talet byggdes en kyrka med ett rektangulärt långhus och ett kor i öster. Under 1200- eller 1300-talet revs koret och långhuset förlängdes mot öster. Kyrkorummet välvdes med kryssvalv av trä som vilade på träkonsoler. En konsol förvaras på orgelläktaren. Valven var sannolikt bemålade. Under 1400-talet byggdes en sakristia i norr och ett vapenhus byggdes i söder. Sannolikt på 1620-talet förlängdes långhuset mot väster och öster och kyrkorummet valvslogs med tegelvalv. Omkring mitten av 1600 talet byggdes ett gravkor i öster, vilket utgör dagens kor. 1646 byggdes ett gravkor i söder. Under 1800-talet hade kyrkan problem med sättningar, vilket gjorde att västra gaveln och norra långhusmuren lutade utåt och orsakade hål i taket. År 1833 reparerades kyrkan provisoriskt, västra gaveln revs och ersattes med en brädvägg. Ett beslut togs att bygga en ny kyrka på en plats där grundförhållandena var bättre. 1893 övergavs dock detta beslut och istället påbörjades en grundlig renovering av kyrkan då bla strävpelare och nytt gavelröste i väster murades och den norra väggen förstyvades.

123 Planritning.

Taklag

Dagens takkonstruktion över långhuset härrör sannolikt från 1600-talets ombyggnad och förlängning av kyrkan. På södra sidan över den romanska långhusmuren ligger ett inre remstycke, $h=21$ cm och $b=17$ cm, med sprätthuggen yta och med urtag för bindbjälkar med c/c-avstånd 75-80 cm. I väster är ett flertal av stödbenen sprätthuggna och sannolikt utförda av återanvänt virke från den romanska takstolen. Fem av valvkonsolearna finns kvar i ursprungligt läge men är idag svåra att dokumentera på grund av vindens isolering. Vinden är isolerad med mattor av gullfiber. Underlagstaket består av smala sågade brädor.

Över sakristian står fem takstolar med knäbock och en hanbjälke som dock på samtliga takstolar ersatts av sentida påspikad plank. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Vinden är isolerad med mattor av gullfiber. Underlagstaket består av smala sågade brädor.

Vinden över vapenhuset är ej åtkomlig.

124 Lista kyrka sedd från sydväst (SLM D2015-1441).
Fotografi Dag Forssblad.

125 Detalj av nedplockad valvkonsole (SLM D2015-1442).

LÄSTRINGE KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Lästringe kyrka har ett rektangulärt långhus med smälare, lägre kor i öster och sakristia vid korets norrvägg. Kyrkans murverk är av natursten förutom sakristian som är uppförd i tegel. Fasaderna är spritputsade med slätputsade listverk och avfärgade vita. Taken är sadeltak varav sakristians tak är valmat mot norr. Långhustaket är belagt med svart tegel, delvis glaserat. Korets och sakristians tak har svarta betongpannor.

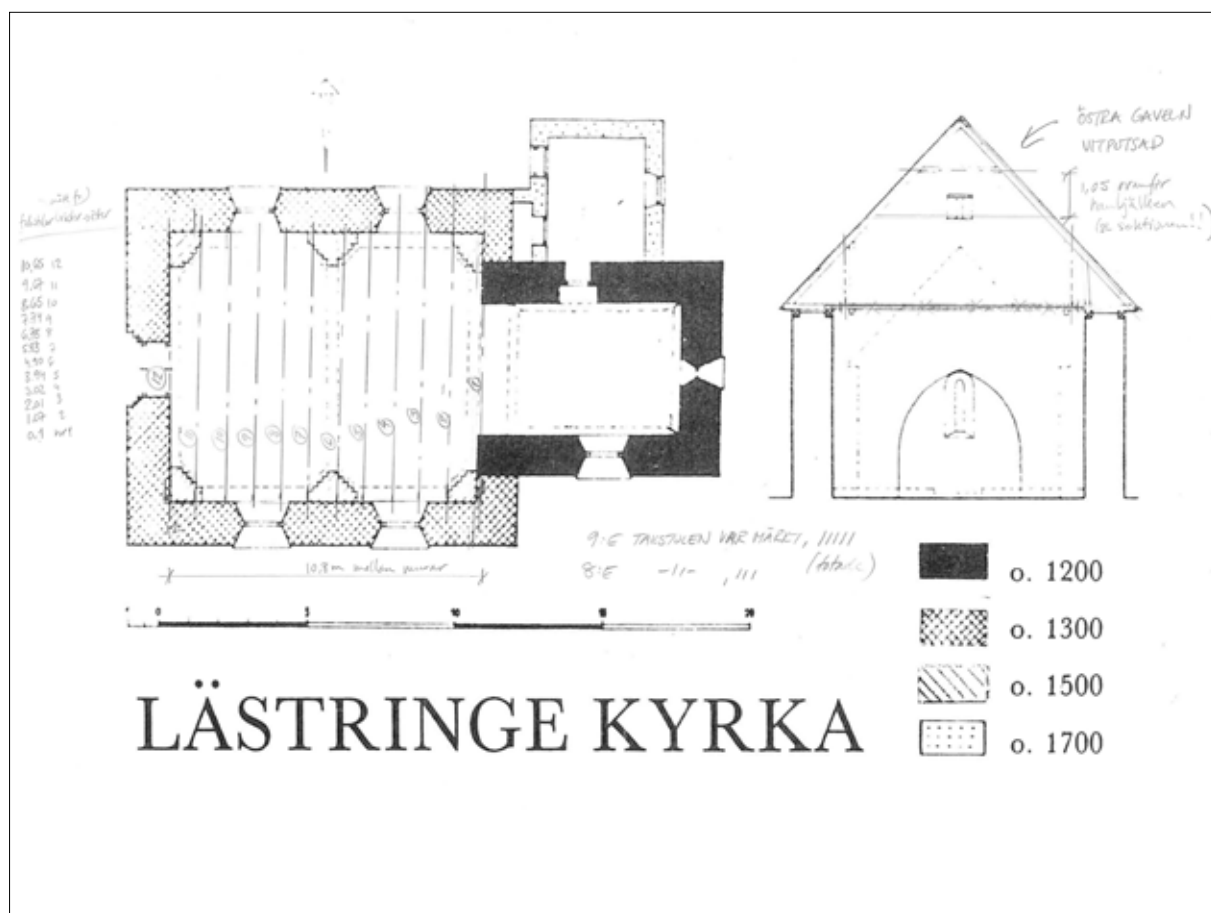
Kyrkans kor uppfördes under 1100-talet och långhuset under 1300-talet. Under första hälften av 1500-talet slogs stjärnvalven och ett vapenhus byggdes framför sydingången. Senare användes detta vapenhus som sakristia och ett nytt vapenhus i trä uppfördes framför ingången i väster. Omkring år 1700 uppfördes den nuvarande sakristian. På 1760-talet revs vapenhuset i väster och ingången placerades återigen i det på södra sidan belägna vapenhuset. 1812 genomfördes en restaurering

då befintliga fönster förstörades och nya fönster togs upp mot norr och vapenhuset i söder revs. 1956 täcktes taken med svartglaserat tegel och ett igenmurat medeltida fönster i korets östmur framtogs.

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset) står 12 stycken takstolar. Takstolarna bör vara uppsatta i samband med valvslagningen under första hälften av 1500-talet, de är av gotisk modell med knäbock och hanbjälke. Takstolarna vilar på dubbla murremmar som också bör vara samtida. Allt virke är bilat. Enkel timmermärkning är gjord i mötet mellan hanbjälke/sparre. (Inhuggna streck). Numreringen följer inte i takstolarnas ordningsföljd. Delarna är dymlade med rak dymling, dock i mötet sparre/hanbjälke ihopsatta med spikar.

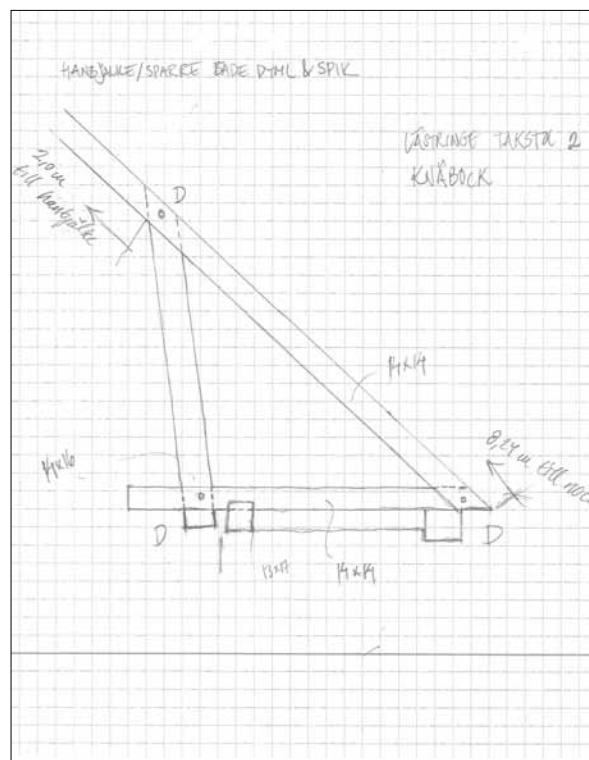
Spår av äldre takstolar kunde noteras i östra gaveln, där silhuetten av en takstol avtecknades som oputsade ytor i den vitkalkade slätputsen. Spåren visar en romansk tak-

stol, eventuellt 1200-tal eller 1300-tal, med bindbjälke, stödben och hanbjälke.

Även den västra gaveln är slätputsad.

Varken kor eller sakristia var åtkomliga.

127 Skissuppmätning av takfotsdetalj.

128 Lästringe kyrka sedd från sydväst. (SLM D2015-1443). Fotografi Eva Wockatz.

RIPSA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

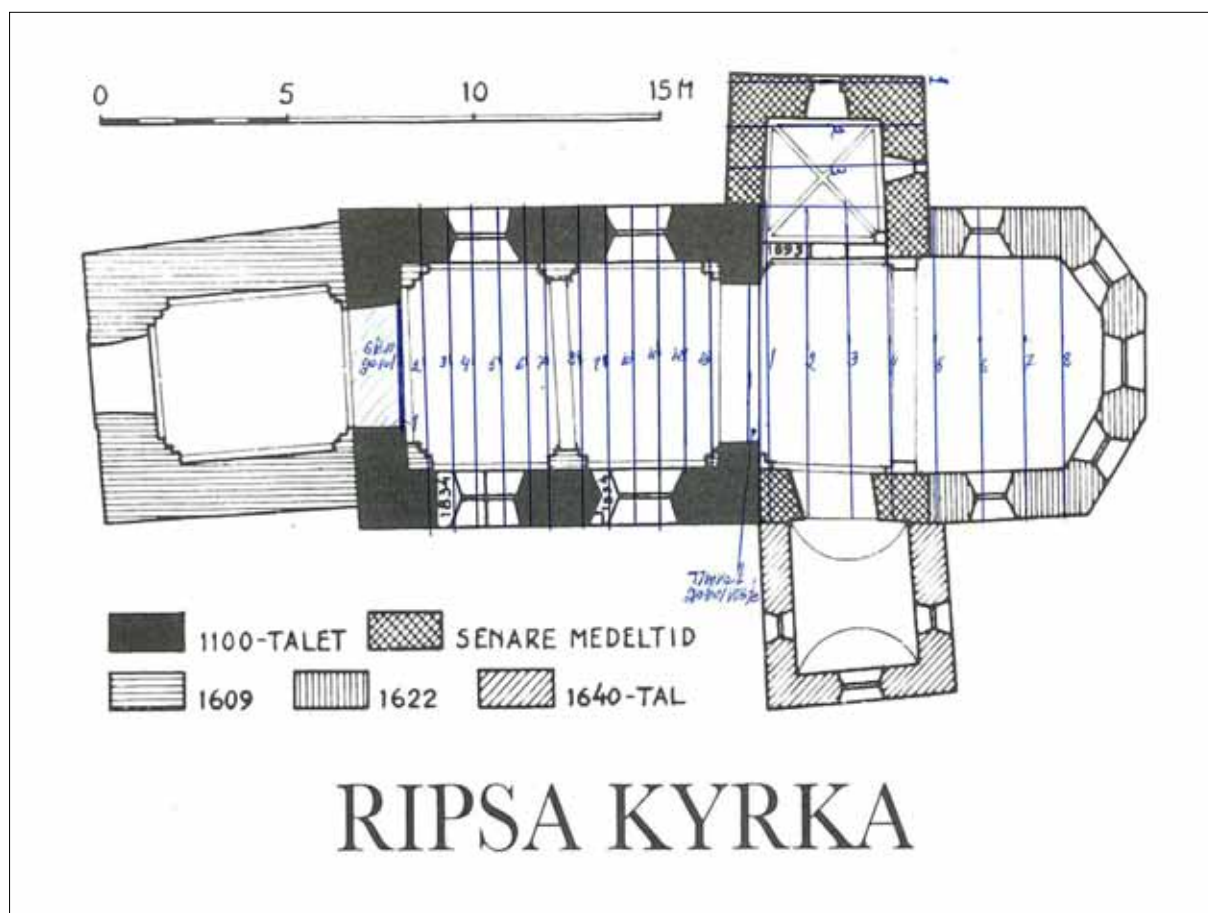
Ripsa kyrka består av ett rektangulärt långhus med ett tresidigt avslutat kor i öster, samt ett markerat torn i väster. Vid södra långhusmuren ansluter ett gravkor med kvadratisk form. En lägre och smalare sakristia ligger i norr.

Ripsa romanska stenkyrka uppfördes troligen under 1100-talets andra hälft. Kyrkan bestod av ett långhus och sannolikt ett smalare, rakt avslutat kor i öster. På vinden kan man ännu se det timrade östra gavelröset till det ursprungliga långhuset. Under 1300-talet uppfördes en sakristia invid korets norra mur. Under senare delen av medeltiden revs korets östra och södra väggar, då hela kyrkan byggdes om till en salkyrka genom att korets sydvägg byggdes ihop med södra långhusväggen. Tornet i väster byggdes 1609, samma år som kyrkan valvslogs. Vapenhuset i söder byggdes 1612. Nils Classon Bielkenstierna på Edeby, lät uppföra ett tresidigt kor,

vilket skulle utgöra ett gravkor för honom och hans familj 1622. Senare byggdes också ett mindre gravkor i söder, uppkallat efter Jakob Skytte, Edeby Vapenhuset revs 1834, då porten flyttades till väster. Vid den större renoveringen 1892 revs det romanska korets norra vägg och den medeltida kortravén, som ersattes med ny mur och ett nytt valv.

Taklag

De 13 takstolarna över långhusets västra del är av medeltida konstruktion med högben, bindbjälke, stödben och hanbjälke men ombyggda efter valven som slogs 1609. Bindbjälkarna på alla takstolar utom den längst i öster kapades då med yxa och på merparten av takstolarna ändrades även stödbenens vinkel för att ge plats åt valven. På takstolen längst i väster är större delen av bindbjälken kvar och på dess undersida finns det fortfarande kvar små rester av ett äldre platt innertak. Takbrädornas synliga yta är bearbetad med skave och har kärnsidan utåt. Brädorna är spikade med smidd spik. Även bindbjälken längst i väster har skavspår, i övrigt är takstolsdelarna

bilade. Stödben och tassar har vankant. Knutpunkterna är dymlade, de flesta med raka dymlingar. Någon dymling såg ut att vara lite knoppformad, 3:e takstolen från öster.

Det ursprungliga långhusets östra gavelröste är timrat. Den understa stocken i den timrade gaveln är äldre än resten av stockarna i väggen, med sprätthuggen yta och kraftigt brandpåverkad ovansida. Övrigt timmer i röstet är bilat och bör ha utförts efter en brand som drabbade kyrkan någon gång mellan 1300-talet och början på 1600-talet. Timret i gavelröstet är märkt med streck, I, II, III osv, med början nedifrån. På röstets östra sida ser man det anslutande lägre och smalare äldre kortaket avteckna sig, för det norra takfallet har ett spår även huggits i timmerytan.

Västra gavelröstet är murat av natursten. Röstet är brandpåverkat liksom de rester av rundträn som sitter i bomlagshål i muren.

Murremmarna är utförda med avsats för takfotsbräda och är kraftigt kolade på ovansidan.

Trotaket består av bördade plank med ramsågad yta. Enstaka brädor är bilade.

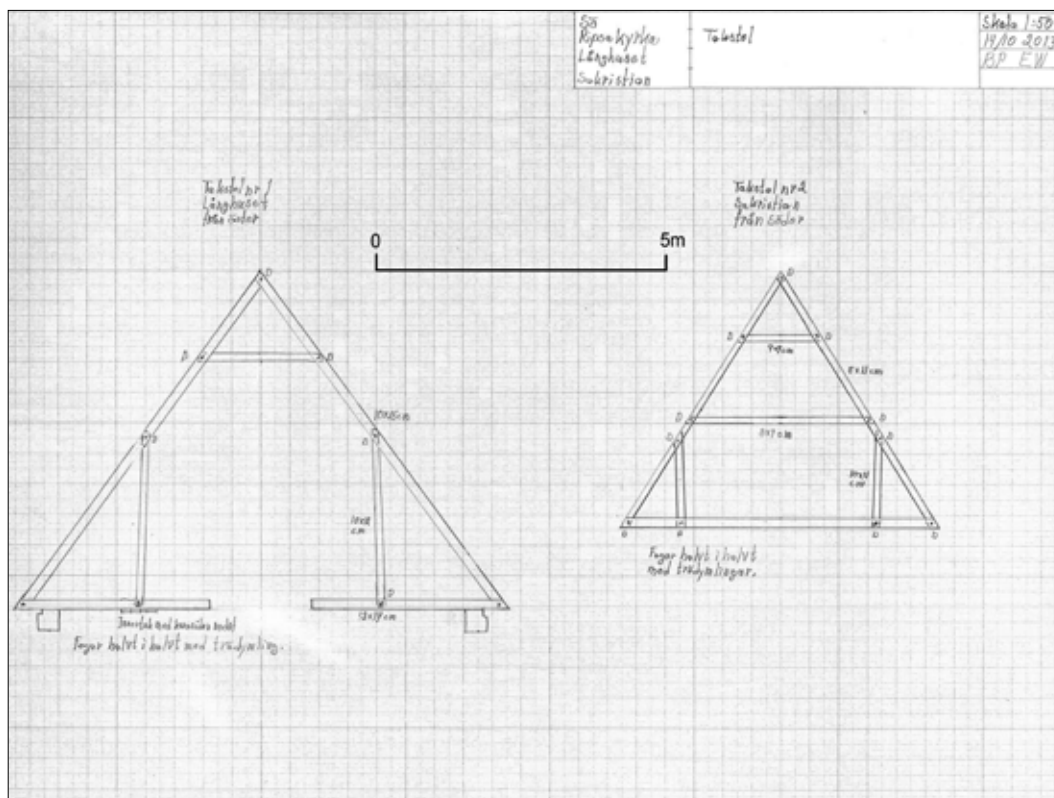
Över sakristian, byggd på 1300-1400-talet, finns 5 stycken takstolar varav de 2 i söder är helt nytillverkade. Tre takstolar i norr kan vara gotiska. Dessa består av sparrar, stödben, bindbjälke och två hanbjälkar (någon saknar hanbjälke, men har urtag i sparren). Virket har vankant och är bilat. Knutpunkterna är dymlade med rak dymling. Takstolarna vilar på ett remstycke, troligen med tröskel. Remstycket omges av sten och murbruk. Trobrädorna är sågade. I sakristians naturstensmurade norra gavelröste är 2 träreglar, ca 9x9 cm inmurade. Dessa har inga brandspår.

Väggarnas vita innerputs gick ända upp till bindbjälkarna. Inga spår av dekorativ bemålning syntes.

Ripsa kyrka passar bra för eventuell datering. Många takstolar har vankant. Kan vara intressant att kolla upp murremmen och östra gavelröstets undre bjälkes ålder.

130 Ripsa kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1444). Fotografi Eva Wockatz.

131 Skissuppmätning av takstol i långhuset och sakristian.

132 Takstolarna över långhusets västra del är av medeltida konstruktion men ombyggda efter valven som slogs 1609. Bindbjälkarna kapades då med yxa och på merparten av takstolarna ändrades även stödbenens vinkel för att ge plats åt valven (SLM D2015-1445).

133 *Det ursprungliga långhusets östra gavelröste är timrat. På röstets östra sida ser man det anslutande lägre och smalare äldre kortaket avteckna sig, för det norra takfallet har ett spår även huggits i timmerytan (SLM D2015-1446).*

134 *På takstolen längst i väster är större delen av bindbjälken kvar och på dess undersida finns det fortfarande kvar små rester av ett äldre platt innertak. Takbrädornas synliga yta är bearbetad med skave (SLM D2015-1447).*

RUNTUNA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

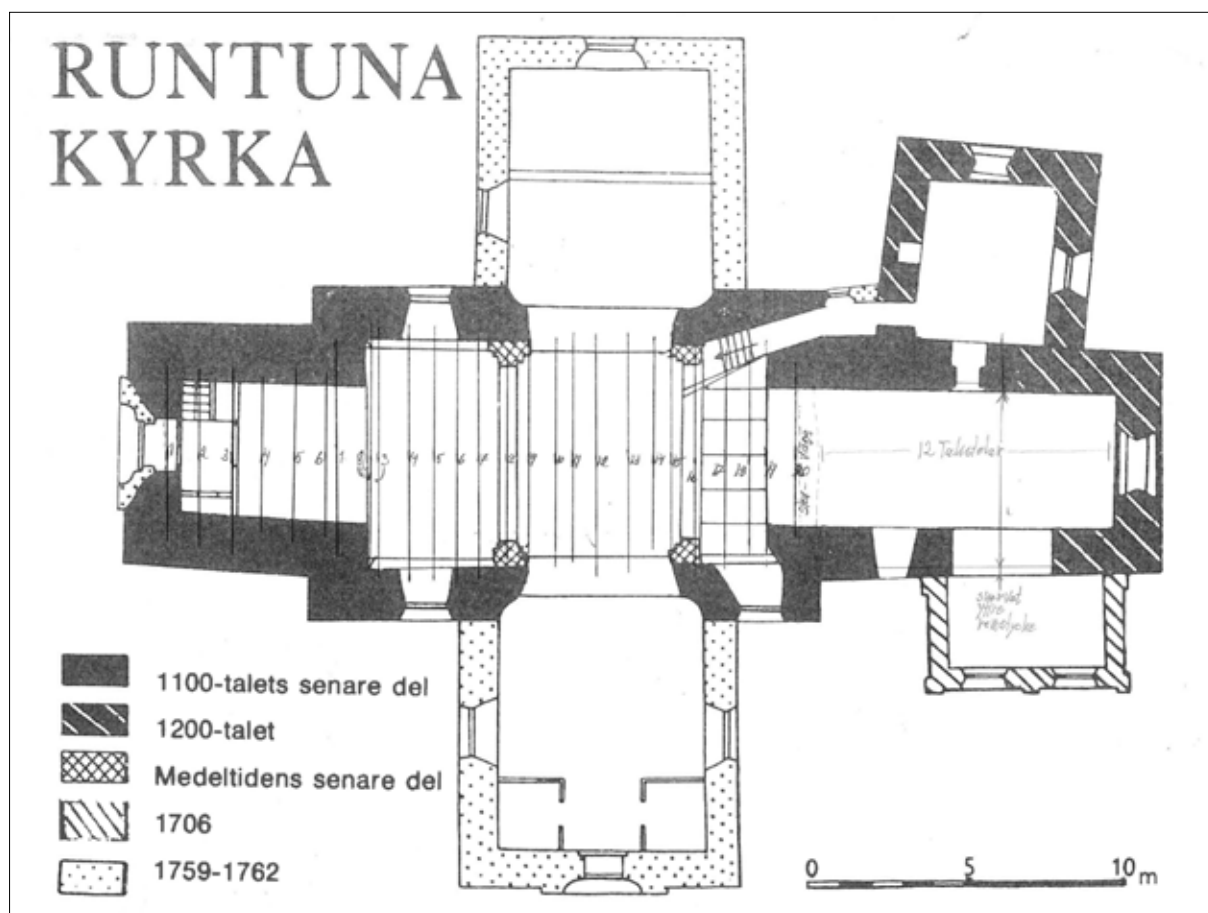
Runtuna kyrka består av ett rektangulärt långhus, med tillbyggda korsarmar i norr och söder, samt med ett lägre, smalare och åt öster förlängt rakt avslutat kor. Söder om koret är det Lindhielmska gravkoret beläget. Sakristian är byggd norr om koret. Kyrkans fasader är spritputsade och avfärgade gula med slätputsade vita listverk. Lindhielmska gravkoret har slätputsade rosa fasader med vita lisener och ljusgrå sockel. Samtliga takfall är täckta med enkupigt lertegel. Kyrkorummet täcks av flera olika typer av tegelvalv från 1400-talets senare del. Vid valvslagningen har man tagit hänsyn till målningarna på triumfbågens övre del. Korsarmarna har liksom det ofullbordade tornet i kyrkans västra del putsade tunnvalv.

Kyrkan började uppföras under 1100-talets senare del med rektangulärt långhus, smalare lägre kor i öster och ett aldrig fullbordat torn i väster. Reda under 1200-talet

förlängdes koret åt öster. På 1400-talet välvdes kyrkorummet och ett vapenhus uppfördes framför sydportalen. 1706 uppfördes ett gravkor på korets södra sida. 1759 byggdes korsarmar i söder och norr och vapenhuset revs. 1839 ersattes gravkorets takhuv med ett sadeltak. Tegeltaken lades om 1992.

Taklag

Över långhuset står tjugo takstolar. Taklaget är ett virrvarr av ombyggnader, förstärkningar och återanvända byggnadsdelar. De flesta takstolarna över långhuset har sprätthuggna högben med urtag för stödben och avhuggna bindbjälkar, dymlingar med skalle samt. De bortkapade bindbjälkarna har på flera ställen återanvänts högre upp i konstruktionen. Såväl södra som norra långsidan har yttre remstycke i ek med avsats för takfotsbräda. På takstolarna längst i öster sitter sannolikt sekundära förstärkningar i nockmötet mellan högbenen, spikade med s k "karoliner-spikar".

Över vapenhuset/det ofullbordade tornet står 6 takstolar med knäbockskonstruktion och hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt med raka blad. Knutpunkterna är dymlade, vissa är också spikade med smidd spik. Ytorna är bilade. Stödbenen sticker ned en bra bit nedanför tassarna.

Över koret står 12 takstolar med knäbock och en hanbjälke. Från muren mot långhuset i väster fram till skarven för 1200-talsförlängningen av koret är tassarna sprätthuggna och avkapade med yxa på olika längder och har ursprungligen varit bindbjälkar tvärs över rummet. Flera delar av konstruktionen består av återanvänt romanskt virke. 1100-talsdelen av koret har yttre remstycke av ek med hylla för takfotsbräda. Södra remstyckets avslut mot öster innan skarven har urtag för en knut. Den sista tassan innan skarven på södra sidan består av en återanvänd konstruktionsdetalj (se bild xx).

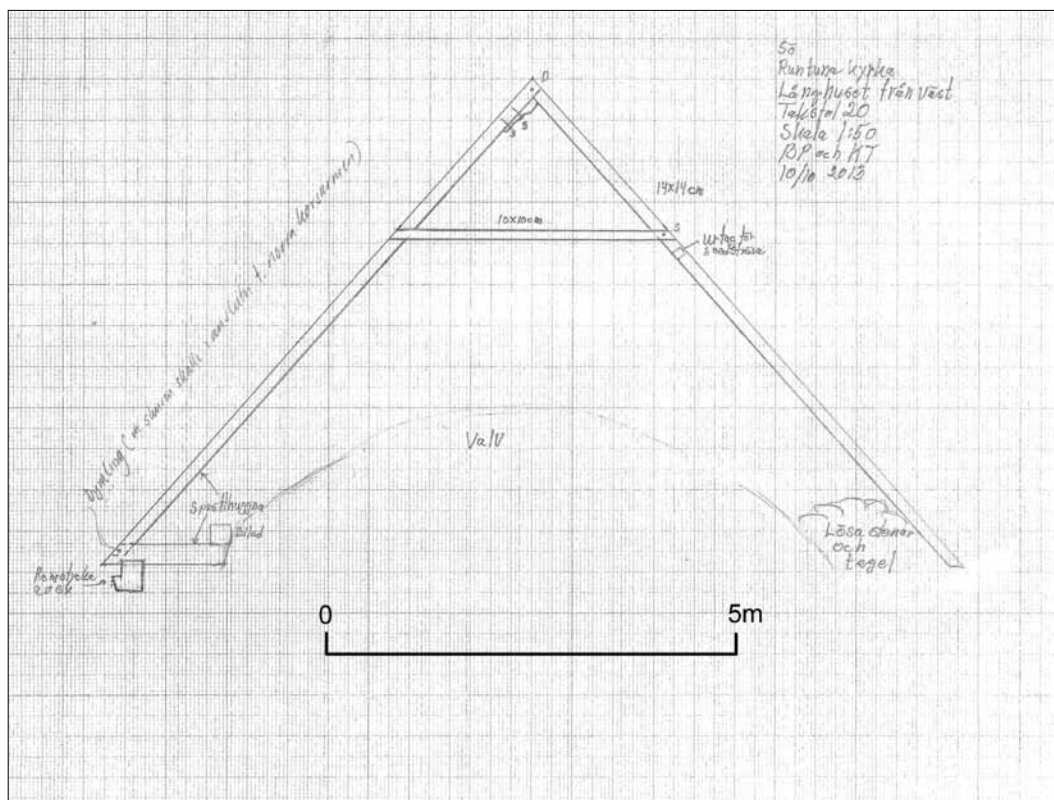
Taktron över alla delar av kyrkan består delvis av kvarvarande ramsågade och bördade brädor på vilka ett spontat underlagstak spikats frånnock till takfot. Vindarna är oisolerade.

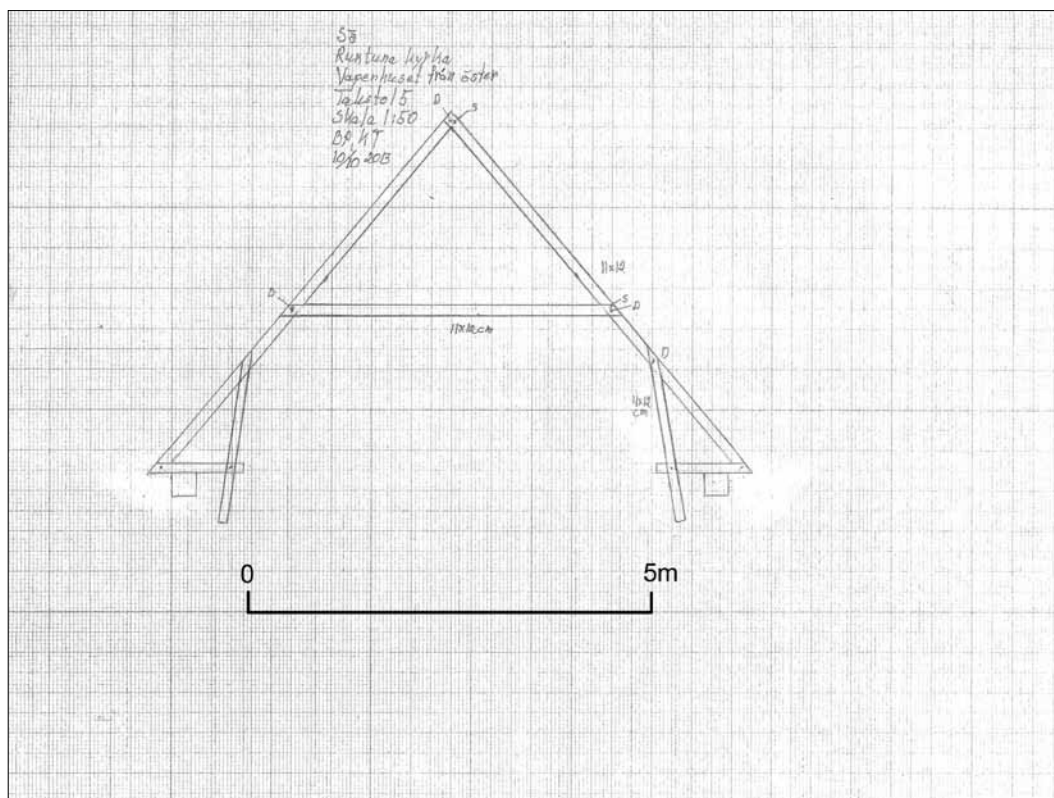
136 Återanvänd konstruktionsdel har fått ny funktion som tass (SLM D2015-1448).

137 Runtuna kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1449). Fotografi Eva Wockatz.

138 Skissuppmätning av takstol i långhuset.

139 Skissuppmätning av takstol över vapenhuset.

140 Långhusets taklag sett mot öster (SLM D2015-1450).

141 Takfoten på norra sidan av långhuset sedd från norra korsarmens vind. Remstycke av ek med hylla och spikskalledympling i mötet högben-bindjälke/tass (SLM D2015-1451).

RÅBY-REKARNE KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Råby-Rekarne kyrka består av ett enskeppigt långhus, ett rakt avslutat, fullbrett kor i öster och en sakristia öster om koret. Kyrkans sadeltak täcks av enkupiga takpannor av lertegel. Kyrkan bevarar medeltida murverk i kyrkans mellersta del, det ursprungliga långhuset. Det medeltida murverket är uppfört av natursten, medan de förlängda delarna är uppförda av natursten och delvis tegel, bland annat i den östra gaveln. Kyrkan har en stänk- eller sprutputsad sockel som är avfärgad i grått. Fasaderna är spritputsade med slätputsade hörnkedjor, fönster- och dörröppningar och är avfärgade i gulvitt.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes antagligen under 1100-talet. Den bestod då troligen av ett långhus och ett smalare, rakt avslutat kor. Kyrkans långhus var ca 6,5 m långt och ca 4,5 m brett, vilket gör kyrkan till Södermanlands minsta kyrka. Korets invändiga mått beräknas till ca 2,5 x 2,5 m. Under medeltiden uppfördes

en sakristia och ett vapenhus av trä på kyrkans norra respektive södra sida. Kyrkan förlängdes på 1750-talet ca 3,5 m åt väster och på 1760-talet ca 6,5 m åt öster. I samband med dessa arbeten revs sakristian och vapenhuset, ingången flyttades till den nya västgaveln och kyrkorummet täcktes med ett platt trätak. 1815 täcktes kyrkans spåntak med tegelpannor. Kyrkorummets tunnvalv tillkom vid mitten av 1800-talet. 1995 lades yttertakets om med oljehärdad masonit ovanpå den äldre spåntäckningen, befintligt tegel på det norra takfallet och nytt tegel liknande det befintliga på södra takfallet.

Taklag

Över den del av långhusvinden som sammanfaller med kyrkans 1100-talsmurverk står 10 takstolar med högben, saxsparrar, hanbjälke, stödben och antagligen avkapade bindbjälkar. På grund av isoleringen av gullfibermattor gick det inte att dokumentera mötet mellan saxsparrar och bindbjälke/tass samt remstycken. Allt virke har bilad yta och vankant förekommer i relativt stor omfattning. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad

och dymlade. I öster över utbyggnaden från 1762 står ett par vertikala stöd av återanvänt virke med urtag och grånad yta.

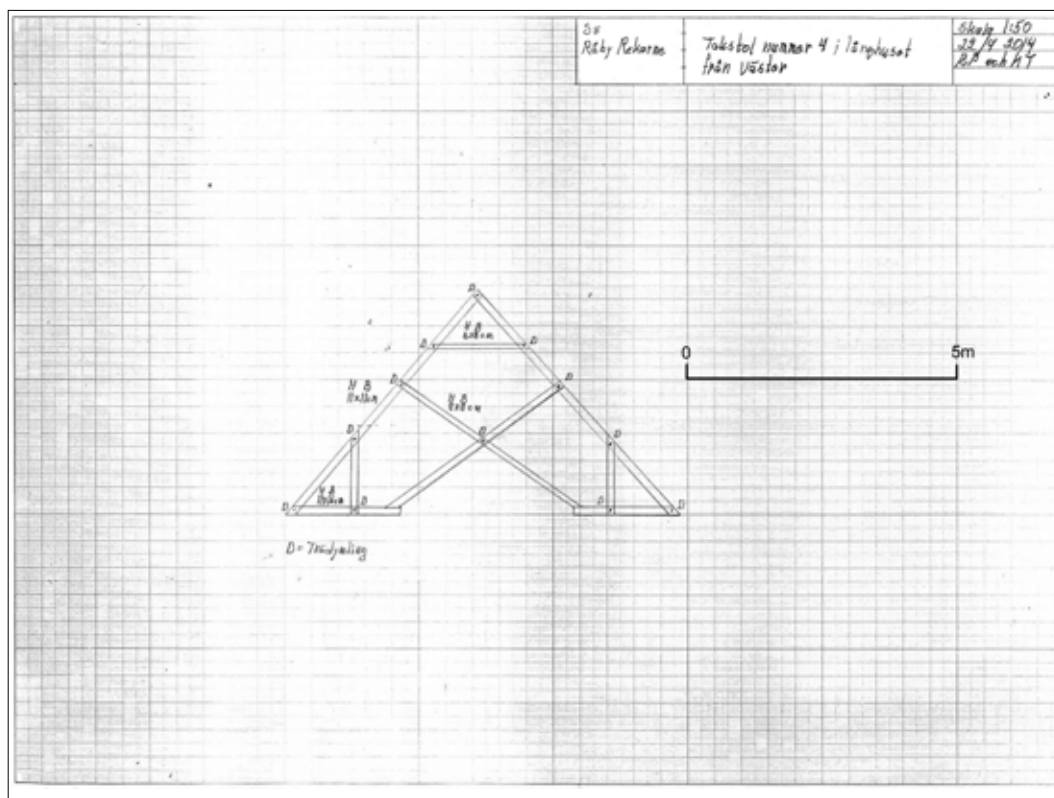
Taktron i anslutning till de 10 takstolarna över den medeltida kyrkan är spräckt, bilad och bördad. I övrigt består taktron av ramsågade och bördade brädor. Hela vinden är isolerad med mattor av Gullfiber.

143 Långhusets taklag sett mot öster med saxspararnas möten och hanbjälkar dymlade med stora dymlingar (SLM D2015-1452).

144 Råby-Rekarne kyrka sedd från sydväst (SLM D2015-1453).

145 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

146 Möte stödben-högben med raka bladningar (SLM D2015-1454).

147 Takstolarna i öster över 1762-års tillbyggnad sedda mot väster. De vertikala stöden består av återanvänt virke med urtag och grånad yta. (SLM D2015-1455).

148 Övre delen av takstolarna ovan (SLM D2015-1456).

RÅBY-RÖNÖ KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Råby-Rönö kyrka är en salkyrka och består av ett rektangulärt långhus med rakt avslutat fullbrett kor, ett vapenhus i söder och en sakristia i norr. Vid västra delen av norra långhusmuren står en kraftig strävpelare.

Kyrkans takfall är täckta med enkupigt lertegel. Fasaderna är spritputsade med slätputsade hörn, fönster- och dörrömfattningar. Sockeln är svartmålad och fasaderna i övrigt är avfärgade i en ljus gul kulör. Kyrkorummet täcks av fyra ribbkryssvalv som vilar på murpelare.

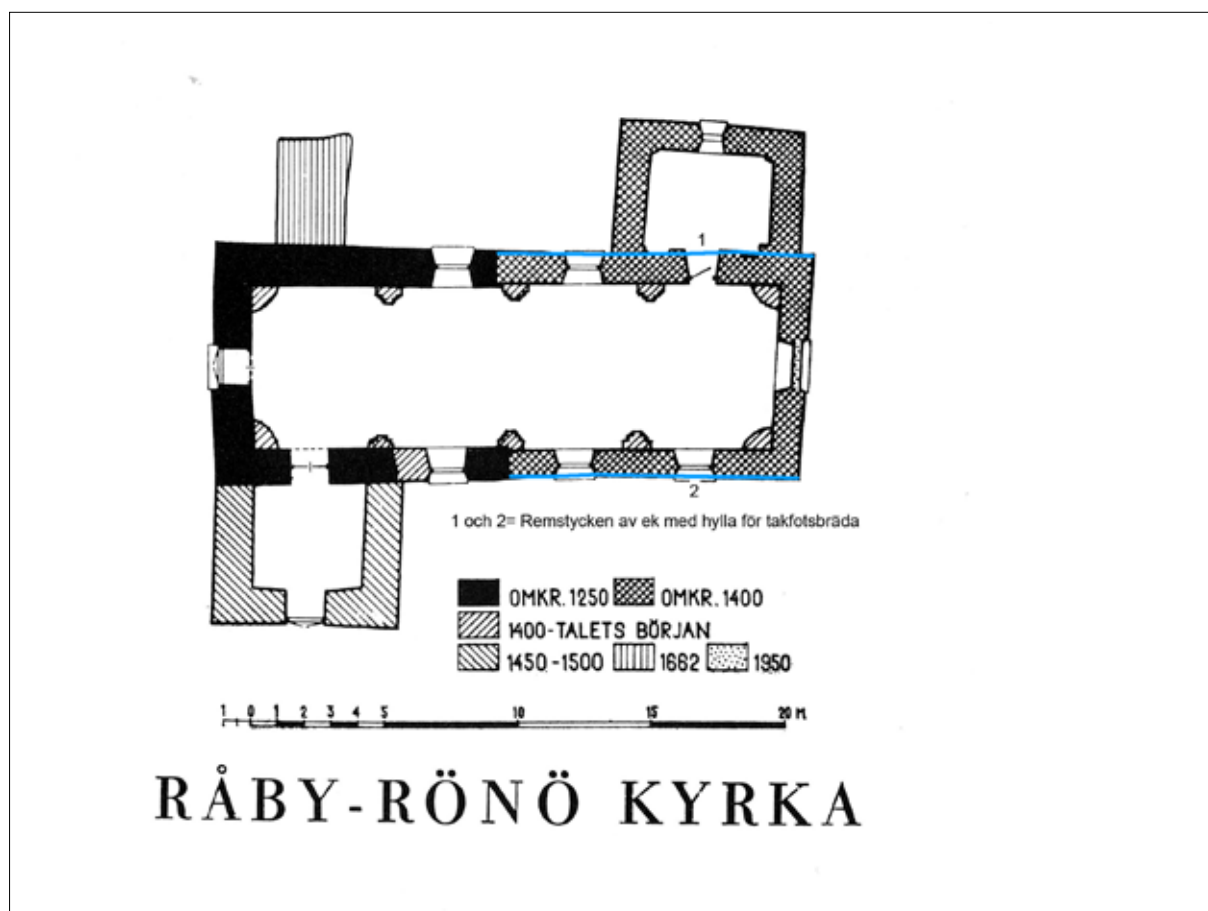
Vid mitten av 1200-talet uppfördes Råby medeltida kyrka med ett rektangulärt långhus och ett smalare, lägre kor i öster. Omkring år 1400 revs det romanska koret och långhuset utvidgades till dubbla längden med fullbrett och rakt avslutat kor. Sakristian på korets norra sida byggdes samtidigt och valvslogs från början. Ett tiotal år senare valvslogs även kor och långhus. Under

århundradets senare del uppfördes ett vapenhus framför kyrkans sydportal. 1661-62 murades den grova strävpelaren vid norra muren. 1808 byggdes ny takstol och två år senare täcktes taket med tegel. Valven isolerades 1973. Tegeltaken lades om 1975-1979.

Taklag

Takstolen över långhuset uppfördes 1808, signerad och daterad med rödkrita. I den östra halvan av långhuset, utbyggnaden från ca 1400, ligger yttre remstycken både i norr och söder utförda i ek med hylla för takfotsbräda och med urtag för bindbjälkar. Inre remstycket är av furu. Taktron består av sågad lockpanel. Valven är isolerade med mattor av gullfiber.

Åtkomst till vind över sakristia saknas.

150 Vid takfoten syns det södra långsidans yttre remstycke med äldre urtag (SLM D2015-1457).

151 Råby-Rönö kyrka sedd från nordost (SLM D2015-1458). Fotografi Eva Wockatz

SPELVIKS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

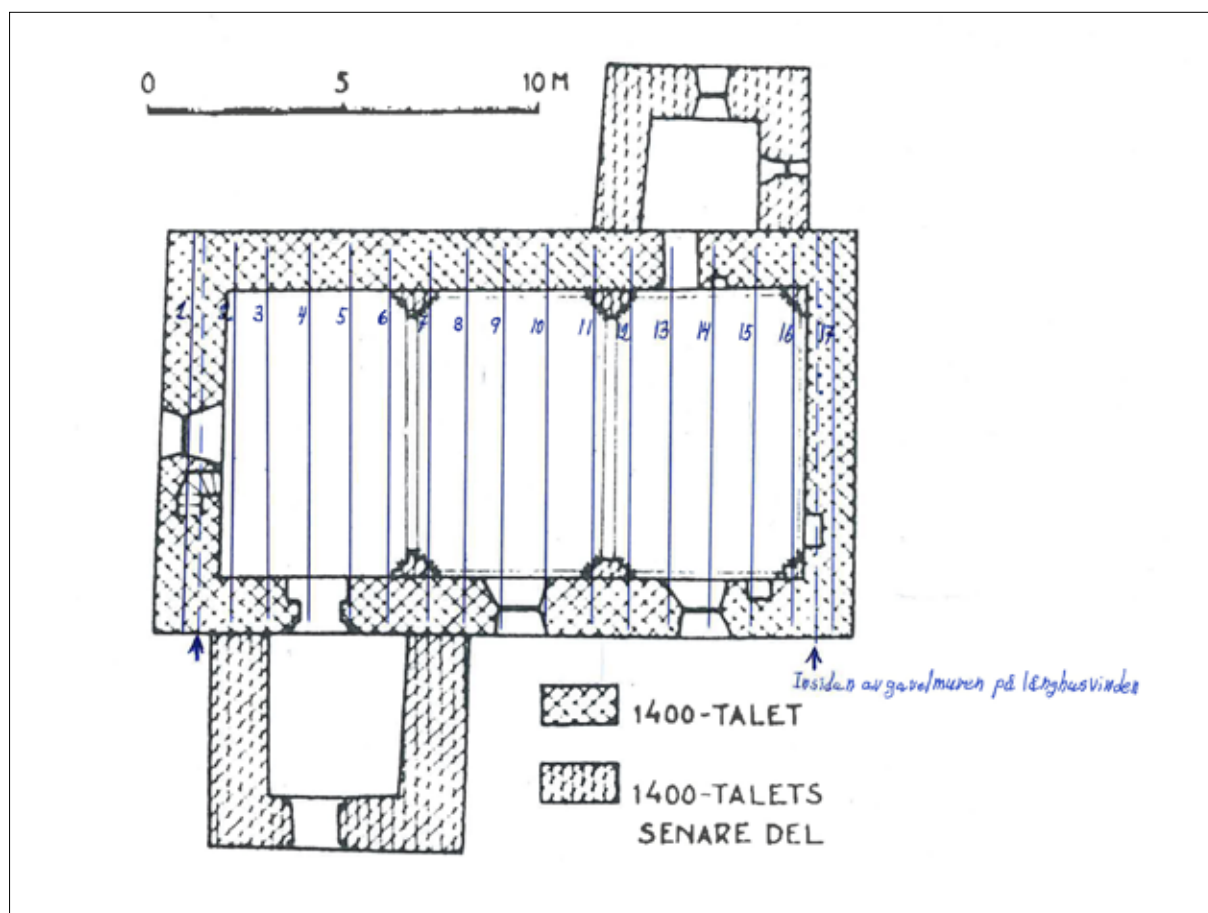
Spelviks kyrka är en rektangulär salkyrka, med en lägre och smalare sakristia i norr och ett vapenhus i söder. Taken är spåntäckta sadeltak.

Spelviks senmedeltida stenkyrka uppfördes vid mitten av 1400-talet. Kyrkan bestod då av ett långhus, med ett lika brett rakt avslutat kor i öster. Under andra hälften av 1400-talet valvslags kyrkorummet och vapenhuset i söder och sakristian i norr uppfördes. 1846 stängdes kyrkan och lämnades åt sitt förfall. Bänkar och andra inventarier flyttades till Ludgo kyrka medan altarpupp-satsen, predikstolen, triumfkrucifixet och dopfunten fick stå kvar. Kyrkan stod sedan oanvänd fram till 1920-talet, då den restaurerades i etapper och återinvigdes 1933. Kyrkan hade då fått ett nytt spåntak med sågade spån, en ny grind med murade stolpar och en ny klockstapel på höjden i närheten av kyrkan. 1986 reparerades vapenhusets tak, rötskadade delar i takstol och underlagstak

ersattes och spåntaket lades om. 1992 utfördes fasadarbeten på kyrkan då spåntaken även kompletterades och tjärades. 1998 utförde Alf Bråthen årsringsdatering av takstolarnas virke, då man kunde konstatera att virket var fällt omkring år 1445. 2003-2004 reparerades taken på långhus, sakristia och vapenhus genom lagning av underlagstak och omläggning av spåntak samt tjärning.

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset och koret) står 17 st takstolar med högben, saxsparrar, hanbjälke och bindbjälke avhuggen med yxa vid valvslagningen. Takstolarna mellan valven har även en nedre hanbjälke i behåll. Några av saxsparrarna har kapats i samband med valvslagningen. Allt virke har bilad yta. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt och dymlade, en del även spikade med smidd spik. En del dymlingar har grovt tillyxade skallar. Hanbjälkarna har sammanfogningar med nacke. Ovanför saxsparrarna har flera av takstolarna en övre hanbjälke, platt påspikad på högbenen med smidd spik som dock ser ut att vara åldrad lika övrigt virke. Detsamma gäller

152 Planritning.

för vindförstyvningar spikade över flera takstolar. På åtta av takstolarna finns sammanlagt 26 st timmermansmärken i form av runor, romerska siffror och symboler. Dessa har dokumenterats i rapporten "Spelviks kyrka. Tackomtäckning, Antikvarisk kontroll och dokumentation" av Hugo Larsson, Sörmlands museum, 2005.

Hela taktron består av spräckta, bilade och bördade brädor. Vinden är oisolerad.

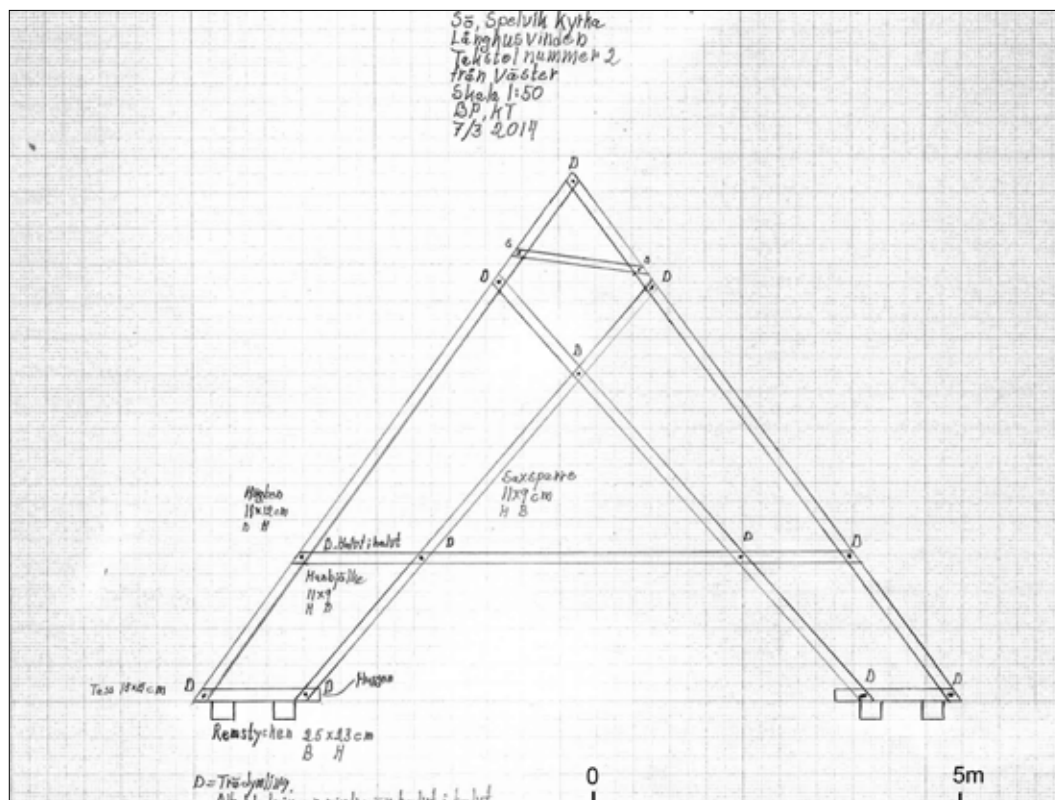
Över vapenhuset finns en öppen takstol med högben, hanbjälke och knäbock. Hela underlagstaket är spräckt bilat och bördat utom en yta i nordöstra hörnet som är lagad med sågat virke. Där har också högben och en del av remstycket ersatts.

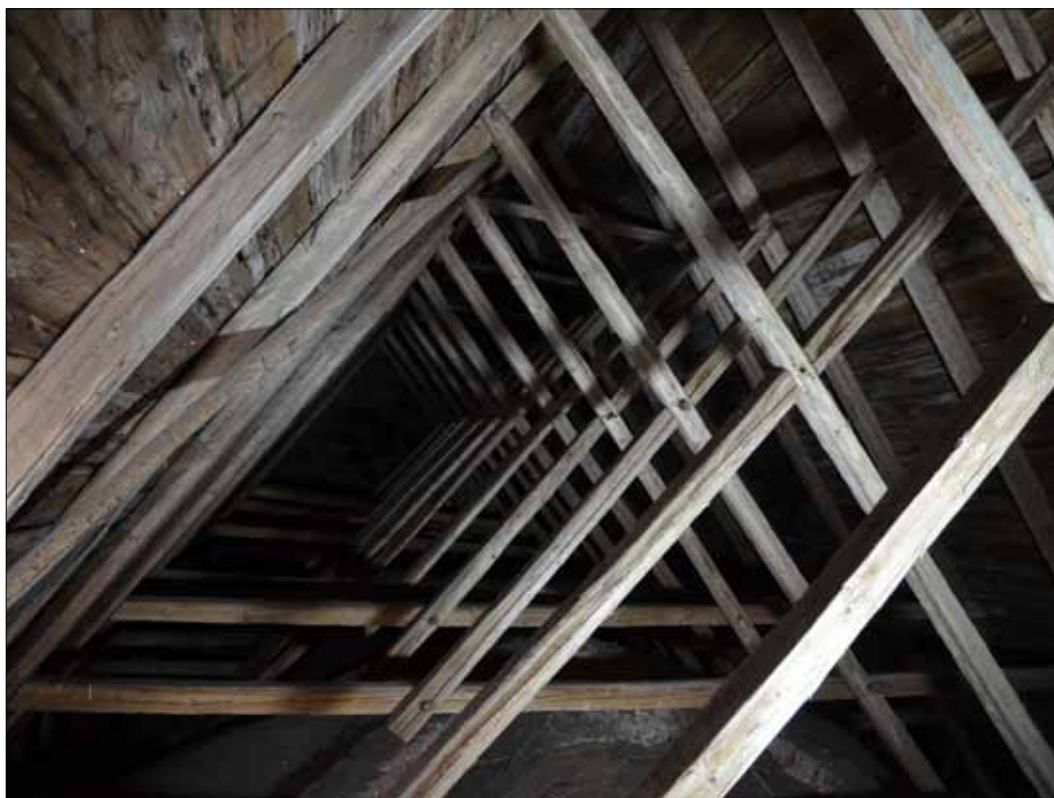
153 *Detalj av en saxsparres undersida med upplättningshugg (SLM D2015-1459).*

154 *Spelviks kyrka sedd från nordost (SLM D10-098). Fotografi Eva Wockatz*

155 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

156 Långhusets takstolar (SLM D2015-1460).

157 På åtta av takstolarna finns sammanlagt 26 st timmermansmärken (SLM D2015-1461).

158 Timmermansmärken är utförda i form av runor, romerska siffror och symboler (SLM D2015-1462).

STORA MALMS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

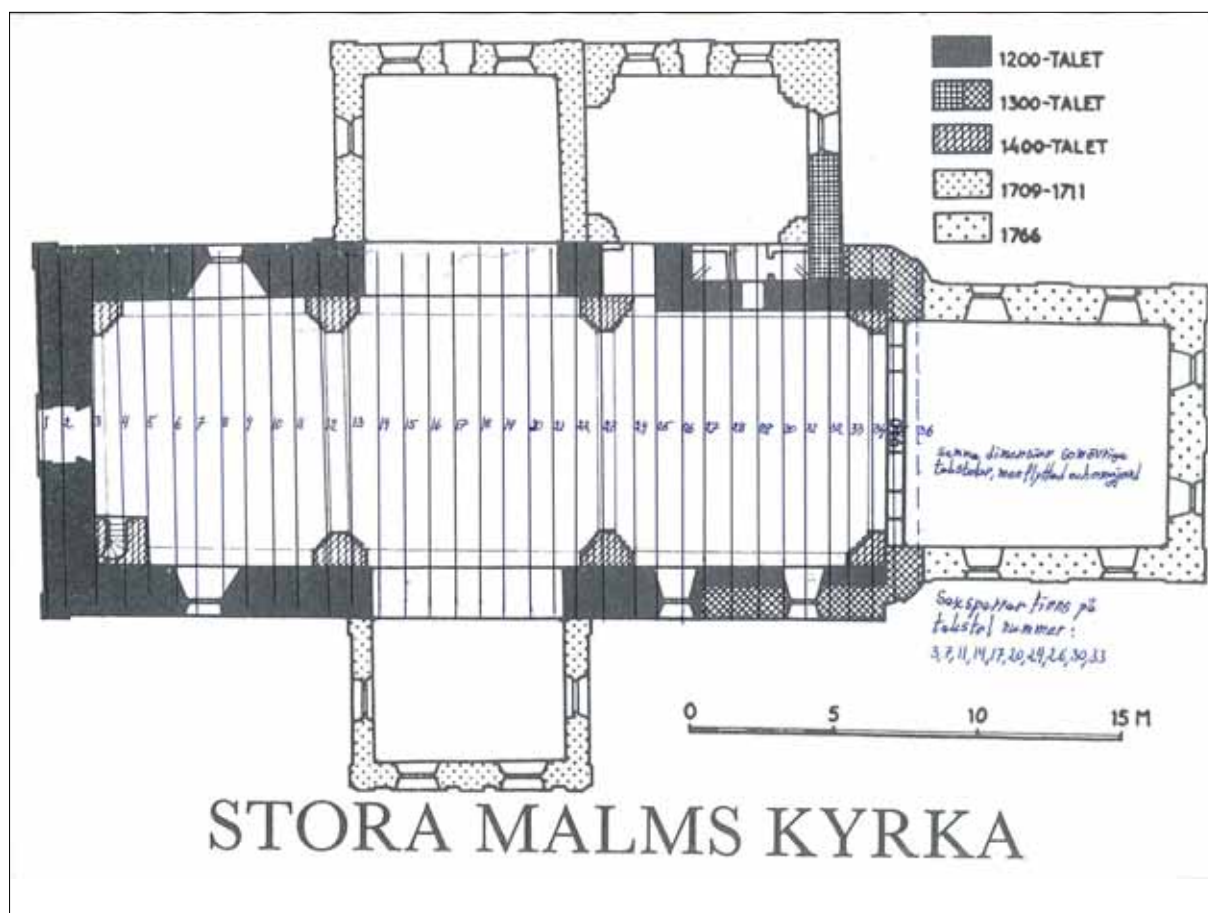
Stora Malms kyrka består av ett enskeppigt, medeltida långhus, korsarmar i norr och söder, en sakristia i norr och ett gravkor i öster. Kyrkans äldsta murverk är i huvudsak i uppfört av natursten medan de yngre tillbyggnaderna delvis är uppförda av tegel. Kyrkans fasader är spritputsade och avfärgade i ockragult. Kyrkans tak är skivtäckta med kopparplåt.

Långhuset i Stora Malms kyrka bevarar relativa intakta medeltida murar samt två medeltida stjärnvalv i de två östra travéerna. Långhusets äldsta delar kan troligen dateras till mitten av 1200-talet. I slutet av 1200-talet uppfördes en sakristia norr om koret. Under 1300-talet byggdes det ursprungliga koret om till ungefär samma bredd som långhuset. Vid ombyggnaden behölls sakristian. En inskrift som nämner Peder Porse Geth finns på en bjälke som förvaras på vinden. Geth dog på 1380-talet och möjligen skedde ombyggnaden i samband med

hans begravning. Under 1400- eller början av 1500-talet slogs troligen kyrkorummets tre valv. I samband med valvslagningen höjdes möjligen kyrkans murar. Under 1700-talet tillfogades långhuset korsarmar med gravvalv i norr och söder (1709-1710), en ny sakristia i norr (1711) och ett gravkor i öster (1766-1773 samt valvslagning 1780). Kyrkans tak täcktes om 1971. Befintligt tak av svartmålad, galvaniserad plåt ersattes med skivtäck, ståndfalsad kopparplåt med förskjutna falsar.

Taklag

Över långhuset står 35 st takstolar av gotisk modell med knäbock och hanbjälke som vilar på dubbla remstycken. 10 st av takstolarna, var tredje eller var fjärde, har även sparsax. Allt virke har bilad yta och vankant förekommer i relativt stor omfattning. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Remstyckena går både i norr och söder in i gavelmuren i väster och ser ut att höra ihop med den äldre takkonstruktion med sparre och högben som det finns avtryck av i västväggen

159 Planritning.

puts. Det finns även rester kvar av en mycket brandskadad tass eller bindbjälke på norra sidan.

Underlagstaket består av smala spontade brädor och vinden är isolerad med mattor av Gullfiber.

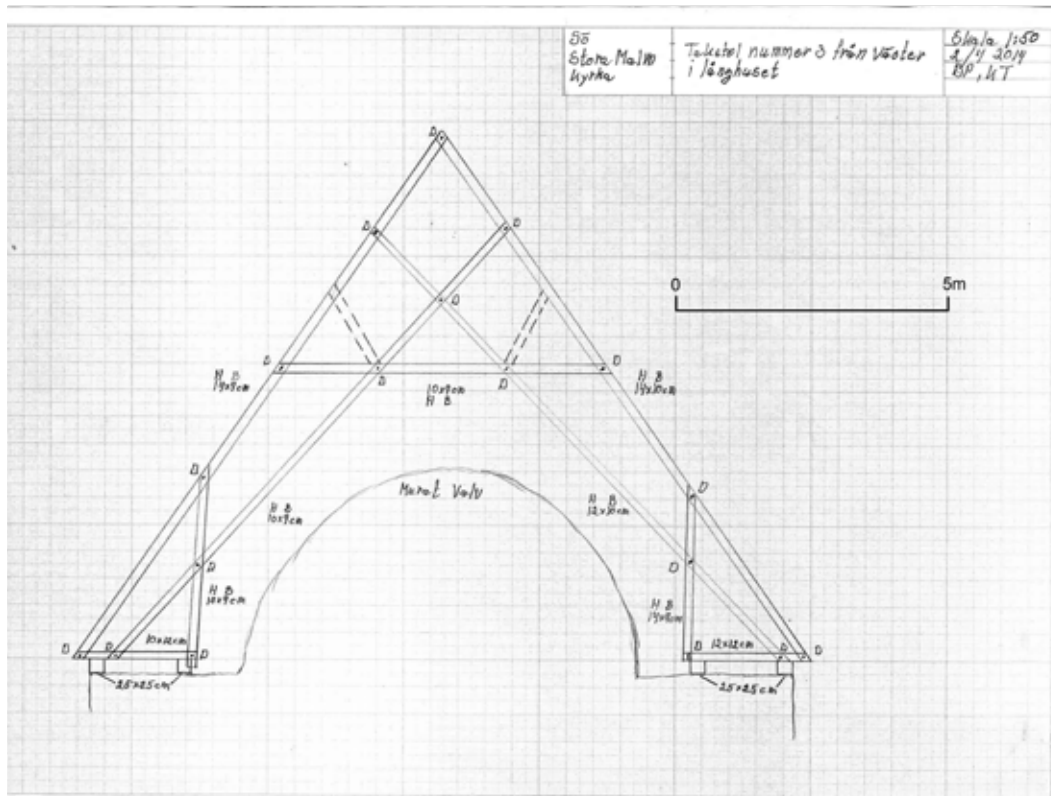
Bjälken som omnämner Peder Porse Geth ligger på vinden över koret. Längden på bjälken är 11 m och den dekorerade delen stämmer väl överens med bredden på kyrkorummet. Bjälken har på ena sidan en målad inskrift på latin och på andra sidan blomsterslingor i röd kulör. Underkanten på den textade sidan är profilhyvlat med skurna streck ovanför och det finns även inskurna runor (se bild x). Bjälken är sannolikt från 1500-talet och har troligen suttit mellan långhus och kor.

160 I västväggens mur finns avtryck av en äldre takkonstruktion med stödben och högben. (SLM D2015-1463).

161 Stora Malms kyrka sedd från sydost med klockstapel i bakgrunden (SLM D2015-1464). Fotografi Eva Wockatz

162 Skissuppmätning av takstol i långhuset (SLM D2015-xx).

163 Bjälken som ligger på vinden över koret är på ena sidan dekorerad med blomsterslingor i röd kulör och har på andra sidan en målad inskrift på latin. Bjälken är sannolikt från 1500-talet och har troligen suttit mellan långhus och kor (SLM D2015-1465).

164 Detalj av målad inskrift på latin som omnämner Peder Porse Geth. Profilhyvlad kant och inskurna streck (SLM D2015-1466).

165 Inristade runor på bjälkens textade sida (SLM D2015-1467).

166 Brandskadad tass i västra långhusgaveln, norra sidan (SLM D2015-1468).

SUNDBY KYRKA

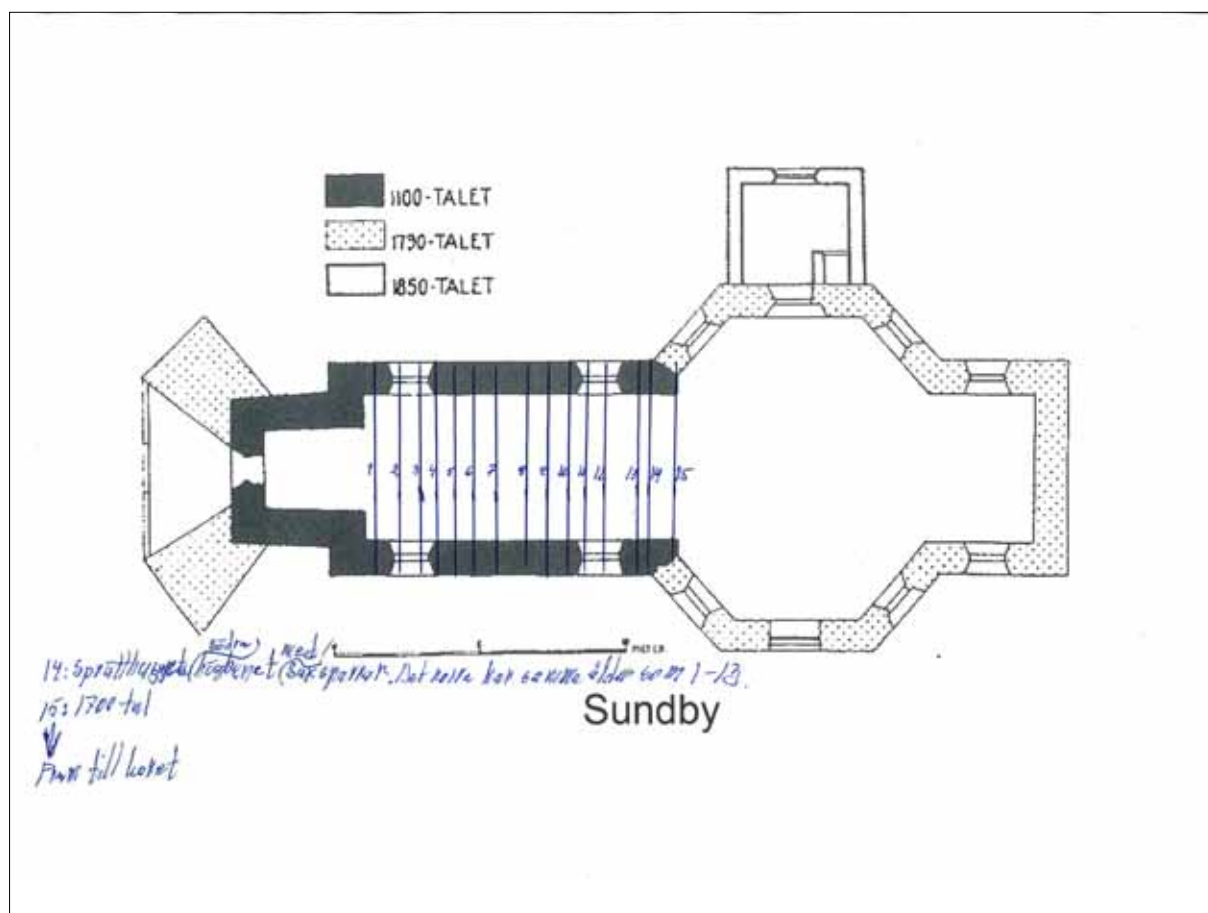
Byggnadsbeskrivning och historik

Sundby kyrka består av ett enskeppigt långhus med tillbyggda korsarmar i norr och söder, kor i öster, torn med vapenhus i väster samt en sakristia invid den norra korsarmens norra sida. Kyrkan bevarar medeltida murverk i långhus och torn. Det medeltida murverket är i huvudsak uppfört av natursten. Detsamma gäller för 1700-talets tillbyggnad. Sakristian från 1858 är möjligen uppförd i tegel. Långhusets nuvarande takstol tillkom troligen i samband med valvslagningen av kyrkan under senare delen av medeltiden. Enstaka delar härrör dock sannolikt från kyrkans ursprungliga takstol. Fasaderna är spritputsade med slätputsade fönster- och dörrömfattningar. Sakristian har även slätputsade hörnkedjor samt en profilerad, putsad taklist. Fasaderna är avfärgade i brutet vitt. Kyrkans korstak och sakristians valmade sadeltak har skivtäckning av svartmålad plåt medan tornhuvuden och vapenhusets pulpettak har skivtäckning av kopparplåt.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes troligen under 1100-talet. Kyrkan bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Under senare delen av medeltiden tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida samt ett vapenhus invid sydportalen i långhusets västra del. Under medeltiden slogs även tegelvalv över kyrkorummet. Kyrkans nuvarande tornhuv tillkom 1773 och korsarmarna tillbyggdes 1790-91, då koret, vapenhuset och sakristian revs. Vid den senare tillbyggnaden uppfördes också tornets strävpelare samt ett vapenhus mellan dessa. Sakristian invid den norra korsarmens norra sida uppfördes 1858.

Taklag

Fram till 1790-talets utbyggnad står 14 takstolar över långhuset, utförda med knäbock och hanbjälke. På takstol nr 14 är det norra högbenet återanvänt, det är sprätthugget och har urtag efter saxsparrar/stödben. I övrigt är allt virke bilat och alla knutpunkter är bladade halvt i

167 Planritning.

halvt med raka blad. Sammanfogningarna är utförda med både dymling och smidd spik. Takstolarna vilar på ett yttre remstycke.

Hela taktron består av spräckta, bilade och bördade brädor. Vinden är isolerad med mattor av Gullfiber.

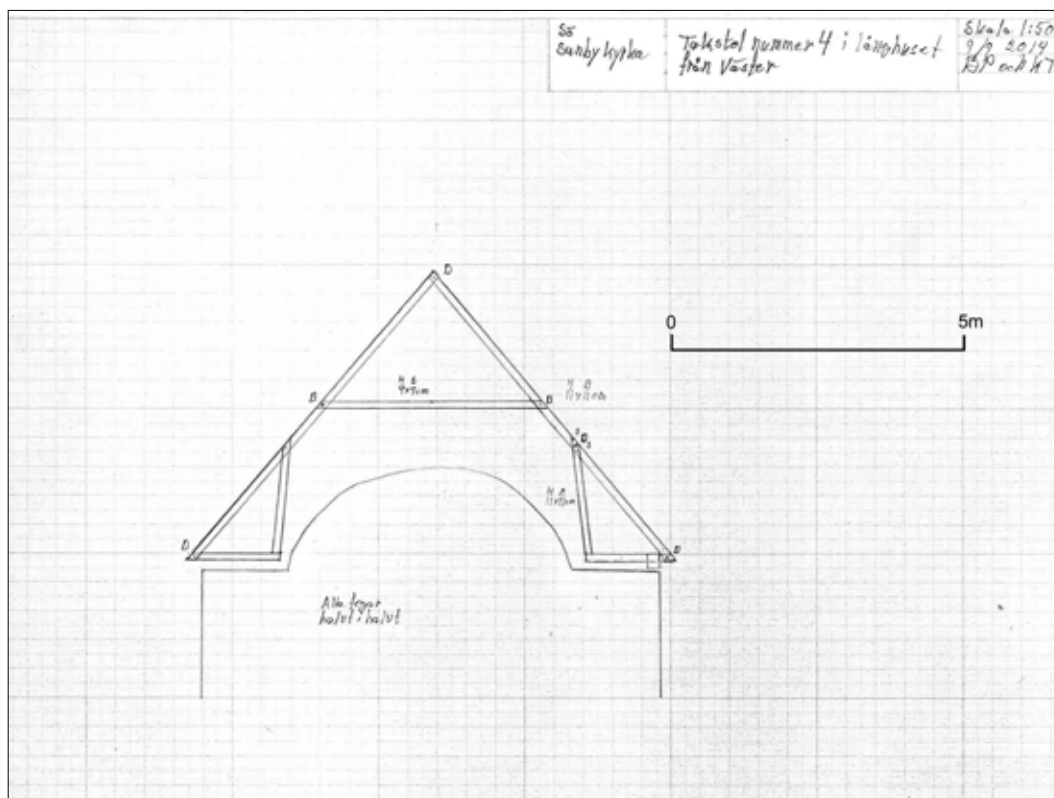
Tornet har tre bjälklag med romanska bjälkar i ek. I övre planet har en av bjälkarna urtag efter en axel och även två av de övriga bjälkarna har olika urtag

168 Sprätthugget äldre högben med urtag. Hela taktron spräckt, bilad och bördad (SLM D2015-1469).

169 Sundby kyrka sedd från sydost (SLM D08-394). Fotografi Dag Forssblad.

170 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

171 Långhusvinden sedd mot öster (SLM D2015-1470).

172 Nockmöte med smidd spik och dymling (SLM D2015-1471).

173 Bjälke i tornet med urtag för axel (SLM D2015-1472).

SÄTTERSTA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Sättersta kyrka är en salkyrka med rektangulärt långhus, rakt avslutat kor i öster och sakristia i norr. Kyrkans fasader är spritputsade med släta listverk och avfärgad vit. Sadeltaget är täckt med svartmålad plåt och försett med en spira övernocken i väster. Kyrkorummet täcks av tre stjärnvalv, det rikast artikulerade i öster.

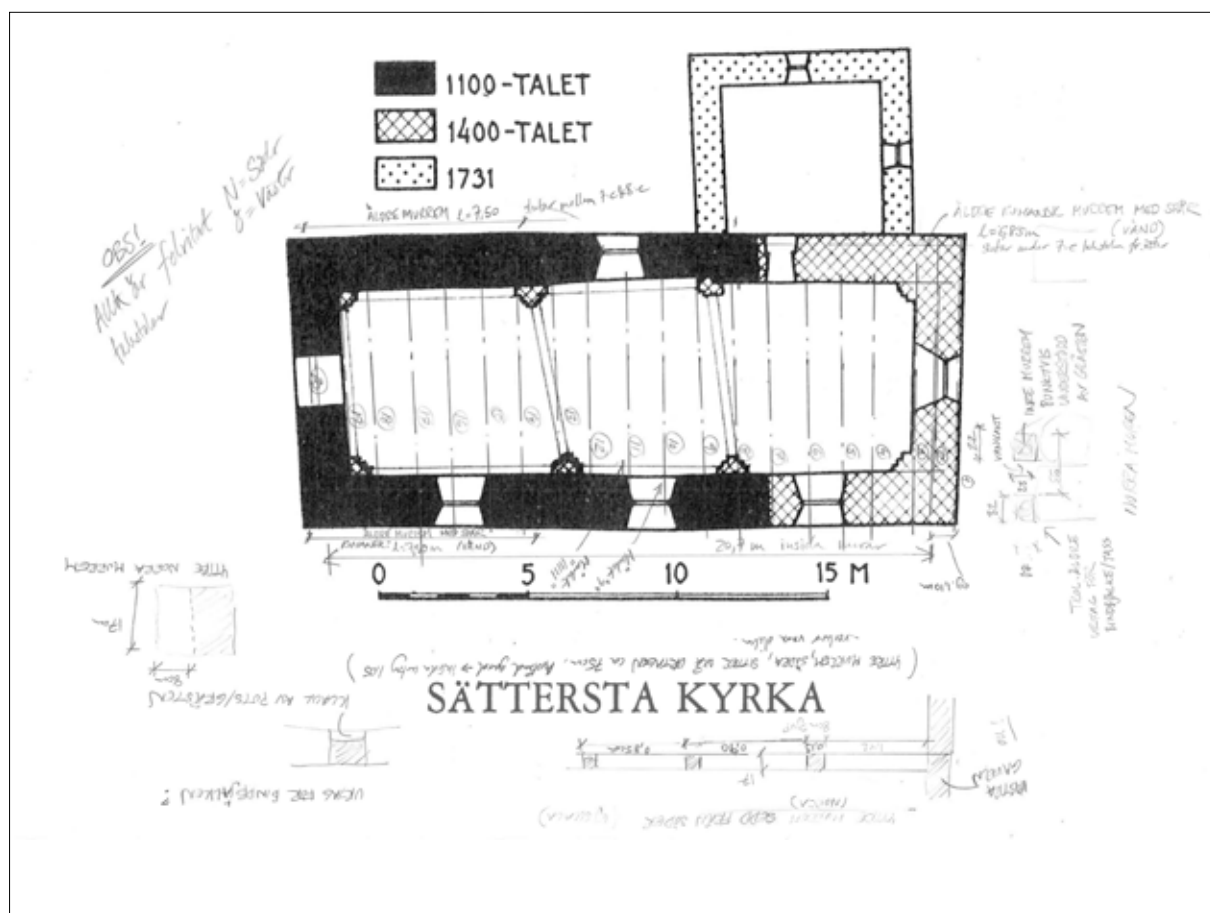
En eller möjligen två generationer träkyrkor uppfördes under 1100-1200-talen på platsen för den nuvarande kyrkan. Möjligen uppfördes kyrkan ursprungligen som en stormanskyrka. Grunden till vad som tolkats som en syllförsedd träkyrka påträffades i samband med 2003 års arbeten i kyrkan. Dagens stenkyrka uppfördes ca år 1300. Kor och långhus uppfördes i ett sammanhang. Möjligen uppfördes i samband med detta även den nuvarande sakristians föregångare. Omkring år 1500 slogs de tre stjärnvalven. Framför ingången i sydväst fanns ett timrat vapenhus. Klockstapeln byggdes 1685. 1731 byggdes en ny

sakristia på norra sidan. Sju år senare togs en ny ingång i kyrkans västra mur upp, samtidigt som ingången via vapenhuset i söder togs bort. Vapenhuset behölls dock och användes eventuellt som likbod. 1776 reparerades kyrkan. I början av 1800-talet togs vapenhuset bort. 1888 genomfördes en restaurering då kyrkan fick enhetligt utformade fönster och det gamla spåntaket byttes mot svartmålad plåt. 1999 lades långhusets och sakristians tak om med ny plåt och takryttaren renoverades

Taklag

Taket över långhuset och koret bärs upp av 20 stycken takstolar. Takstolarna är av gotisk typ, med knäbock och hanbjälke. Takkonstruktionen vilar på dubbla murremmar.

Takkonstruktionen bör vara byggd under 1700-talet eller vid den stora reparationen 1888, när gavlarna höjdes och taket lades om. Dock har man återanvänt en hel del virke vid uppsättningen, flera av takstolsdelarna har äldre urtag och flera hanbjälkar och stödben är sprätthuggna.

174 Planritning.

Av den första generationens takstol finns de yttre murremmarna bevarade på södra och norra muren, från västra gaveln och ca 7,5 m österut. Murremmarna har lagts ned på sidan med ursprunglig utsida uppåt. Murremmarna är av furu, sprätthuggna och har urtag efter bindbjälkar. På södra murremmen finns även ett urhugget spår där takfotsbrädan har suttit. Bindbjälkarna har suttit med c/c-avstånd 75-80 cm och urtagen är ca 13 cm breda. De sprätthuggna hanbjälkarna och stödbenen kan vara återanvända högben från denna konstruktion. Även längst i öster finns yttre murremmar med urtag. På norra sidan är dessa urtag efter bindbjälkar motsvarande murremmarna i väster men på södra sidan är urtagen vinklade efter sparrar och kan möjligen var återanvänt virke från annat håll.

Andra generationens takstol bör ha satts in samtidigt som valven slogs, sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal, och delarna är i hög grad återanvända i den nuvarande takkonstruktionen.

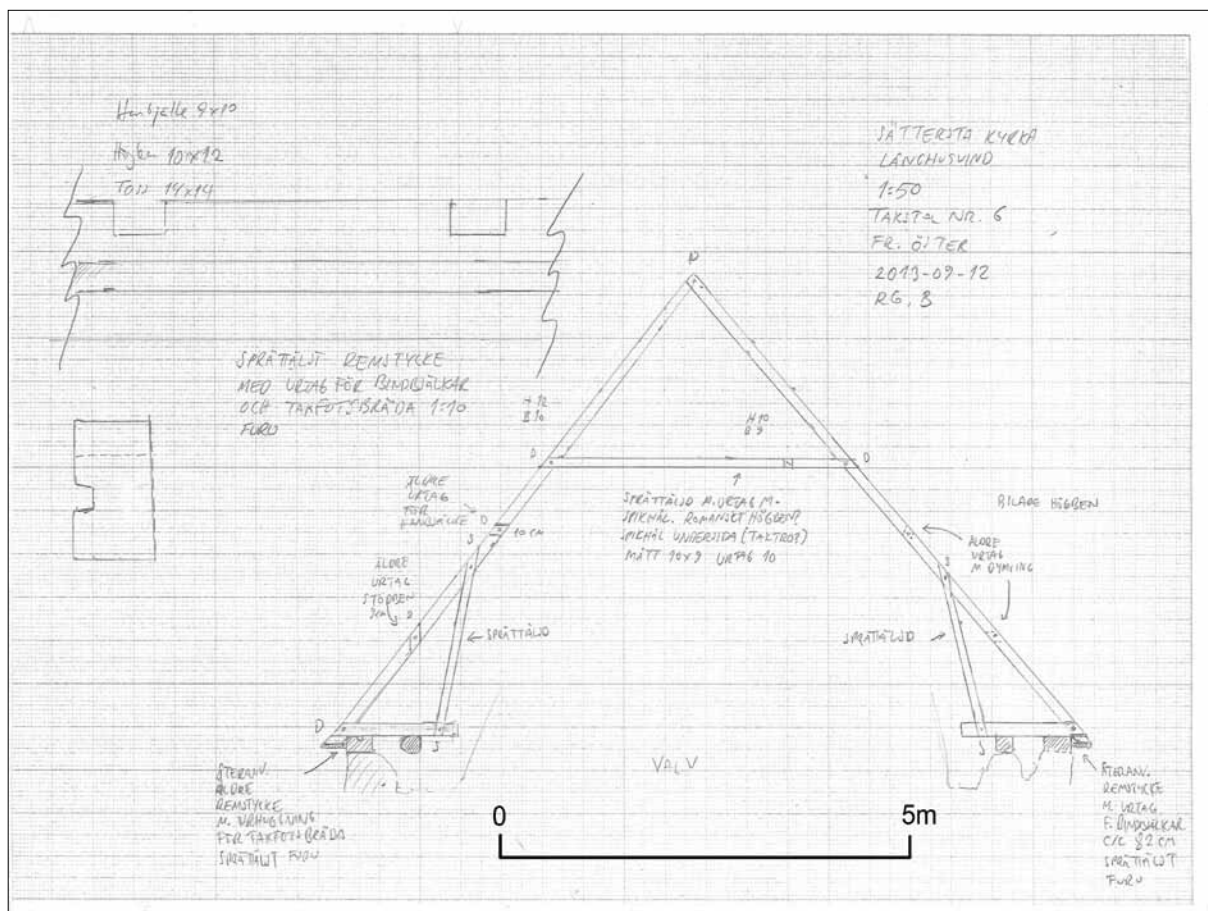
Taktron består på norra sidan av gammalt ramsågat, bördat virke och även delar som är spräckta och bilade.

På södra sidan är brädorna ramsågade och bördade men yngre än norra sidan. Valven är isolerade.

Ett högben på vinden ovanför sakristian är märkt 1731 med rödfärg men möjligen är delar av virket återanvänt från kyrkans äldre takstolar. På långhusmurens puts finns rester av dekorationsmåleri i röd kulör, bl a en bård i sick-sack-mönster. Taktron består av ramsågade och bördade brädor. Vinden är isolerad med sågspån.

175 Sättersta kyrka från sydväst (SLM D2015-1473).

176 Skissuppmätning av takstol över långhuset och detaljer.

TUMBO KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

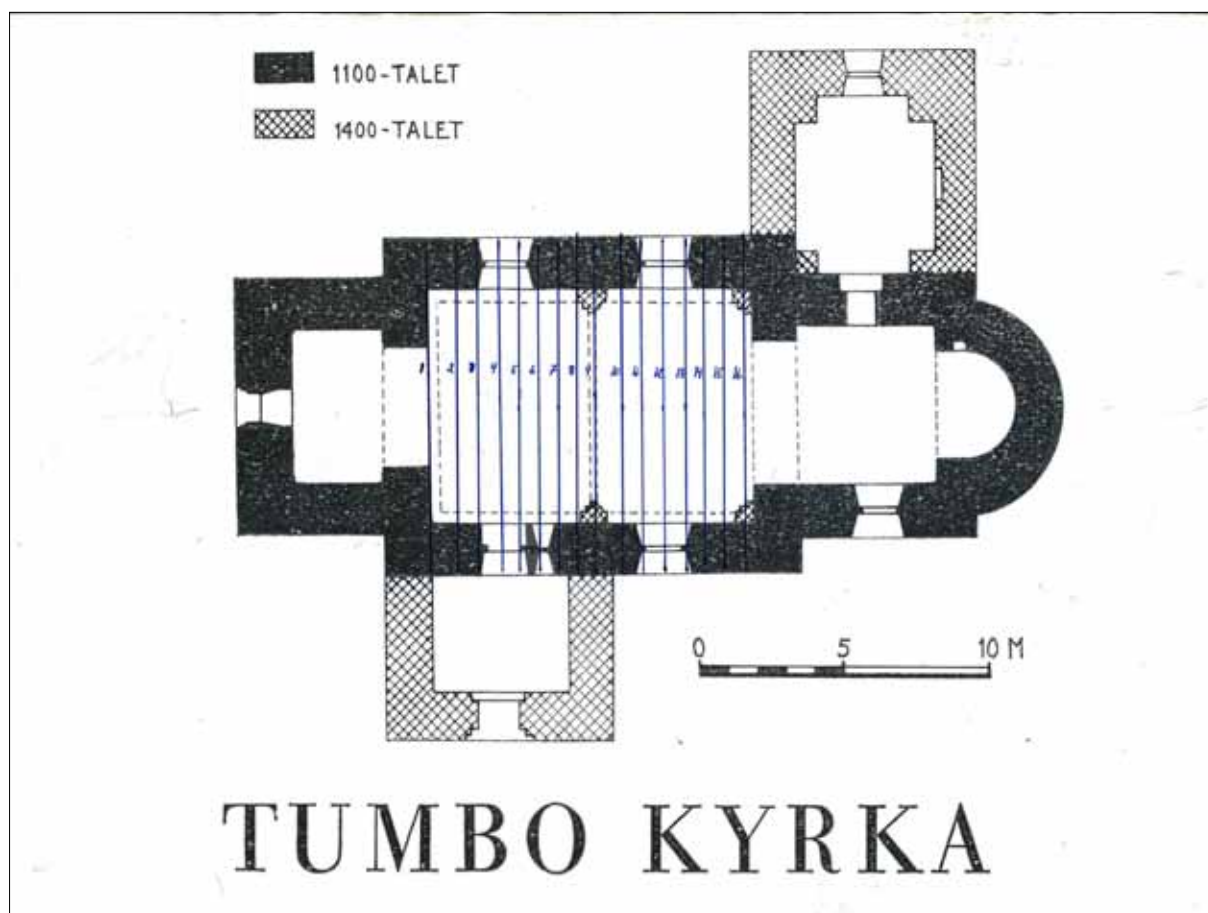
Tumbo kyrka består av ett enskeppigt långhus med kor och absid i öster, torn i väster, vapenhus i söder och sakristia i norr. Kyrkan bevarar medeltida murverk i samtliga byggnadsdelar. Murarna är i huvudsak uppförda av natursten. Vapenhusets gavelröste och tornets övre delar är uppförda av tegel. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i brutet vitt, med slätputsade fönster- och dörrömfattningar. Kyrkans sadeltak och tornöverbyggnaden har skivtäckning av kopparplåt.

Kyrkan bestod ursprungligen av ett långhus, kor med absid i öster samt troligen tornets nedre våning i väster. En dendrokronologisk analys av bevarade delar av den ursprungliga takstolen indikerar att långhuset uppfördes någon gång efter år 1146. Under 1400-talet tillbyggdes en sakristia invid korets norra sida, ett vapenhus invid långhusets södra sida, valven slogs och tornet påbyggdes och försågs med en hög spira. År 1734 revs tornspiran och

delar av tornets murar. Den nuvarande tornöverbyggnaden uppfördes på 1740-talet. 1992 daterades långhusets takstol genom en dendrokronologisk provtagning och analys av Thomas Bartholin, Kvartärgeologiska laboratoriet i Lund.

Taklag

Taket ovanför långhuset bärs upp av 16 st takstolar. Av dessa är från väster räknat takstolarna 8, 9, 11, 14, 15 och 16 av romansk modell. Högbenen är sprätthuggna, med dymlingar för taktron och har urtag för korsande stödben. De ursprungliga bindbjälkarna har kapats med yxa vid valvslagningen. Takstolarna 8, 9 och 14 har fått bindbjälkarna kapade så långt in över rummet att haken fortfarande syns för de stödben som närmast yttermuren mötte bindbjälkarna. Takstolarna har senare kompletterats med spikade stödben. Takstolarna 1-5 och 12-13 är sannolikt från senare medeltiden. Takstolarna 12 och 13 har på södra sidan stödben som är sprätt huggna och har urtag efter axlar. Stödbenet nr 13 har också med svart

177 Planritning.

krita utförda dekorationer. Takstolarna vilar på ett yttre remstycke av ek med hylla för takfotsbräda.

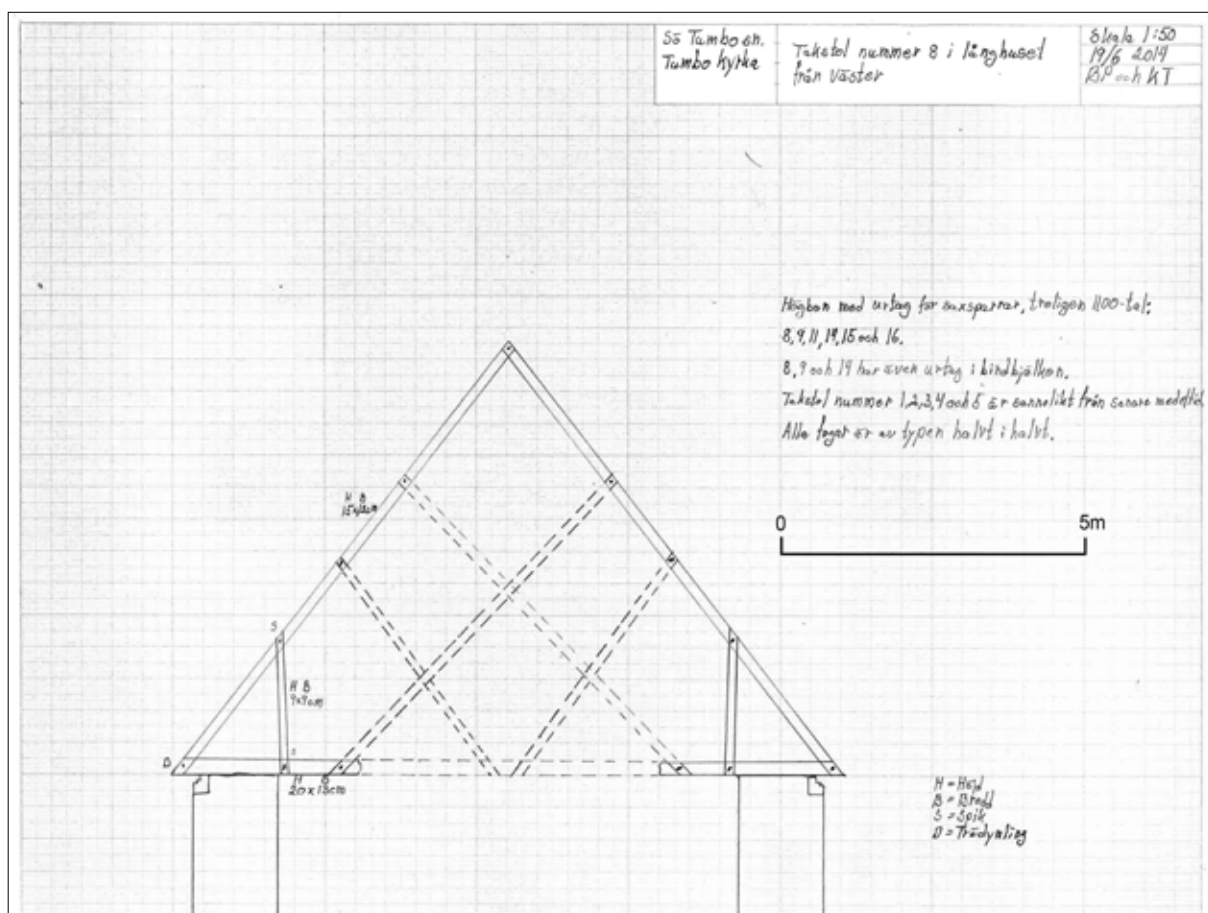
Taktron är spräckt, bilad och bördad. Valven är isolerade med mattor av gullfiber. I sydöstra hörnet finns rester av romanskt måleri på östra och södra muren strax över valvnivån. Måleriet består av överst en bård i svart och rött och därunder röda bågar samt fragmentariska rester av bl a figur med änglavingar.

Över koret står 7 st takstolar bestående av äldre högben varav några är sprätthuggna med urtag för stödben och några är bilade. Högbenen är inte ihopfästa inock utan ligger omlott vilande på ennockås av rundtimmer som är upplagd ovanpå det västra gavelröstet och på ett stående timmer som står mot gavelröstet i öster. Konstruktionen har förstärkts med påspikade hanbjälkar och stödben. Inifrån korvinden var remstycke och tass/möjlig rest av bindbjälke svår att dokumentera på grund av isolering och skräp. Yttre remstycket syns dock från sakristians vind (se nedan). Taktron är i huvudsak ramsågad och bördad. Valven är isolerade med mattor av gullfiber.

Över sakristian står 8 takstolar med knäbock och hanbjälke. Knutpunkterna är utförda halvt i halvt med raka blad och dymlade. Några takstolar har försetts med påspikade saxsparrar. På korväggen syns korets romanska remstycke i ek med hylla för takfotsbräda och två utstickande taktassar.

178 Tumbo kyrka från sydost (SLM D2015-1474).

179 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

180 Avkapade bindbjälkar på norra sidan av långhusvinden (SLM D2015-1475).

181 Kvarvarande del av ursprungligt möte stödben-bindbjälke (SLM D2015-1476).

182 Återanvänt stödben på södra sidan av långhusvinden. Urtag för klockaxlar, sprätthuggen yta och teckning med kolkrita (SLM D2015-1477).

183 Detalj av fragmentariskt romanskt kalkmåleri i nordöstra hörnet av långhusvinden (SLM D2015-1478).

184 Utstickande taktass och yttre remstycke av ek med hylla tillhörande korets romanska takkonstruktion sedd från vinden över sakristian. (SLM D2015-1479).

TUNA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

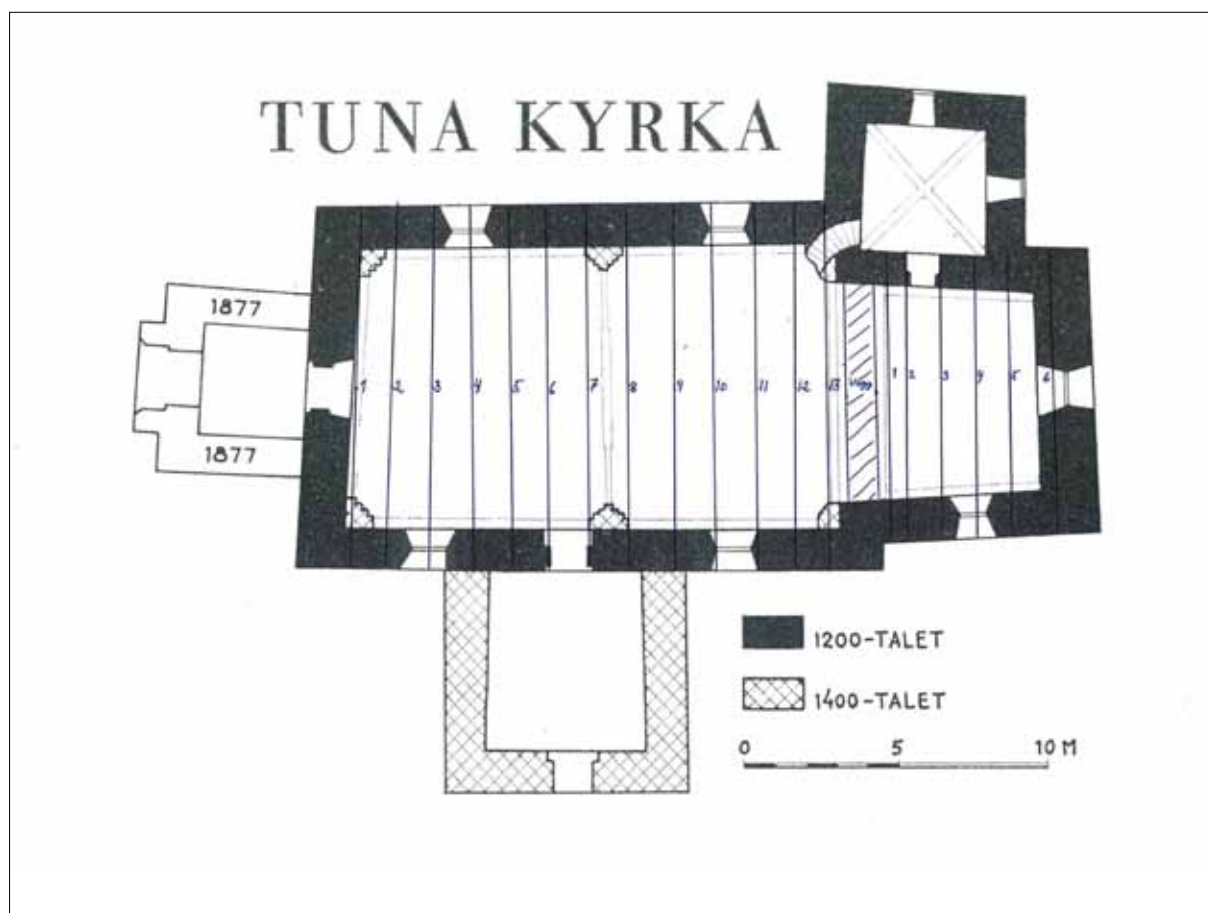
Tuna kyrka består av ett långhus, ett smalare och lägre, rakt avslutat kor i öster, sakristia i norr, vapenhus i söder och ett torn i väster. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i ljust gult med dörr- och fönsteromfattningar samt blinderingar i slätputs sprutad med grängad färg/tunnputs. Kyrkans långhus, kor, vapenhus och sakristia täcks av sadeltak klädda med mönsterlagt spån. Långhusets östra gavel kröns av en dekorativ smidesspira som är försedd med en flöjel med årtalet 1693. Tornet täcks av en åttasidig spira med skivtäckning av kopparplåt. Spiran kröns av ett gjutjärnskors.

Tuna kyrka uppfördes troligen under 1200-talets andra hälft. Den bestod då sannolikt av ett rektangulärt långhus och smalare, lägre kor i öster samt sakristia i norr. Koret och sakristian valvslogs från början. Under medeltiden försågs kyrkan med kalkmålningar, idag endast bevarade över triumfbågen mellan långhuset och

koret. Under 1400-talet uppfördes ett vapenhus av tegel framför kyrkans sydportal. I slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet slogs tegelvalv i långhuset och det tidigare trävalvet revs. År 1877 uppfördes västtornet av och samtidigt revs klockstapeln som då blev överflödigt. 1951 lades spåntaken om. Vapenhuset fick nya takstolar och nytt underlagstak. 1995 tjärades taken och delar av en takstol reparerades.

Taklag

Långhusvinden har en mycket hög takkonstruktion med 13 takstolar av knäbockstyp med dubbla hanbjälkar. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Takstolarna är sidoförstyvade med klena rundvirken, åldrade lika takstolarna, spikade med smidd spik. Takstolarna har i sen tid förstärkts med kryssförstyvningar och hanbjälkar av påspikade plank. Taktron på norra takfallet består av spräckta, bilade och bördade brädor medan södra takfallet i huvudsak består av sågade smala brädor.

185 Planritning.

Över koret står 6 takstolar med knäbock och en hanbjälke. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Ytorna är bilade. Även här har vissa takstolar förstärkts med kryssförstävningar och hanbjälkar av påspikade plank. Taktron på norra takfallet består av spräckta, bilade och bördade brädor medan södra takfallet består av sågade brädor.

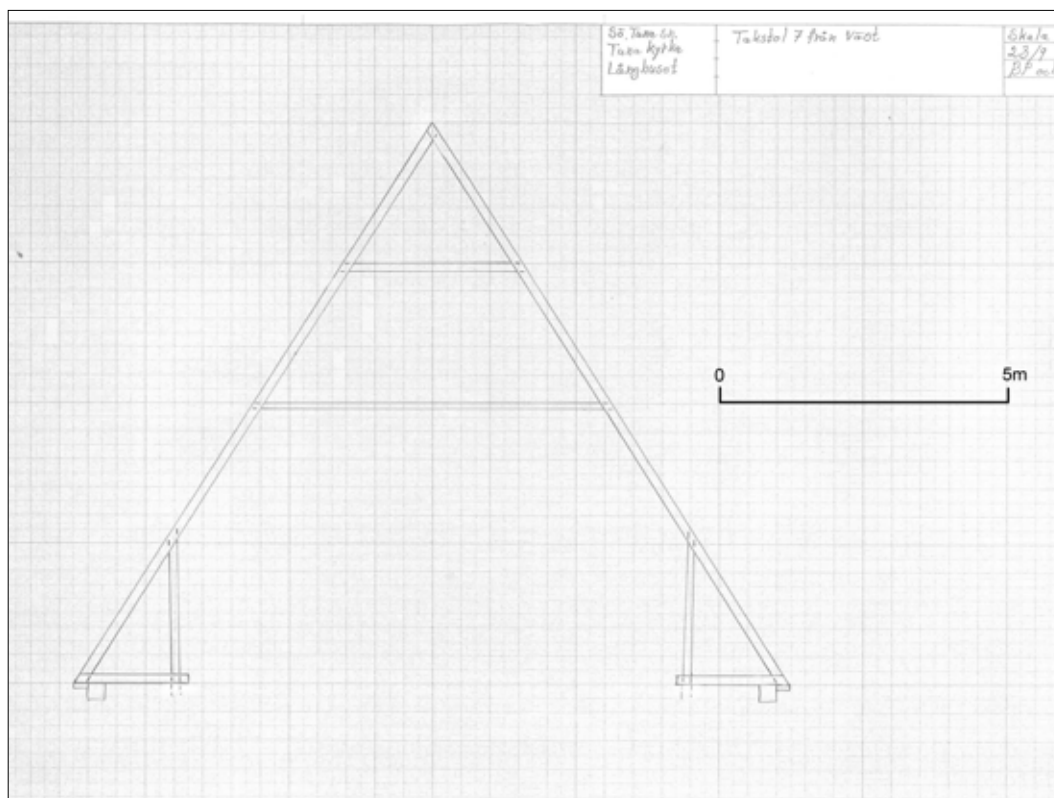
Vindarna är isolerade med mattor av Gullfiber.

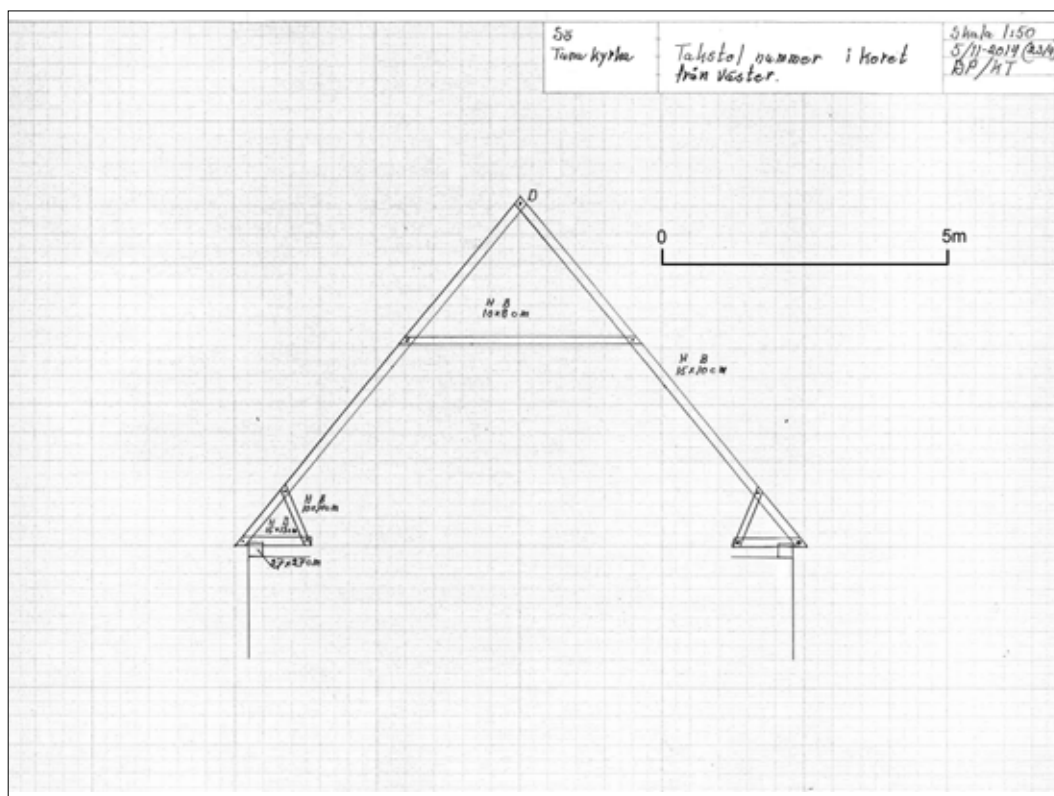
186 Norra takfallet på långhusvinden. Rikligt med sidoförstävningar av rundvirke (SLM D2015-1480).

187 Tuna kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1481). Fotografi Dag Forssblad.

188 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

189 Skissuppmätning av takstol över koret.

190 Långhusvinden sedd mot öster (SLM D2015-1482).

191 Korvindens norra takfall (Slm D2015-1483).

TYSTBERGA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

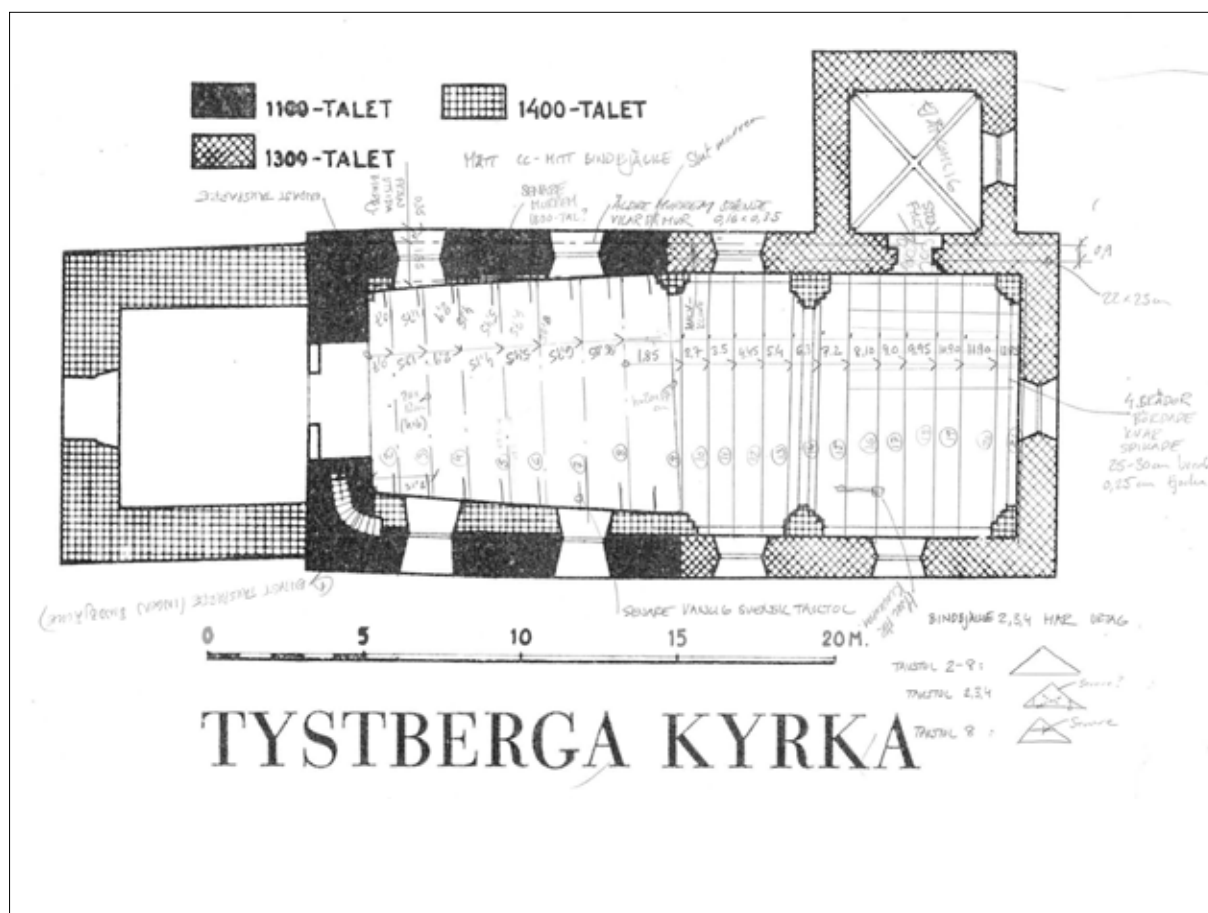
Kyrkobyggnaden består av långhus med fullbrett kor i öster, sakristia i norr samt kraftigt torn i väster. Murarna är spritputsade med slätputsade omfattningar och listverk, samt avfärgade i ockragult och vitt. Långhusets och sakristians sadeltak liksom tornets huv är täckta av målad plåt. Kyrkorummet täcks av två höga gotiska stjärnvalv i öster med rik bemålning från 1600-talet. Västra delen av långhuset täcks av ett vitputsat tunnvalv.

Rester av den romanska 1100-talskyrkan ingår i dagens långhus, d v s västra muren och delar av norra och södra murarna (den tunnvalvda delen av dagens kyrkorum). Ingången till kyrkan var placerad i sydöstra hörnet och intill denna fanns ett högt placerat rundbågigt fönster. Kyrkorummet täcktes av ett plant trätak och delar av den romanska takkonstruktionen finns kvar på vinden. Det romanska koret revs på 1300-talet då kyrkan förlängdes åt öster med fullbrett korpparti och sakristia i norr. Den

nya delen av kyrkorummet täcktes av ett trätunnvalv, varav takstolarna och några valvbrädor finns kvar på vinden. Under 1400-talet slogs tegelvalv i kyrkorummet och ett vapenhus byggdes framför portalen i sydmurens västra hörn. Sannolikt byggdes också västtornet vid denna tid. Tornet hade inga ljudöppningar, vilket tyder på att klockorna hängt i en fristående klockstapel. Runt 1660 byggdes en ny tornspira. Den träffades av blixten redan 1673 och en ny uppfördes. Vapenhuset från 1400-talet revs i början av 1700-talet och ett nytt byggdes år 1717. I början av 1800-talet byggdes tornets huv. 1881 revs vapenhuset och sydingången igenmurades. Invändigt revs valvet i kyrkans västra del och ersattes med ett murat tunnvalv. 1996 byttes tornets och sakristians plåt.

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset & koret) står 21 stycken medeltida takstolar. De medeltida takstolarna kan grovt delas in i tre olika tidsperioder/modeller; romanska, ombyggda romanska och gotiska. De romanska tillhör kyrkans ursprungliga byggske på 1100-talet medan

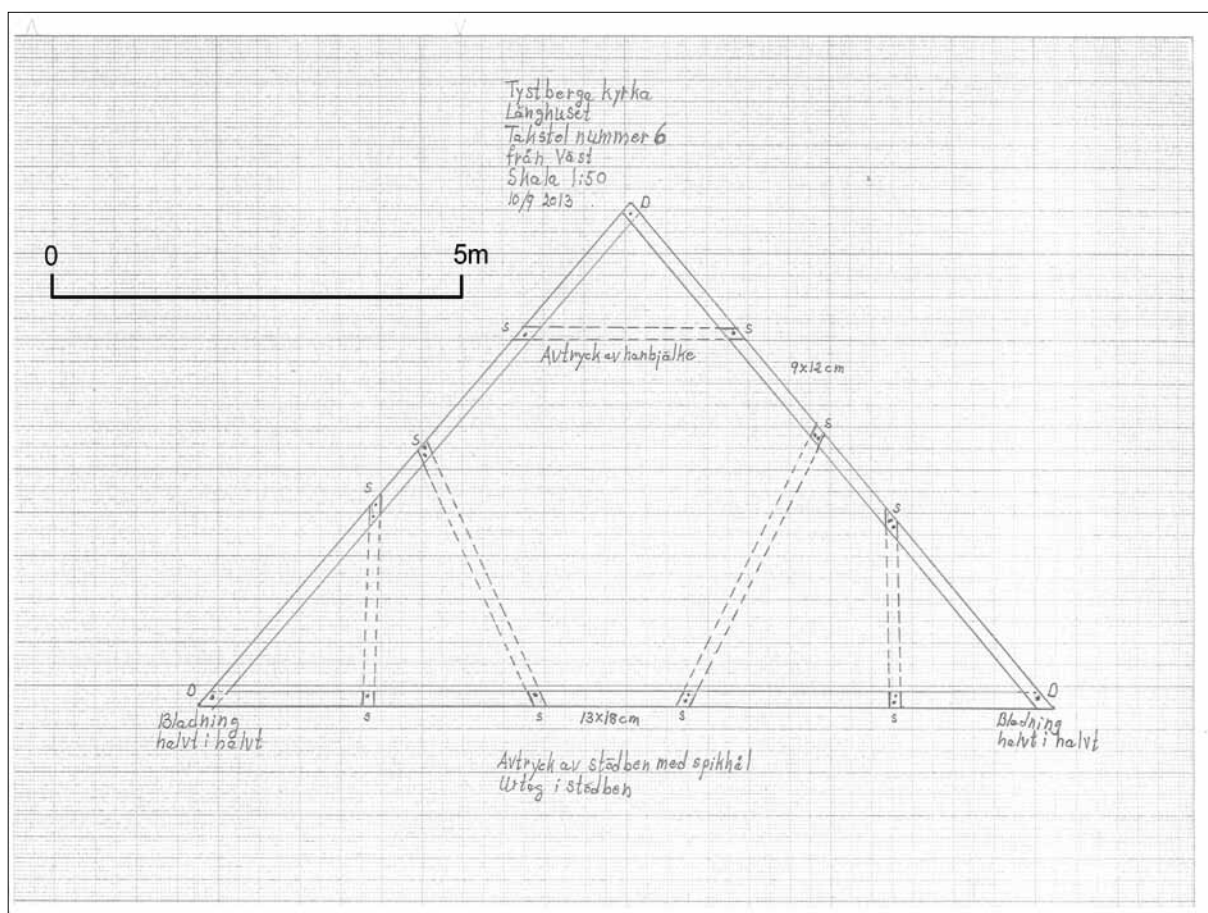

de gotiska hör till ombyggnaden på 1300-talet då trä-tunnvalvet utfördes. Mellan västra delens medeltida takstolar finns senare takstolar insatta, sannolikt utförda i samband med att tunnvalvet i tegel utfördes 1881 (dessa är ej inräknade).

Västra delen består av 8 stycken romanska takstolar. Av dessa består nr 1 endast av sparrar (ingen bindbjälke), övriga har bindbjälke och sparrar. Takstolarna nr 5-8 (räknat från väster) är äldst och har en sprätthuggen yta. Dessa takstolar består idag bara av bindbjälke och sparrar, men har spår efter snedsträvor, stödben och hanbjälke. Dessa har varit spikade i sparrarna och bindbjälken och spikarna fanns kvar liksom märken efter snedsträvornas och hanbjälkarnas bladningar. Spikarna är av två typer, dels stora spikar där spikskallarna har en platt yta på mitten och fasetterade kanter och dels små ”vanliga” smidda spikar. Inock är högbenen bladade och fastsatta med en dymling med skalle. Vid takfot sitter en rak dymling. Takstol nr 2-4 har urtag i bindbjälken efter snedsträvor och stödben, samt urtag i sparrarna efter stödben och hanbjälke. Dessa takstolar har varit dymlade i knutpunkterna. Sparrarna nr 2-4

193 Tystberga kyrka sedd från nordost (SLM D2015-1484). Fotografi Eva Wockatz

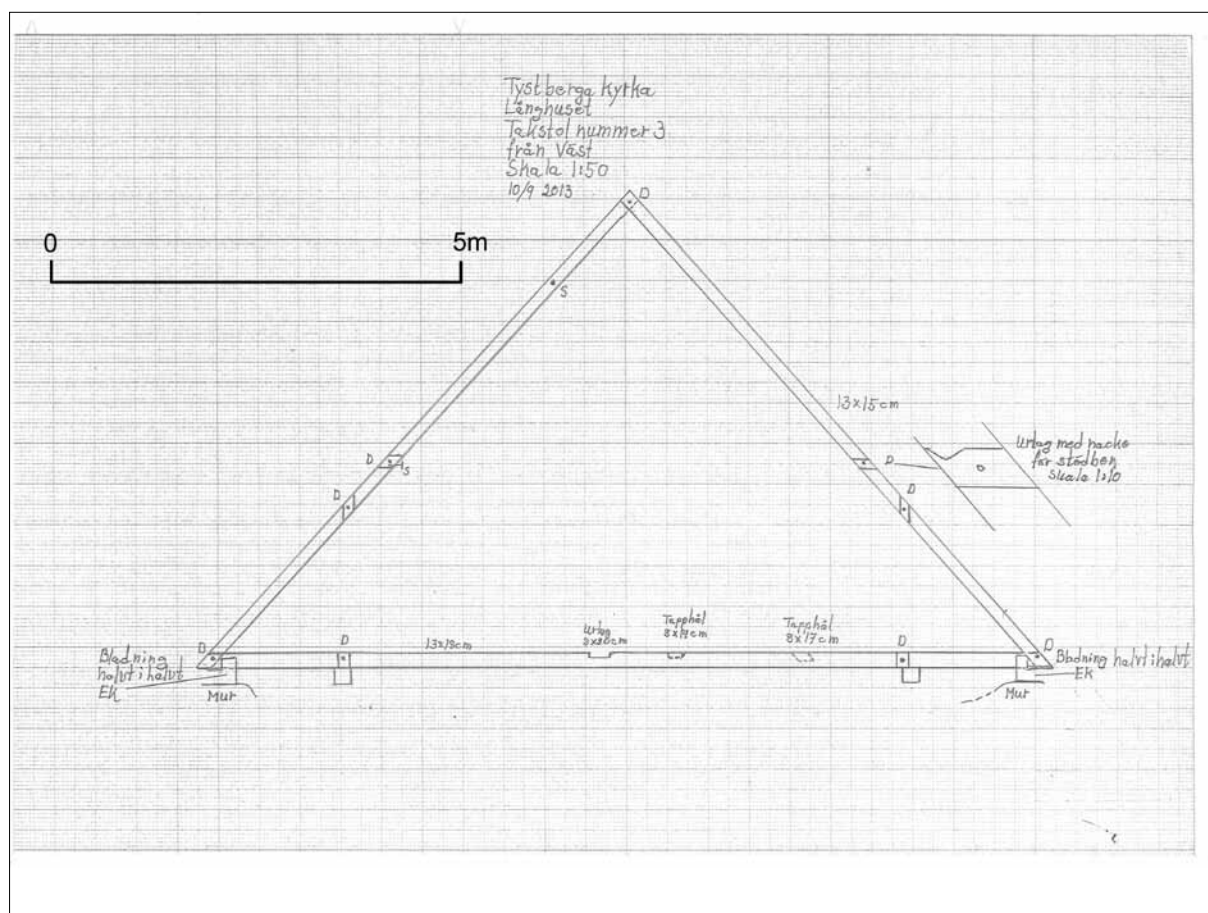
194 Skissuppmätning av romansk takstol över västra delen av långhuset.

är bilade. En trolig hypotes är att dessa taksparrar är utbytta i senare tid, möjligen 1300-tal eller senare. Virket ser ut att vara gran. Yttre murremmen är troligen ursprunglig och av ek, vilar ovanpå yttermuren och har urtag för bindbjälkarna. Inre murremmen är sentida. Samtliga bindbjälkar i de romanska takstolarna är grovt sprättäljda, några har vankant på undersidan, någon är endast barkad på undersidan. Inga spår noterades på undersidan från ett eventuellt innertak. Äldsta delarna skulle kunna vara samtida med kyrkans byggnation, 1100-1200-tal. Intrycket av den romanska takstolen är att den är "slarvigt" byggd. Grovt huggen, vankant och assymetrisk. Mellan de romanska takstolarna är senare s k svenska takstolar insatta.

Dimensioner i väster: Bindbjälke 12x20 cm eller 17x20 cm, sparrar ca 11x11 cm, 13x13 cm, takstol nr 8, 8x8 cm. Yttre murrem i norr 16x35 cm, murrem i söder 15x25 cm.

Östra delen består av 13 gotiska takstolar som tillsammans med både yttre och inre murremmar sannolikt tillkom vid kyrkans förlängning mot öster på 1300-talet. Murremmarna vilar på yttermuren och har urtag för tas-

sarna. Takstolarna består av högben, bindbjälke, tassar och stödben. Stödbenen är huggna på insidan efter tunnvalvets radie och radien fortsätter sedan i ett bågformigt virke mellan högben och bindbjälke. Tunnvalvet sitter osymmetriskt mellan högbenen, förskjutet mot söder. På norra sidan övergår stödbenet direkt i det övre virket medan det på södra sidan är ett mellanrum mellan övre virke och stödben där högbenet huggits efter valvets radie. Hypotetiskt härrör detta från att man börjat bygga takstolen från den norra sidan och att radien på valvet blivit något för stor så man fick lov att hugga ur en aning i högbenen på södra sidan. Takstolarna är i knutpunkterna spikade med smidd spik förutom inock där de är dymlade. Ytorna är bilade. Rester finns kvar av innertakets tunnvalvsbrädor. På södra sidan sitter fyra brädor kvar på takstolarna nr 7-13. Brädorna tar upp utrymmet mellan stödbenet och det bågformiga övre virket. På norra sidan sitter tre brädor i de fyra första takstolarna, infästa i det övre bågformiga virket. Valvbrädorna är ca 1" tjocka, bördade och bearbetade med skave där en del av skavspåren har tydliga vinkelräta vibrationsspår. Brädorna är spikade i takstolarna med smidd spik. På takstol nr 16, mellan norra högbenet

195 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

och den övre bågformen, sitter ett virke fastspikat som i nedre delen har en fint täljd trätrissa monterad. Möjligen har den använts för att vinscha upp något i kyrkorummet, kanske ett lock till en dopfunt, en primklocka, en ljuskrona eller något annat.

Sakristian gick inte att komma åt. Ingången från långhusvinden var fylld med gråsten.

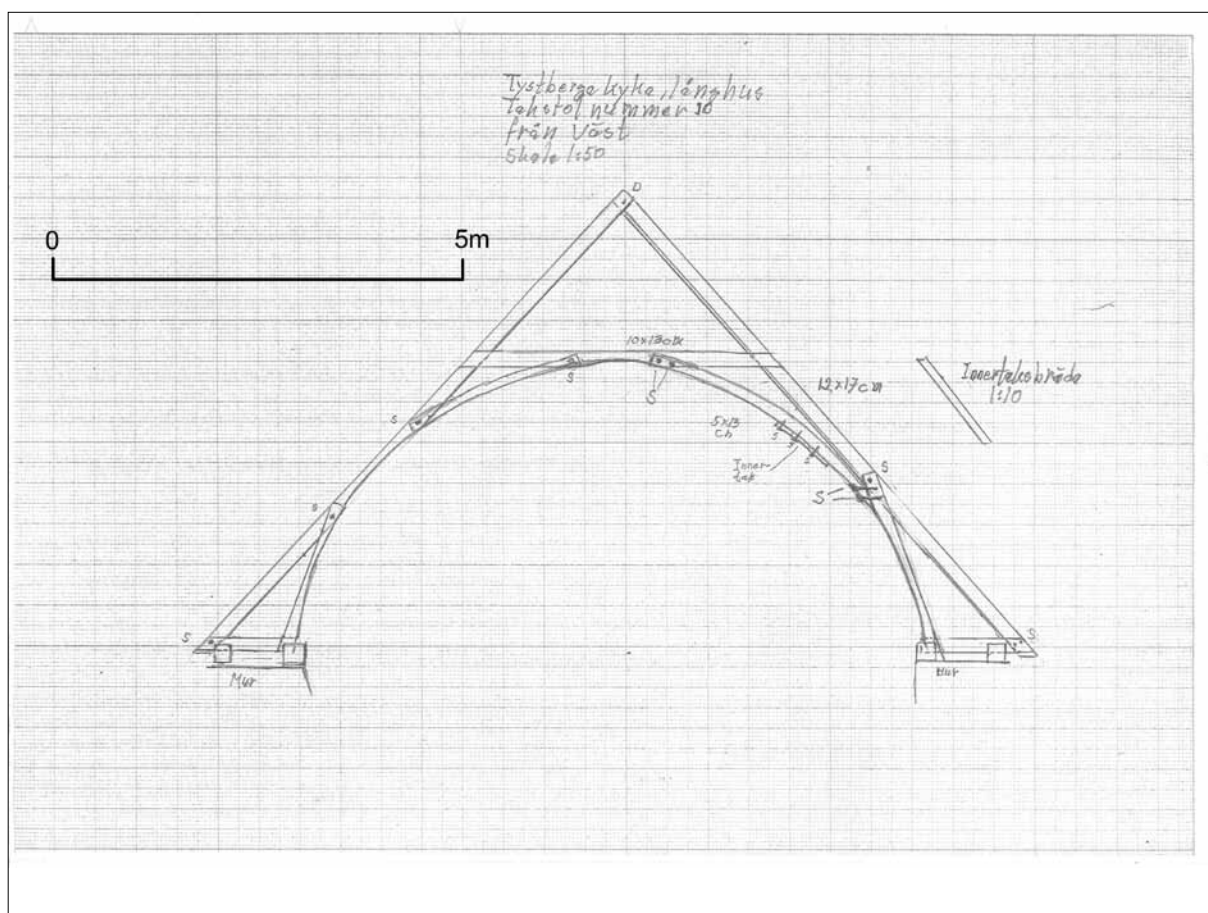
Objektet ser ut att passa bra för ev. datering. Många takstolar har vankant.

Dimensioner i öster: Sparrar ca 10-12x15-17 cm med ngn vankant, troligen gran. Stödben ca 6x10 cm ngn vankant. Tass ca 9x12 cm, med vankant. Brädor i tunnvalvet, ca 25-30x2,5 cm (bördade).

Underlagstaket över hela vinden består av bördade brädor med ramsågad yta. Enstaka brädor är bilade.

Inga märkningar noterades. Enstaka blyertsstreck finns i sydvästra hörnet på yttre murremmen. Enstaka märken hittades på översidan av en bindbjälke.

Väggarnas vita innerputs går ända upp till inre remstyckets underkant på de gotiska takstolarna. Inga spår av dekorativ bemålning syntes. Båda gavlarna är vitputsade.

196 Skissuppmätning av tunnvalvstakstol över östra delen av långhuset. BYT MOT NY??

197 Långhusvinden sedd från väster. Närmast i bild syns förstärkningstakstolarna från 1881 och mellan dessa de mer silvergrå medeltida högbenen. Längst bort i bild över valvet syns takstolen för 1300-talets trätunnvalv (SLM D2015-1485).

198 Grovt sprätthuggen romansk bindbälke med avtryck efter anslutande stödben som fästs in med två smidda spikar. (SLM D2015-1486).

199 Kvarvarande valvbrädor i tunnvalvskonstruktionen. Brädorna har bearbetats med skave (SLM D2015-1487).

200 Fint arbetat träblack som kan ha använts för att hissa upp något i kyrkorummet (SLM D2015-1488).

VALLBY KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

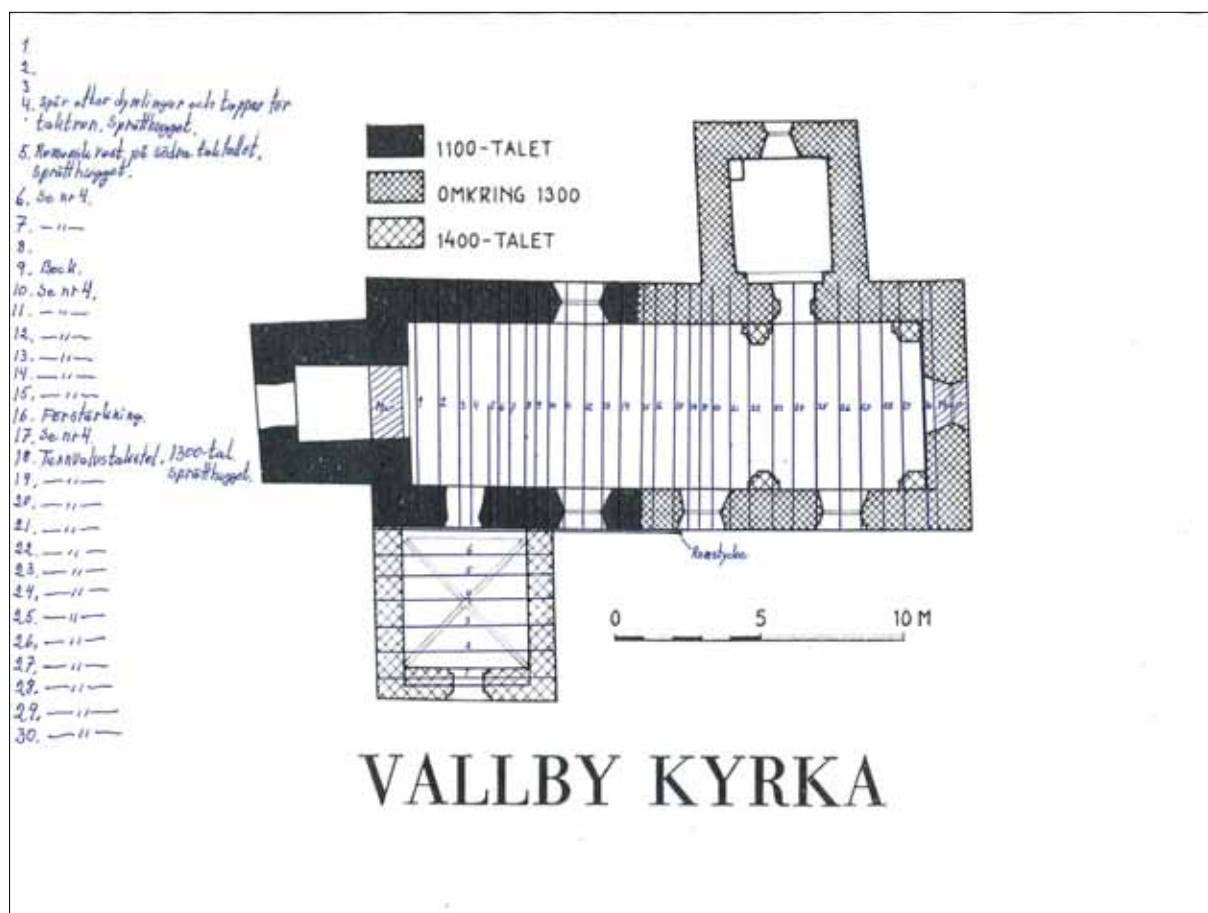
Vallby kyrka består av ett enskeppigt långhus, ett rakt avslutat, fullbrett kor i öster, en sakristia i norr, ett vapenhus i söder och ett torn i väster. Vallby kyrka bevarar till sin helhet medeltida murverk. Långhuset, koret och tornet är uppförda av natursten, liksom troligen sakristian, medan vapenhuset är uppfört av tegel. Även kyrkans takstolar är till stora delar medeltida. Fasaderna är putsade och vitkalkade. Kyrkans sadeltak och tornhuvn täcks av träspån.

Den medeltida stenkyrkan uppfördes troligen under 1100-talet. Kyrkan bestod då av ett långhus med torn i väster och ett smalare kor i öster. Kyrkan förlängdes åt öster omkring 1300 och tillbyggnaden täcktes av ett trätunnvalv. Möjligen uppfördes på samma gång en sakristia invid korets norra sida. Under 1400-talet eller första halvan av 1500-talet byggdes vapenhuset invid sydportalen i långhusets västra del och tegelvalven

slogs, över långhusets västra del kryssvalv och över östra delen stjärnvalv. På 1690-talet fick tornet ny spira. 1890 flyttades klockorna från klockstapeln till tornet och klockstapeln revs. 1953 lades delar av spåntäckningen om. 1972-73 lades spåntäckningen på tornspiran och vapenhusets västra takfall om, övriga spåntäckningar kompletterades och alla takfall tjärades.

Taklag

Över kyrkorummet (långhuset & koret) står 30 stycken medeltida takstolar. Över det ursprungliga romanska långhuset i väster står 17 takstolar varav de tre första i väster och ytterligare två är sentida men de övriga 12 takstolarna är romanska. De har sprätthuggna högben med dymlingar för taktro och urtag efter korsande stödben, två på vardera sidan. Ursprungliga bindbjälkar är avhuggna vid valvslagningen. På en del av takstolarna har de avhuggna bindbjälkarna sekundärt försetts med stödben. De flesta takstolarna har också kompletterats med hanbjälkar. Två av dessa består av sidostyckena till en gammal stege. En massiv stenpackning ligger på

201 Planritning.

murkrönen och döljer det mesta av remstyckena men på södra sidan går det yttre remstycket fram till den sista takstolen, nr 17.

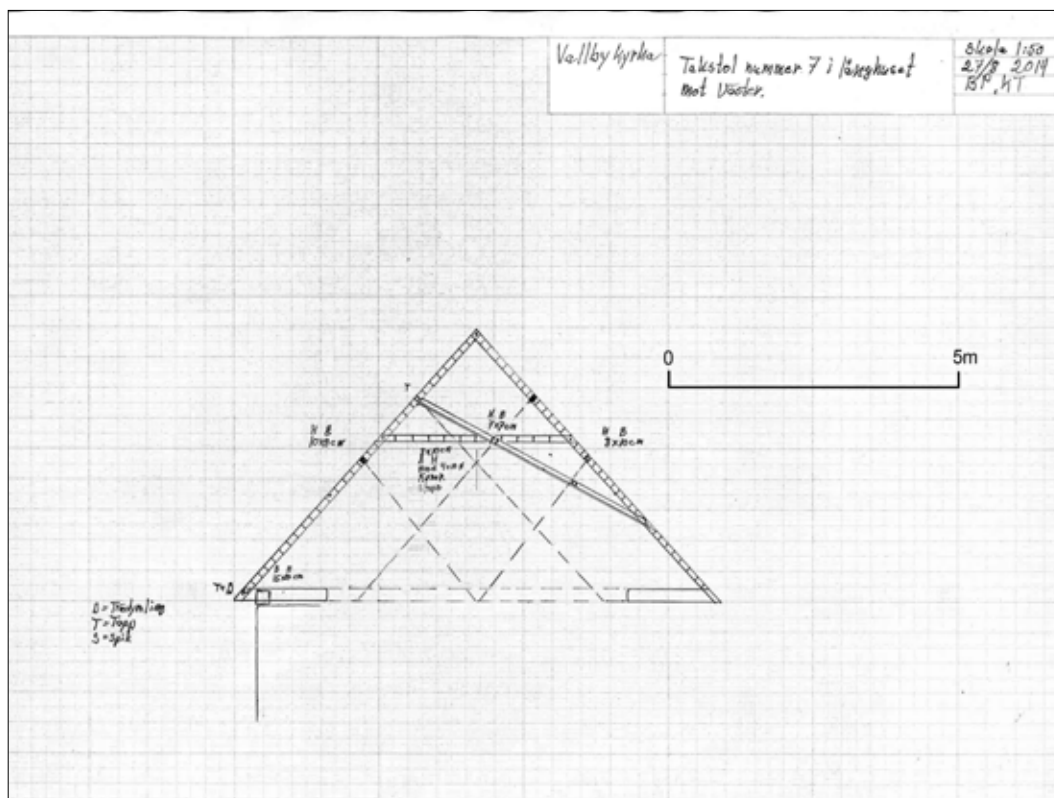
Takstolarna 18-30 är utförda för tunnvalv i trä och består av högben, bindbjälke, tassar och stödben. Tunnvalvets radie är uthuggen i stödbenens insida, hanbjälkarnas undersida och i ett ytterligare virke mellan stödben och hanbjälke. Takstolarna vilar på dubbla remstycken. Takstolsdelarna är sprätthuggna och knutpunkterna är utförda som bladningar halvt i halvt och spikade med smidda spikar. Takstol nr 18 har en urhuggen fals på insidan av takstolsdelarna som utgör valvradien. På södra sidan i denna takstol har stödbenet och virket mellan stödben och hanbjälke kvar rester av vardera en inskuren blomform på den kant som vetter mot väster. Blomman har kapats bort av valvradien och har antingen hört ihop med ett äldre användande av virket eller så har blomformen fortsatt i en vägg som anslutit till valvet. Valvets radie syns också i den slätputsade ytan på östra gavelväggen. Längst ned på den södra delen av den putsade ytan framkom fragment av kalkmåleri.

Taktron på södra takfallet är spräckt, bilad och bördad med delar som är ramsågade och bördade. Norra takfallet har sågade brädor lagda kant i kant. Valven är isolerade med mattor av mineralull.

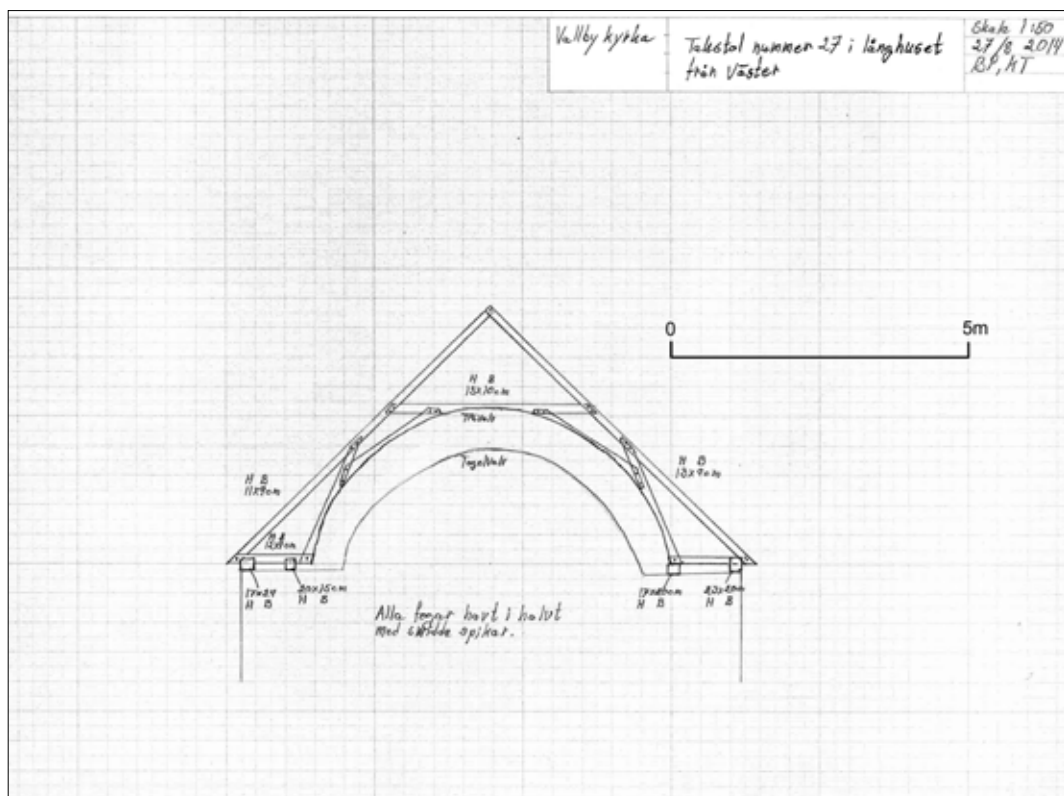
Över vapenhuset står sex takstolar med knäbock och hanbjälke. Takstolarna vilar på dubbla remstycken. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade. Alla ytor är bilade. Övre delarna av taktron består av spräckta, bilade och bördade brädor som längre ned på takfallen ersatts med sågade brädor. Vinden är oisolerad

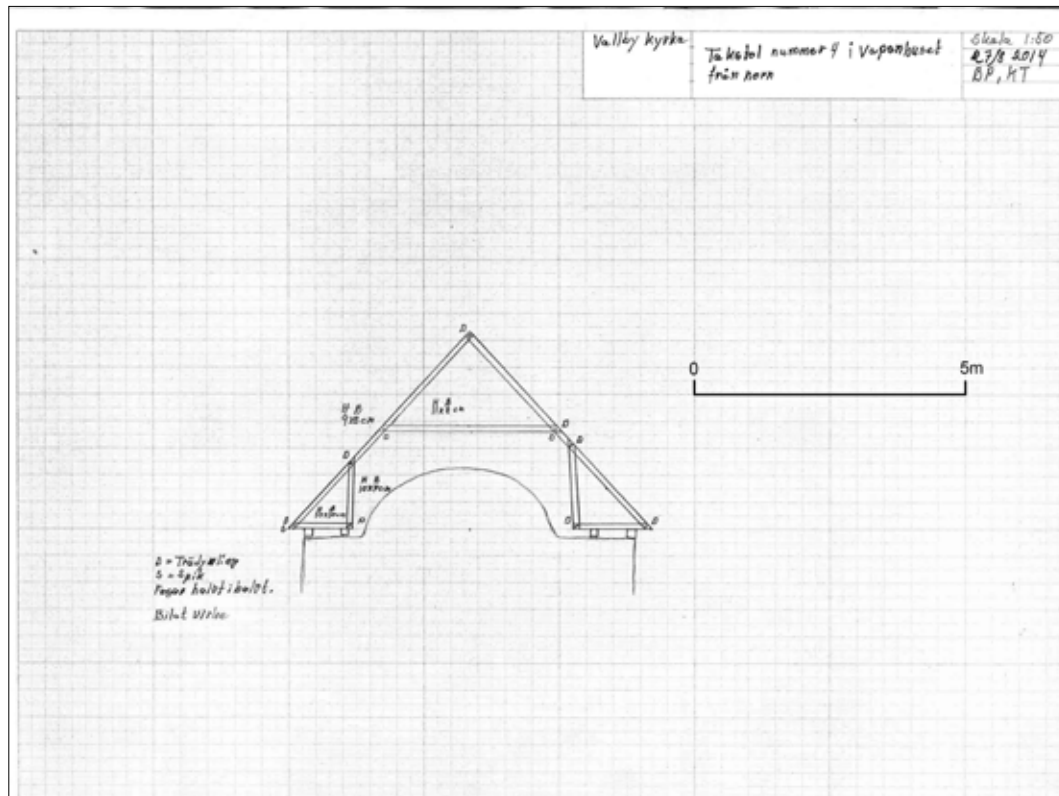
202 Vallby kyrka sedd från sydost (SLM D2015-1489). Fotografi Dag Forssblad.

203 Skissuppmätning av takstol över västra delen av långhuset.

204 Skissuppmätning av tunnvalvstakstol över östra delen av långhuset.

205 Skissuppmätning av takstol över vapenhuset.

206 Långhusvinden sedd mot öster. Romanska högben med dymlingar för infästning av taktrö. (SLM D2015-1490).

207 Sista högbenet i den romanska takkonstruktionen och första takstolen för tunnvalvet över långhusets södra murkrön (SLM D2015-1491).

208 Tunnvalvstakstolen sedd mot öster. (SLM D2015-1492).

209 Mötena mellan takstolsdelarna har mycket varierande utförande, med och utan nacke mm (SLM D2015-1493).

210 Utskuren blomma på södra sidan av första tunnvalvstakstolen i väster (takstol 18) (SLM D2015-1494).

211 Fals med spår av spikning, takstol 18 (SLM D2015-1495).

212 Fragment av kalkmåleri på östra gavelväggen (SLM D2015-1496).

VANSÖ KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

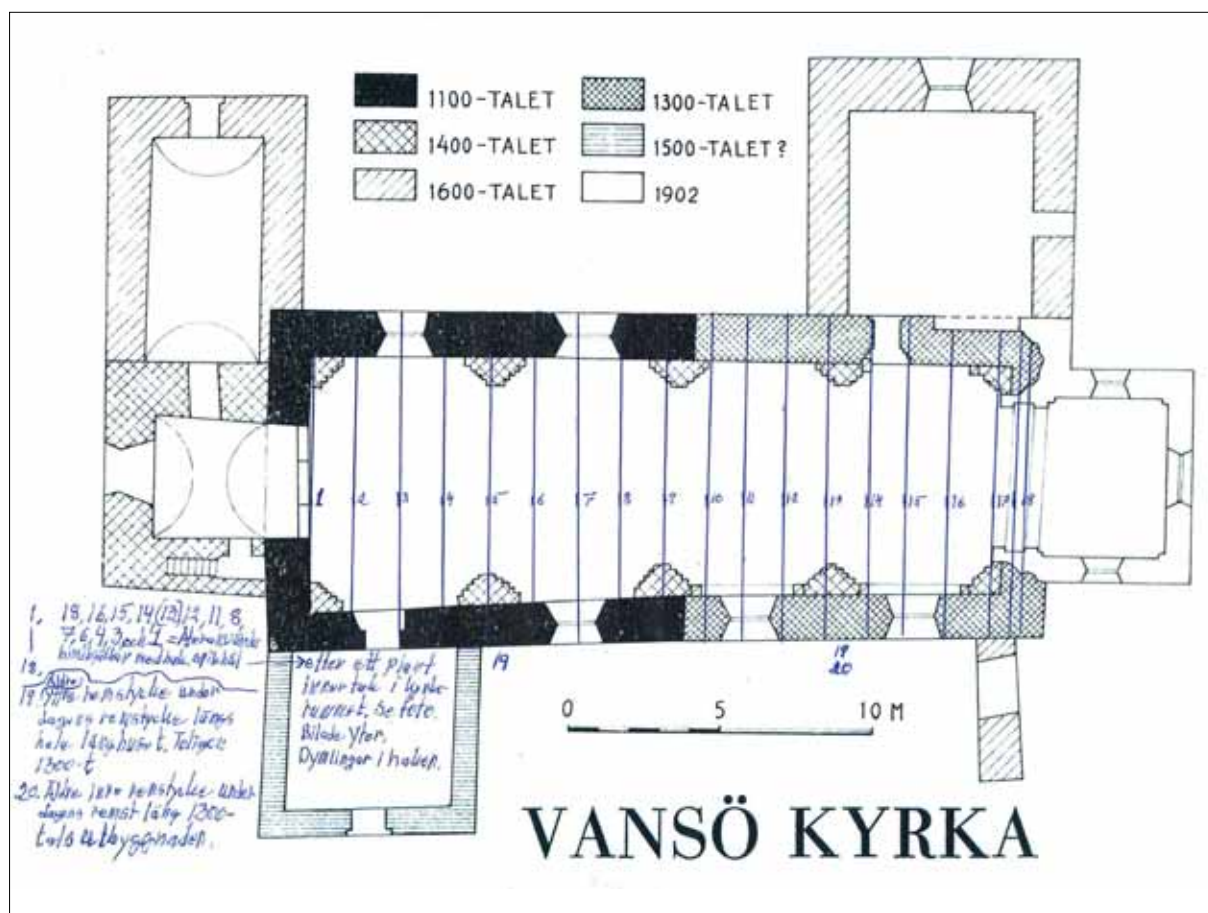
Vansö kyrka består av ett enskeppigt långhus med ett västtorn som på norrsidan har ett anslutande före detta benhus. Längst åt öster på norrfasaden finns en stor sakristia. Östra gaveln har ett indraget rakt avslutat kor. Vid östra hörnet på sydfasaden står en strävpelare med spånåvtäckning och vid sydvästra hörnet ligger ett vapenhus. Fasaderna är spritputsade med slätputsade omfattningar och vitkalkade. Taken är spåntäckta sadeltak. Tornhuven är täckt med spånimiterande järnplåtar förutom övre delen av spiran där "spånen" är tillverkade av kopparplåt. Vid långhustakets östra gavelnock finns en skorsten i form av en takryttare. Långhuset upptas av fyra valvtravéer och är något bredare i den östra delen som är uppförd på 1100-talet.

Vansö kyrka började byggas under 1100-talet. Murverk från den äldsta kyrkan finns i västra delen av långhuset. Under 1200-1300-talet revs östgaveln och det romanska

koret och långhuset förlängdes mot öster till mer än dubbla längden. Under 1400-talet byggdes kyrkan ut ytterligare åt öster. Vidare tillkom sakristia, vapenhus, tornet och långhusets fyra stjärnvalv. År 1590 brann kyrkan. Ny tornspira byggdes, bräddtak lades på långhuset och spåntak på sakristian. Möjligen tillkom nu också vapenhuset. Under 1600-talet blåste tornspiran ned och sakristian byggdes om. 1682 tillkom strävpelare och ytterligare förstärkningsåtgärder för att lösa sättningsproblem. 1733 lades tak om, korgavelns röste murades om och murarna förankrades med ankarjärn. Under 1760-talet revs tornet ned till nivå med långhusets murar så att taket kunde fortsätta ut över tornet. Sakristians norrgavel murades om 1799. 1901-1902 höjdes tornet och fick ny huv. Klockstapeln revs och klockorna hängdes upp i tornet. Ett nytt kor byggdes i öster. Södra takfallen på koret och långhuset samt stödmurens tak lades om helt 1969.

Taklag

Över långhuset står 18 takstolar med knäbock och två hanbjälkar. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt.

213 Planritning.

Hanbjälkarna har nacke medan övriga har raka blad. Nockmötet och mötet tass/ hanbjälke är dymlade. Övriga möten är spikade med smidd spik eller har både smidd spik och dymling. 13 av takstolarna har återanvända äldre bindbjälkar med urtag för stödben som de undre hanbjälkarna. De återanvända bindbjälkarna har kvar smidd spik som kan vara rester efter ett plant innertak i kyrkorummet. Takstolarna i väster är märkta med inskurna streck.

Större delen av taktron är spräckt, bilad och bördad. Vinden är isolerad med sågspån.

Sakristians tak bärs upp av sex takstolar med knäbock och hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt och dymlade. Ett stödben och en av hanbjälkarna har urtag som tyder på att det är återanvända bindbjälkar.

Taktron består av både spräckta, bilade och bördade brädor och ramsågade/bördade. Övre delen av västra takfallet har sentida sågade brädor. Vinden är oisolerad.

214 Knäbock med timmermansmärken (SLM D2015-1497).

215 Vansö kyrka sedd från sydost (SLM D10-594). Fotografi Eva Wockatz.

216 Långhusvinden sedd mot öster (SLM D2015-1498).

217 Murkrönet på södra sidan (SLM D2015-1499).

218 Äldre bindbjälkar med urtag för stödben återanvända som undre hanbjälkar (SLM D2015-1500).

219 Vinden över sakristian. Den andra hanbjälken framifrån har urtag som visar att den kan vara en återanvänd bindbjälke (SLM D2015-1501).

VÄSTERMO KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

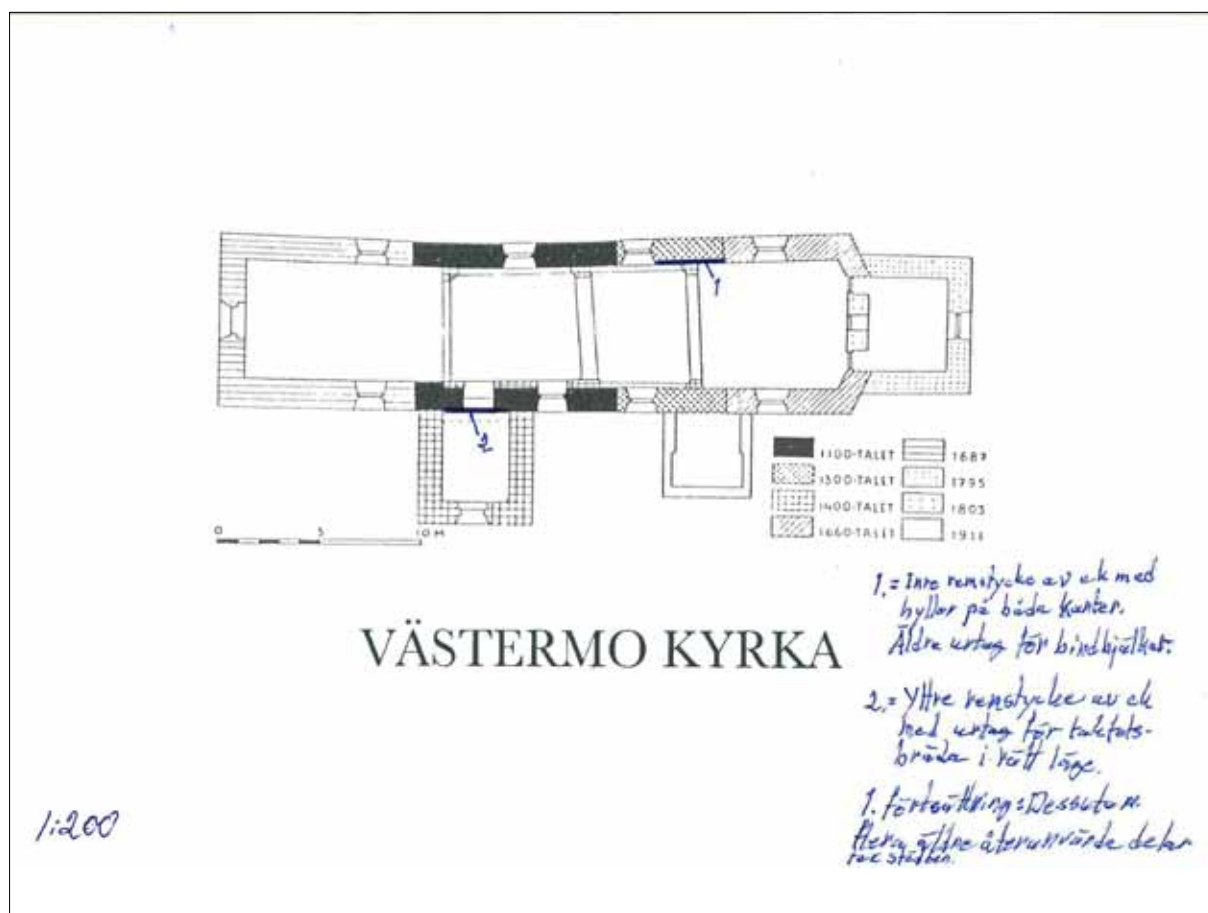
Västermo kyrka består av ett enskeppigt långhus med kor och sakristia i öster, vapenhus och värmekammare i söder. Medeltida murverk finns kvar i långhusets mitt och i vapenhuset. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt. Kyrkans sadeltak är täckta med svartmålad plåt.

Västermo kyrka byggdes under 1100-talet med ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster, samt ett smalare torn i väster. Under 1300-talet byggdes kyrkan om till en salkyrka, då koret fick samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes också till invid korets norra sida. Under 1400-talet byggdes ett vapenhus framför ingången i söder, tornet byggdes på i höjd och valv slogs i kyrkorummet. 1662 förlängdes kyrkan österut och fick ett tresidigt avslutat kor. 1687 revs det fallfärdiga romanska tornet och långhuset förlängdes mot väster. En ny portal byggdes i väster. År 1795 revs den medeltida sakristian och en ny byggdes i öster, då

koret behövde stöttas. I samband med detta byggdes en altarpredikstol i koret och det platta taket över koret ersattes med ett trätunnvalv. 1911 genomgick kyrkan en renovering, då fasaderna försågs med trappgavlar i väster, öster och på vapenhuset, vilka dock togs bort 1956. 1914 byggdes klocktornet över en ingång genom kyrkogårdsmuren. 1983 isolerades valven.

Taklag

Takstolarna över långhusvinden har tillkommit i samband med någon av de eftermedeltida utbyggnadsetapperna men man har använt delar från den äldre takstolskonstruktionen. Över den ursprungliga romanska långhusmuren i söder ligger i höjd med vapenhuset ett yttre remstycke i ek med urtag för takfotsbräda. Långhusets förlängning från 1300-talet har över den norra muren ett inre remstycke av ek med hyllor på båda sidor och med urtag för bindbjälkar.

220 Planritning.

221 Vinden över vapenhuset (SLM D2015-1502).

222 Över den norra muren finns ett inre remstycke av ek med hyllor på båda sidor och med urtag för bindbjälkar. (SLM D2015-1503).

223 Västermo kyrka sedd från sydost (SLM D08-780). Fotografi Eva Wockatz.

YTTERSELÖ KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

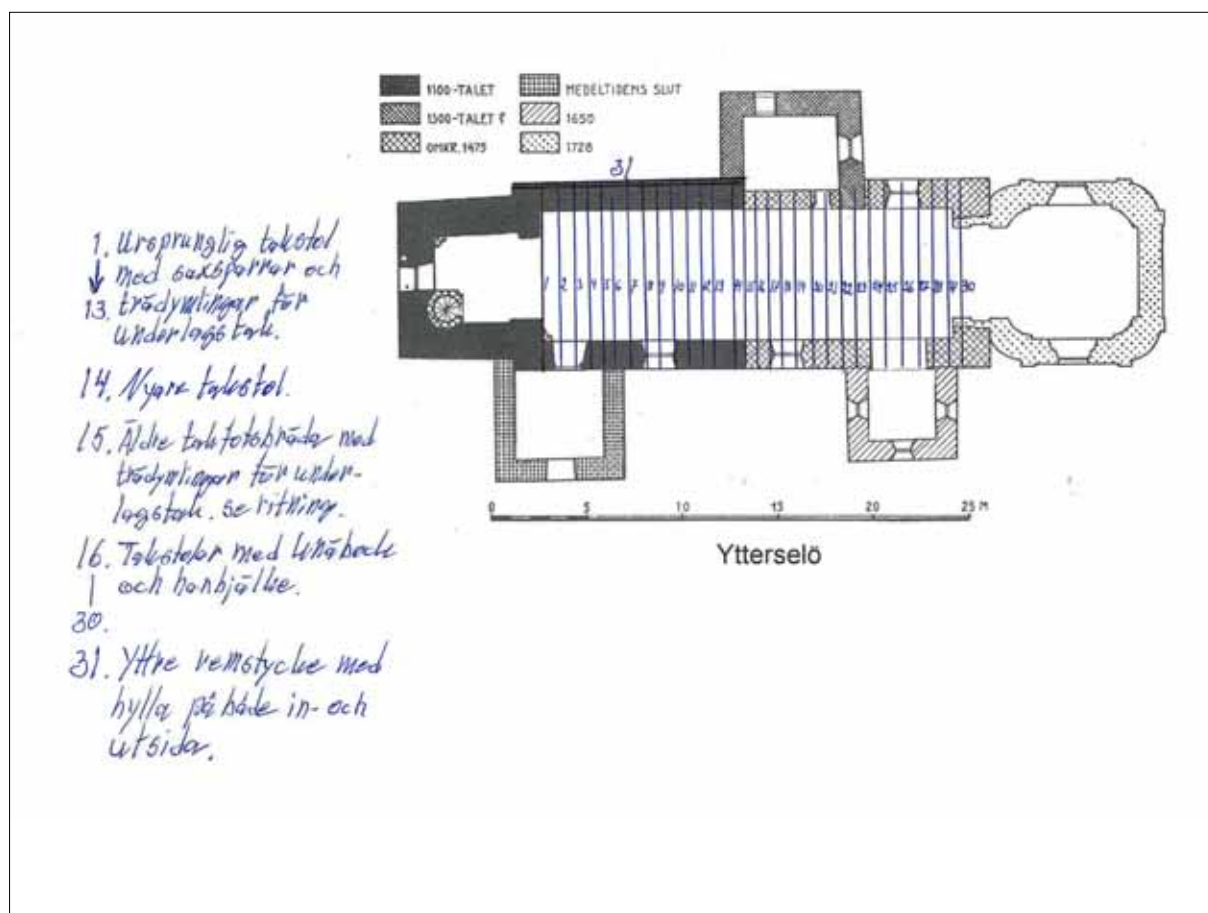
Ytterselö kyrka består av ett långhus med ett torn i väster, vapenhus och gravkor i söder, en sakristia i norr och ett högkor i öster. Fasaderna är spritputsade med slätputsade omfattningar, allt kalkavfärgat i ljus ockragul nyans. Sakristians gavel pryds av en korsblinding. Högkoret i öster har pilasterindelade, slätputsade fasader. Taken på långhus, gravkor, vapenhus och sakristia samt den höga tornspiran är alla täckta med mönsterlagt spån. Högkoret täcks av ett kupoltak i barockstil klätt med svartmålad järnplåt i småformat. Långhuset täcks av tre stjärnvalv. I östra delen vilar valven på pelare och sköldbågar, medan de i väster vilar på väggarna. Över högkoret är en valvkupol slagen. Tornrummet i väster, Soopska gravkoret och sakristian täcks av kryssvalv.

Kyrkan uppfördes troligen på 1100-talet med ett torn i väster, ett långhus som motsvarade ungefär halva dagens och kor i en liten absid. Kyrkorummet täcktes av ett

trätak, platt eller möjligen ett tunnvalv. På 1300-talet byggdes sakristian ut och ca 1475 förlängdes långhuset till dubbla längden. Utvidgningen skedde österut, genom tillkomsten av ett djupare kor, av samma bredd som långhuset. Tre stjärnvalv slogs över kyrkorummet. I den äldre västra delen bars valven av pelare och sköldbågar medan valven i den samtidigt utbyggda östra delen byggdes direkt på murarna. Omkring 1500 byggdes vapenhuset och täcktes med kryssvalv. Omkring 1650 utbyggdes Soopska gravkoret mot söder. Tornet upprustades 1718 och försågs med klockbockar, dit kyrkklockorna flyttades, varefter klockstapeln revs. Högkoret byggdes 1728. 1938 omtäcktes spåntaken och rötskadade underbräder utbyttes. Plåten på korets tak lagades och målades. 1970-71 reparerades spåntaken. 1998 omtäcktes långhusets södra takfall och Soopska gravkorets tak med nya spån. Högkorets takplåt skrapades och målades.

Taklag

Över västra delen av långhuset finns 13 takstolar av romansk typ, sprätthuggna högben med dymlingar för

taktro och urtag för saxsparrar/stödben. Takstolarna har senare förstärkts med påspikade stödben och hanbjälkar. I skarven till utbyggnaden österut finns på södra takfallet kvar ett sista kombinerat högben/takfotsbräda av ek som antagligen legat i yttre murlivet på det ursprungliga gavelröstet. Den tjockare högbensdelen har dymlingar för taktron och är betydligt mindre väderbiten än den del som utgjort takfotsbräda. Stora delar av taktron är spräckt, sprätthuggen och bördad. Många brädor är fortfarande fastdymlade i högbenen. I övrigt är brädorna spräckta, bilade och bördade samt enstaka brädor i sen tid ersatta med sågat virke.

Över östra delen av långhuset står 15 takstolar av högotisk knäbockstyp med en hanbjälke. Knutpunkterna är bladade halvt i halvt med raka blad och omväxlande spikade och dymlade alternativt en av varje.

Valven är isolerade med mattor av mineralull.

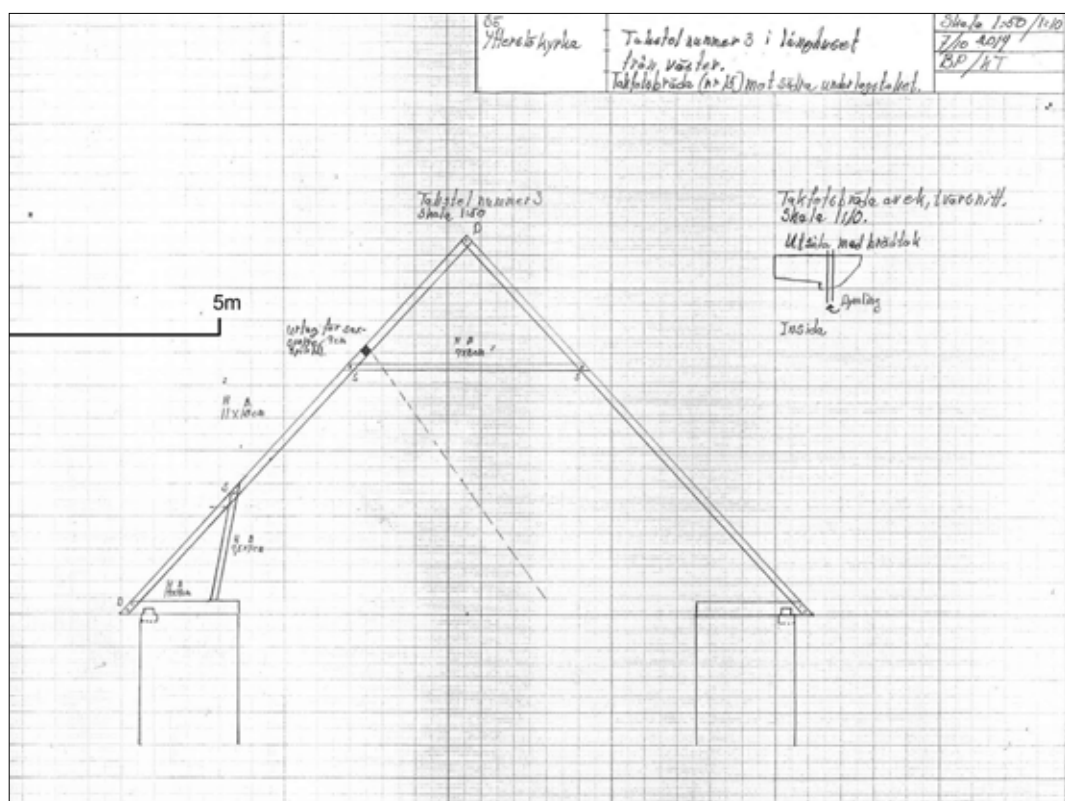
Tornets huv med romansk takkonstruktion dokumenteras inom ramen för etapp 2 av projektet.

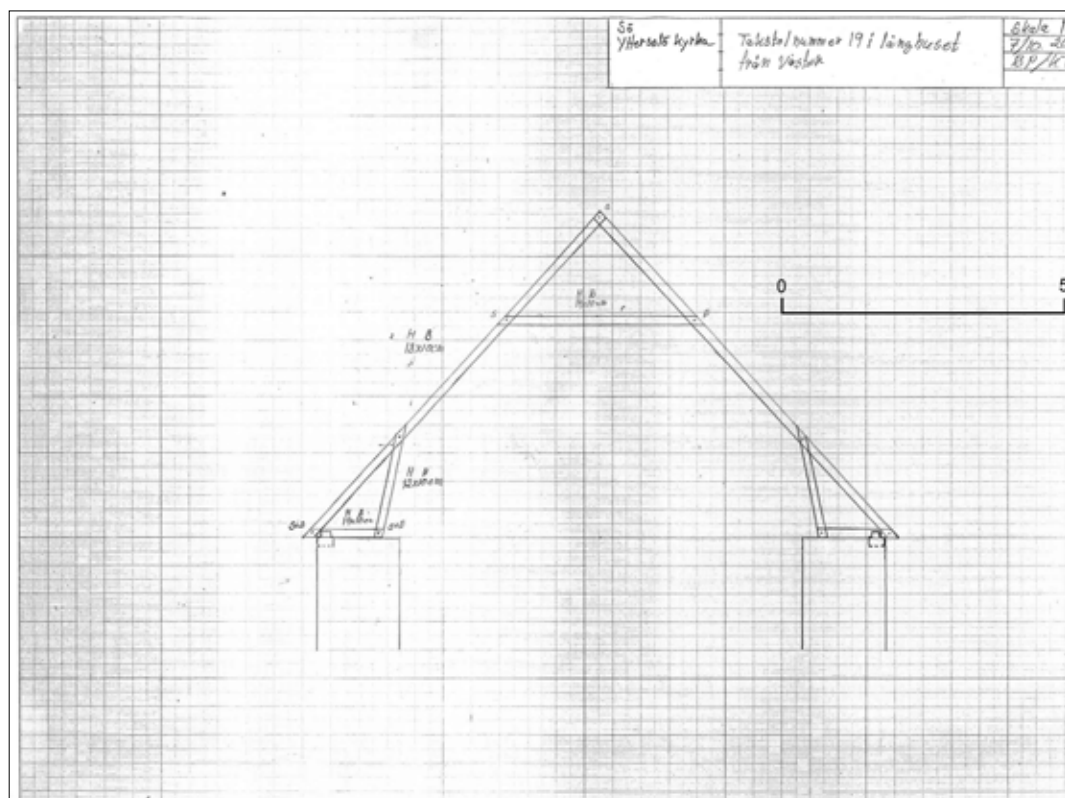
225 Kombinerat högben/takfotsbräda av ek i skarven mellan 1100-talskyrkan och 1400-talets utbyggnad österut (Slm D2015-1504).

226 Ytterselö kyrka sedd från söder (SLM D10-1086). Fotografi Dag Forssblad.

227 Skissuppmätning av takstol över västra delen av långhuset.

228 *Skissuppmätning av takstol över östra delen av långhuset.*

229 Långhusvinden sedd mot öster. Sprätthuggna högben med urtag för stödben och dymlingar för infästning av taktro. Delar av taktron är sprätthuggen och fastdymlad i högbenen (SLM D2015-1505).

230 Yttre remstycke med hylla på båda sidor (SLM D2015-1506).

ÅKERS KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

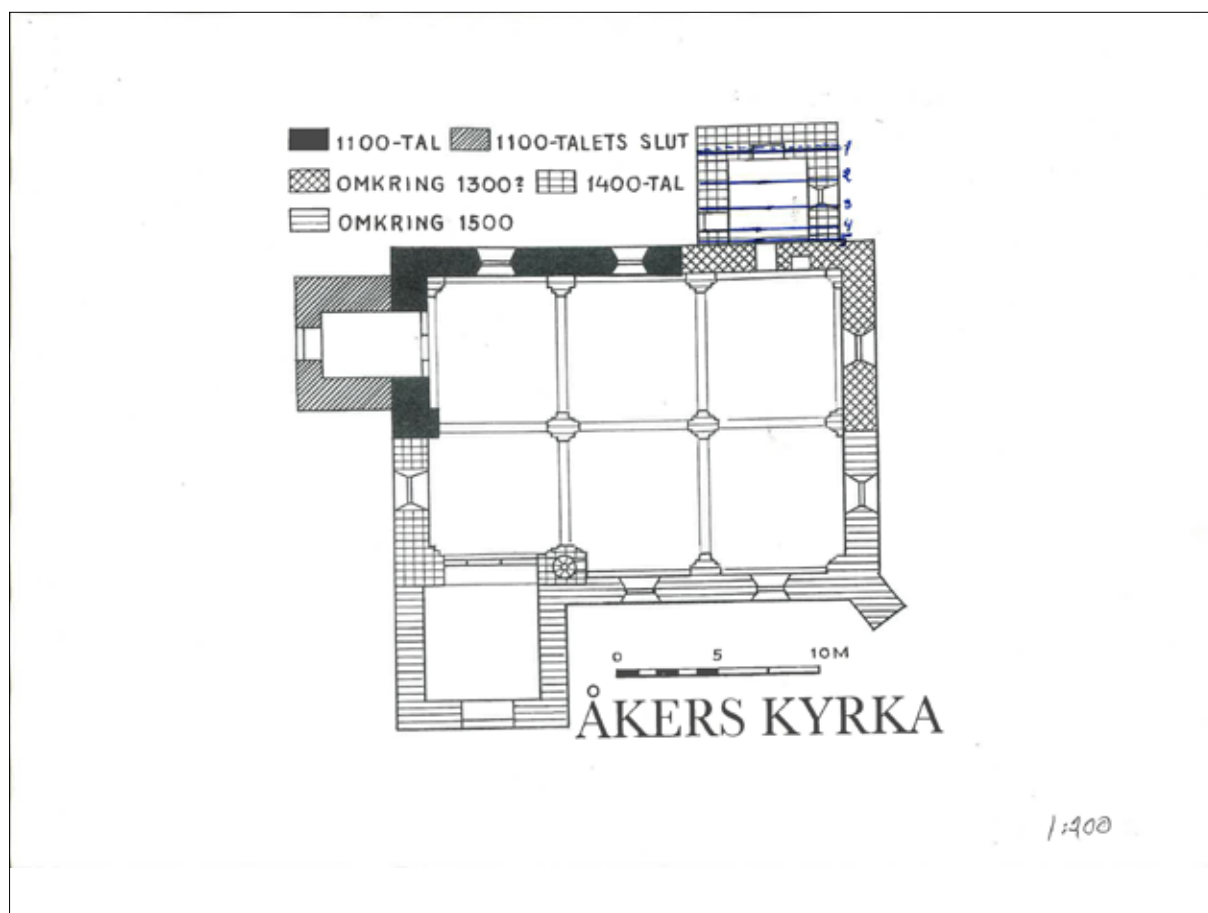
Åkers kyrka består av ett tvåskeppigt långhus med fullbrett rakt avslutat kor i öster, torn i väster, vapenhus i söder och sakristia i norr. Vid sydöstra hörnet är en strävpelare murad. Kyrkan bevarar medeltida murverk i samtliga byggnadsdelar. Långhuset, sakristian och vapenhuset har spånklädda sadeltak. Långhustakets spånläggning är mönsterlagd med två horisontella skift med spetsformade spån. Tornet har en svängd huv som avslutas med en sluten kvadratisk lanternin med en spira. De vitkalkade fasaderna är spritputsade med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar.

Kyrkan bestod ursprungligen av ett romanskt långhus med ett lägre och smalare kor i öster. Under senare delen av 1100-talet byggdes ett torn i väster. Senare under medeltiden förlängdes kyrkan med ett kor av samma bredd som långhuset. En sakristia byggdes i norr, ett vapenhus byggdes i söder och kyrkorummet valvslogs

och försågs med kalkmålningar. Vid 1500-talets början utvidgades långhuset mot söder och blev tvåskeppigt och ett nytt vapenhus byggdes i söder. En strävpelare murades i kyrkans sydöstra hörn, för att ta emot valvens tryck. Tornet förhöjdes något senare och fick byggas på igen under 1600-talet, då tornet förstördes. Omkring år 1800 ersattes spiran med en låg pyramidhuv. 1918 ersattes pyramidhuvens med dagens spira.

Taklag

Vinden över sakristian har fyra takstolar med knäbock och hanbjälke. Knutpunkterna består av raka bladningar utom mötet hanbjälke-högben som är utfört med nacke. Infästningen är gjord med smidd spik genom trädympling. Timmermansmärken finns vid möten hanbjälkar och högben.

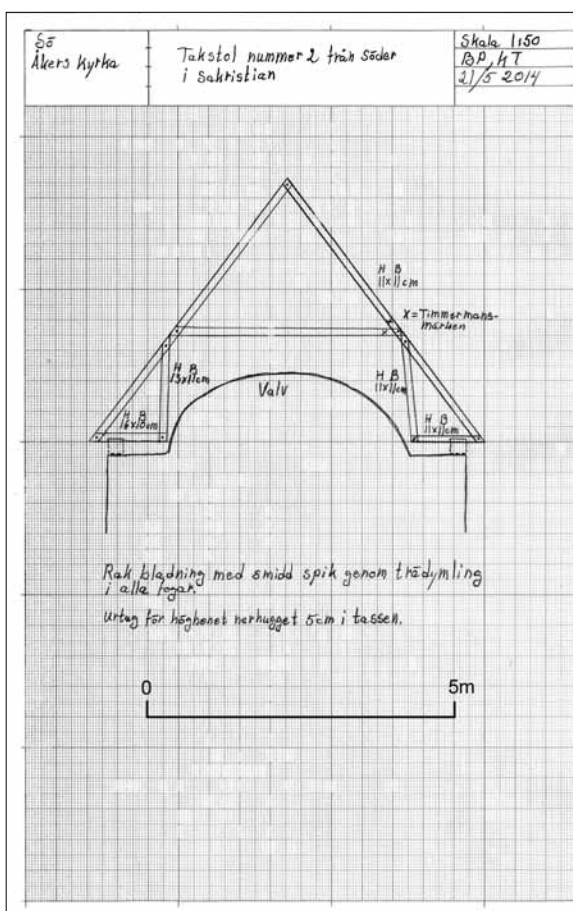
231 Planritning.

232 Åkers kyrka sedd från söder (SLM D2015-1507).
Fotografi Eva Wockatz.

233 Timmermansmärken vid möte mellan hanbjälke och högben (SLM D2015-1508).

234 Skissuppmätning av takstol över sakristian.

235 Knäbocken mot sakristians norra gavel, takstol nr1 (SLM D2015-1509).

ÅRDALA KYRKA

Byggnadsbeskrivning och historik

Årdala kyrka har ett rektangulärt långhus med rak avslutning mot öster, sakristia i norr och torn i väster. Murverket är av natursten förutom stödmurarna på sidorna av tornet som är murade i tegel.

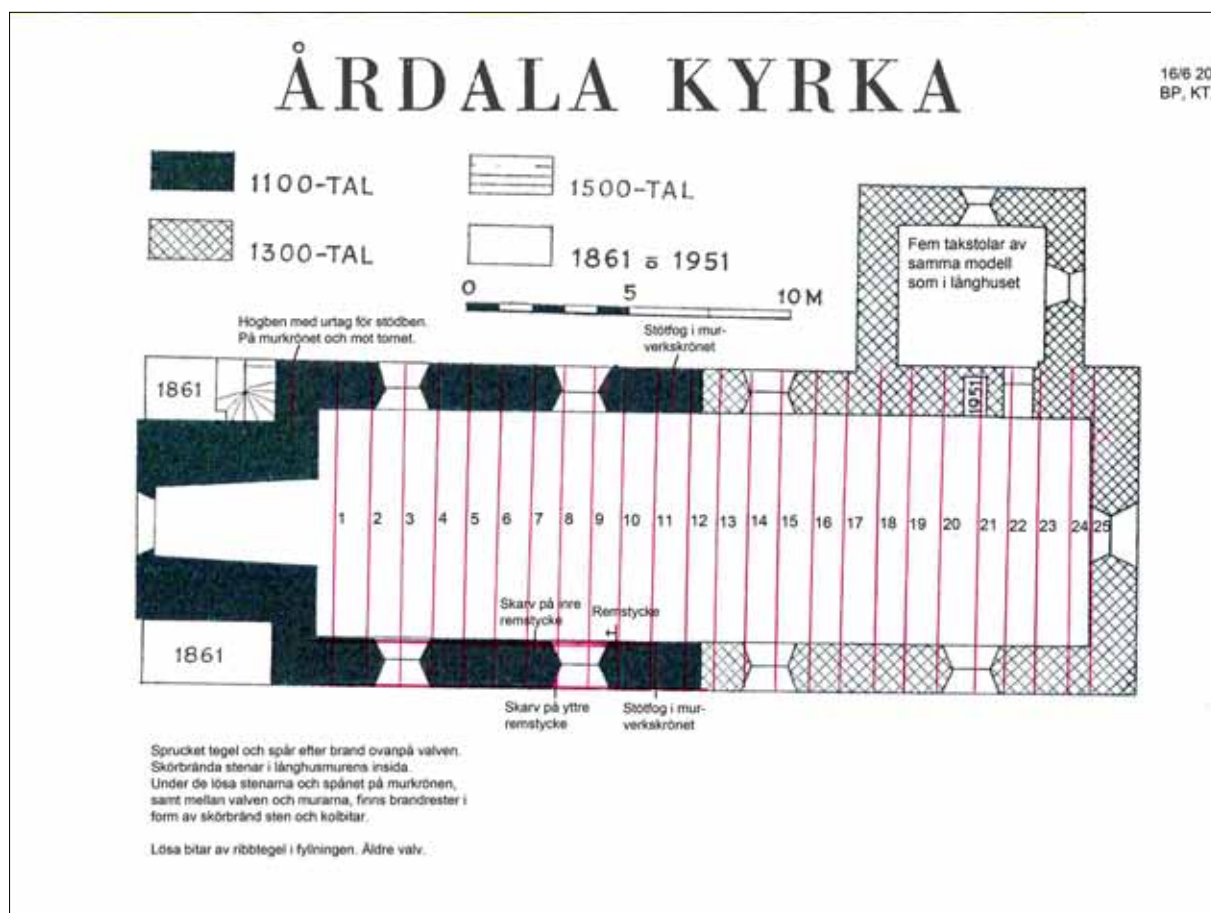
Kyrkan byggdes på 1100-talet med västtorn, långhus och smalt rakavslutat kor. I slutet av 1200- / början av 1300-talet revs koret, långhuset förlängdes österut och sakristian byggdes. I början av 1500-talet tillkom vapenhus, långhusets tre kryssvalv och korets stjärnvalv. Möjligen under andra hälften av 1500-talet drabbades kyrkan av brand. Tornhuven byggdes om 1733 respektive 1779.

Taklag

Över långhuset står 25 st takstolar, samtliga av samma modell med högben, hanbjälke, tassar, nedre stödben

samt övre stödben. Alla knutpunkter är bladade halvt i halvt med raka blad och dymlade med stora dymlingar. Ytorna på virket är bilade med spår som tyder på att timmermannen haft en yxa med överställt skaft och arbetat sig framåt. Tassarnas längd är redan från början avpassade efter valven varför några stödben hamar närmare inre remstycket. Tassarna är avkapade med yxa men detta har gjorts innan montering vilket kan sägas med ledning av att huggspår kommer även med riktning underifrån där det inte finns utrymme för att hugga på plats. Även såväl de övre som de nedre stödbenen är slarvigt avkapade med yxa innan montering. De övre är avhuggna strax under hanbjälken och vissa av stödbenen har knuthak i mötet med hanbjälken medan andra aldrig haft det.

Spår efter tillverkningsprocessen finns i forma av ritsar och borrhål som bl a visar att man först tänkte sätta stödbenen direkt an mot det inre remstycket men att man av någon anledning ändrade sig och försköt stödbenen närmare valven. En takstol har också ett par grunda borrhål som går i varandra intill befintlig dymling mellan högben och tass. Detta kan vara en indikation på att takstolen använts som mall vid tillverkningen av övriga

takstolar. Takstolarna har lagts ovanpå malltakstolen och när man borrar igenom knutpunkterna har borsten gått för djupt och ned i "mallen".

Kolrester på murkrönen, skörbränd sten, sprucket tegel och brandspår på valvens ovansida visar att kyrkan brunnit efter valvslagningen. I skräplagret på murkrönen låg även en sannolikt romansk spik och ribbtegel från äldre valv. Där låg också en hel del avkapade grantoppar och björkris samt en grankvast och en björkkvast. Deras användning är okänd men något att forska vidare kring.

Hela takkonstruktionen är uppförd efter valvslagning och brand, sannolikt under andra hälften av 1500-talet. Remstycken och övriga takstolsdelar har rikligt med vankant som lämpar sig för dendrodatering. Konstruktionen förstärktes sannolikt under 1700-talet med snedsträvor, spikade med T-formad smidd spik.

Hela taktron är spräckt, bilad och bördad och sannolikt samtida med övriga taklaget. Vinden är oisolerad.

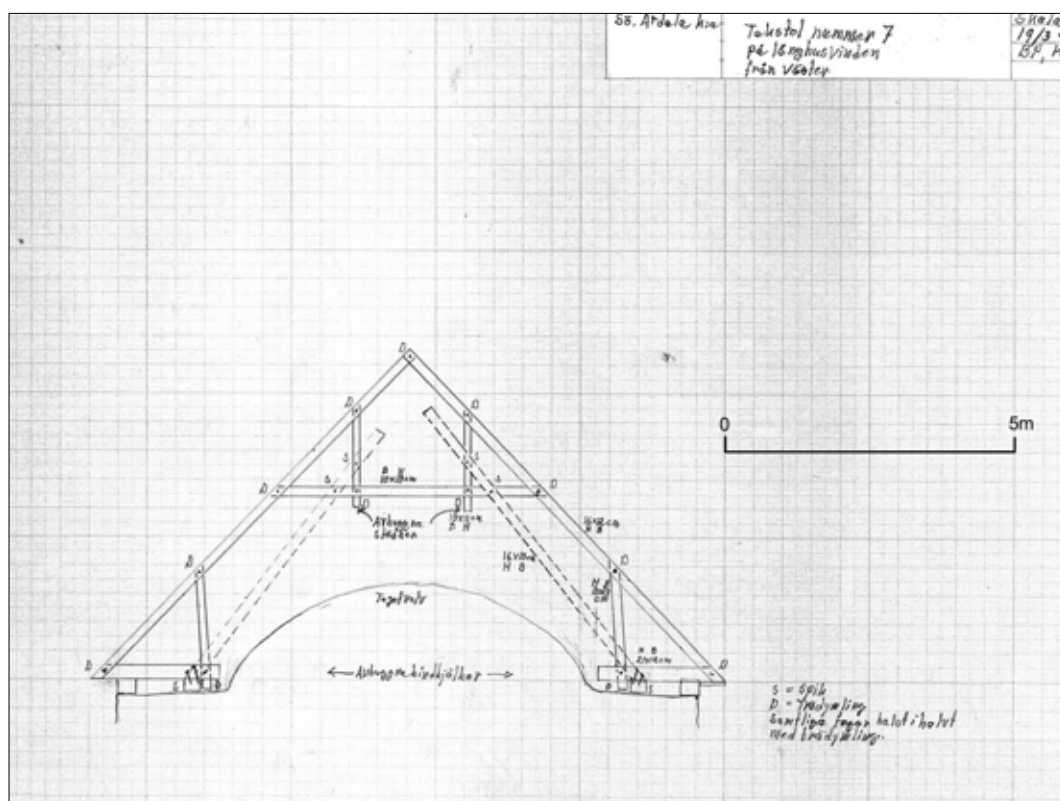
Sakristians taklag är samtida med långhusets.

237 Andra stödbenet är från början utflyttat för att ge plats åt valvet. Taklaget är alltså yngre än valvslagningen (SLM D2015-1510). Daniel Eriksson

238 Årdala kyrka sedd från sydost (SLM D10-196). Fotografi Katarina Bäck.

239 Skissuppmätning av takstol över långhuset.

240 Yttre remstycke med vankant, lämplig för dendrodatering. Remstycke ca 23x24 cm. Knutpunkt tass-högben har rak bladning med stor dymling. Tass ca 13x20 cm. Högbenens dimension varierar mycket, medelvärde ca10x16 cm (SLM D2015-1511) Foto: Daniel Eriksson.

241 Mötet mellan stödben, tass och inre remstycke. Det inre remstycket har två sidor helt obearbetade (SLM D2015-1512). Foto: Daniel Eriksson.

242 Änden på en tass som kapats med yxa innan montering vilket syns eftersom huggen kommer från alla fyra sidor, även underifrån där man inte kommer ut att hugga i befintligt läge. Tassarna är alltså inte ursprungliga bindbjälkar som kapats (SLM D2015-1513). Foto: Daniel Eriksson

243 Nedre stödbenet löper genom och förbi knuten i tassan. Den slarviga ändkapningen är gjord innan montering. Notera ritsen för knuthakett till vänster om stödbenet (SLM D2015-1514). Foto: Daniel Eriksson

244 Rits och borrhål till höger om stödbenet. Tanken var tydligen att från början sätta stödbenet intill remstycket men av någon anledning ändrade man sig. En detalj som kan berätta något om processen vid tillverkning av en takstol (SLM D2015-1515). Foto: Daniel Eriksson

245 Snett ovanför dymlingen syns två grunda borrhål som går i varandra. Troligen har de uppstått då takstolen använts som mall. Malltakstolen har legat på marken och övriga har tillverkats ovanpå. Vid borrning har man råkat borra in i "mallen" (SLM D2015-1516). Daniel Eriksson.

246 Vid grovbearbetningen av timret har timmermannen huggit för djupt (SLM D2015-1517). Foto: Daniel Eriksson.

247 De övre stödbenen går förbi hanbjälkarna och är ändkapade med yxa på ett liknande sätt som de nedre stödbenen (SLM D2015-1518). Foto: Daniel Eriksson.

248/249 Vissa har fått knuthak medan andra saknar knuthak (SLM D2015-1519 och SLM D2015-1520). Foto: Daniel Eriksson.

250 Exempel på huggspår från ett högben. Grön=yxans rörelseriktning i veden. Röd=eggens vinkel i förhållande till rörelseriktningen. Det ser ut som att timmermannen haft en yxa med överställt skaft och arbetat sig framåt (SLM D2015-1521). Foto: Daniel Eriksson.

251 Taktro med spår av samma behuggnings teknik men spegelvänt. Taktron är med största sannolikhet samtida med taklaget. Det har alltså varit en vänster-och en högerhänt timmerman med samma typ av yxa eller en dubbelhänt timmerman (SLM D2015-1522). Foto: Daniel Eriksson.

252 I murverket mellan takstol nr 11 och 12 syns tydligt skarven som uppstod då kyrkan förlängdes österut på 1300-talet. Den nyare muren är betydligt tjockare än den äldre. På murkrönen ligger en hel del byggskräp och annat som kan ge mycket information om byggprocesser och andra företeelser. Detta ka lätt försvinna vid städning. (SLM D2015-1523). Foto: Daniel Eriksson.

253 En sannolikt romansk spik som låg på det norra murkrönet. Fyrkantig klinga som smidits rund närmast den stora och tunna skallen är alla medeltida attribut (SLM D2015-1524). Foto: Daniel Eriksson.

254 En hel del avkapade grantoppar och även björkris ligger på vinden (SLM D2015-1525).

255 Här fanns också en färdigbunden kvast av grantoppar och även en bunden björkriskvast (SLM D2015-1526).

SAMMANFATTNING

Vi har i Sörmland besökt 49 st kyrkvindar och hittat hela eller delar av medeltida taklag i 40 av dessa. 20 stycken taklag innehåller delar från vad vi bedömer som äldre medeltid, d v s från 1100- ca 1350 och 32 st har konstruktioner från tiden 1350-medeltidens slut. Några kyrkor flyter lite osäkert under 1300-talet. Kyrkorna med tidigmedeltida taklagsdelar finns i mälardalen i norra delen av länet samt i ett stråk norr till nordost om Nyköping. Taklagen från yngre medeltid visar en större spridning men påtagligt är att norra och västra delen av den sörmländska sjöplatån i princip helt saknar medeltida takkonstruktioner.

Ett mindre antal kyrkor gick inte att undersöka på grund av att det saknades ingång till vindarna. I Vrena kyrka noterades sannolikt senmedeltida takstolar i samband med takarbeten 2008 men takluckan är idag dold av tegeltaket och kräver en del arbete för att öppna. Halla kyrka har mycket små invändiga luckor i valvkapporna som möjligen kan ge tillträde till vindar över långhus och kor om man har tillgång till rullställning. Flera av de undersökta kyrkorna saknar också tillträde till vindarna över sakristia och vapenhus. De två kyrkor som anges som osäkra på kartan (bild 1) är Gåsinge kyrka som troligen är eftermedeltida och Svärta som endast har några stockar med urtag i tornet.

Inga helt intakta romanska taklag kunde konstateras i länet men ett mindre antal kyrkor har ganska omfattande tidigmedeltida konstruktioner kvar, framförallt Härads, Husby-Rekarne, Tumbo, Tystberga, Vallby och Ytterselö. Konstruktionerna är likartade med högben, bindbjälke och stödben/korsande stödben men i samtliga fall förutom i tornrummet i Härads saknas stödbenen. I Tumbo finns en avkapad rest av ett stödben kvar. Husby-Rekarne, Tumbo och Vallby samt även den på 1950-talet ombyggda takkonstruktionen i Lid har haft två korsande stödben per sida. Runtuna, Tystberga och Ytterselö har haft ett stödben per sida. Taklaget i Härads kyrka skiljer ut sig i det romanska materialet. I långhuset är högbenen infällda i en profilhuggennockås. De romanska takstolarna över tornrummet har sprätthuggna högben, bindbjälke och stödben som går från högbenen ned till en T-formad bindbjälke som går från gavel till gavel och är hopknutad med takstolarnas bindbjälkar. Gavelröstet i väster är timrat med 19 varv sprätthugget liggtimmer. Fastdymlat i timmerväggen och i den T-formade bindbjälken är ett ek-knä som är 1,7 m högt och går ut 1,45 m från den timrade väggen.

Några kyrkor ligger tydligt i skarven mellan grupperingarna i äldre och yngre medeltid. Ripsa kyrkas taklag har tidigmedeltida drag i och med den flacka taklutningen, bindbjälkarna och resterna av ett platt innertak med spår efter bearbetning med skave men däremot har alla takstolsdelar bilad yta. I Ripsa finns också ett timrat gavelröste där den understa stocken är sprätthuggen och brandpåverkad medan övriga stockar i röstet saknar brandspår och har bilad yta. Två kyrkor, Vallby och Tystberga, har konstruktioner för trätunnvalv uppförda någon gång under 1300-talet ovanför dagens tegelvalv. I Vallby är konstruktionen sprätthuggen medan den i Tystberga är bilad. I Tystberga finns några brädor kvar i valvet och är tydligt bearbetade med skave.

Från senare delen av medeltiden och medeltidens slut finns ett flertal kyrkor där hela takkonstruktionen byggts vid ett och samma tillfälle och där även underlagstaket finns kvar intakt med brädor som spräckts fram och bilats släta med yxa. Dessa är Blacksta, Forssa, Gillberga, Gryt, Husby-Oppundas sakristia, Sundby och Årdala liksom de medeltida delarna av långhusen i Husby-Rekarne och Råby-Rekarne. Kyrkorna i Forssa, Frustuna, Spelvik och Stora Malm har branta tak med kryssparrar och knäbock. Även Gillberga och Tuna har höga branta takfall men saknar kryssparrar och har båda dubbla hanbjälkar.

De flesta taklagen har kompletterats och förstärkts under årens lopp och en hel del installationer har utförts. Installationer har i många fall utförts mycket okänsligt som t ex kabeldragning tvärs över ekplankorna med inskurna romanska liljor i Hammarby eller installationen av gasinfravärme i Gryts kyrka. Isolering av vindarna försvårar i hög grad dokumentationen. Särskilt mattor av gullfiber gör arbete på vindarna mycket otrevligt på grund av dammet och att råttor trivs mycket bra i materialet. Gullfibermattor gör det också mycket svårt att röra sig på vinden för att inte skada isoleringen. Spånisolering och äldre isoleringsmattor med tåligare ytskikt ger större möjligheter att utföra dokumentationsarbete även om svårigheterna är påtagliga jämfört med oisolerade vindar.

URVAL AV KYRKOR TILL ETAPP 2 AV PROJEKTET

Vid uppmätningen och skissningen av 1300-talets trä-tunnvalvskonstruktion ovanför 1400-talets tegelvalv i Tystberga kyrka syntes att tunnvalvet satt lite osymmetriskt mellan högbenen. Antagligen beroende på att man börjat bygga tunnvalvet från norra sidan mellan de resta högbenen och fått en lite för stor radie på valvet så att man blev tvungen att hugga ur en aning av högbenen på södra sidan. Den här typen av processer och andra frågor kring vilka det var som byggde, hur och varför, hoppas vi kunna belysa under den andra etappen av projektet. Då kommer ett mindre urval av de medeltida taklagen i Strängnäs stift att undersökas mer på djupet för att belysa byggprocesser och medeltida träkonstruktioner. Då kan vi också förhoppningsvis komma lite närmre de människor som byggde våra medeltidskyrkor och fånga fler spännande ögonblicksbilder från den medeltida hantverkarens vardag.

Angeläget är också att utreda vilka kyrkor som kan vara intressanta att dendrokronologiskt datera för att få en tydligare bild av länets och stiftets kyrkobyggnadsprocesser.

Förslag på kyrkor att undersöka och dokumentera i etapp 2:

Forssa: 29 takstolar över långhuset med knäbock, saxsparrar och hanbjälke. 6 takstolar över vapenhuset med knäbock och hanbjälke. Hela taktron ovanför långhus och vapenhus spräckt, bilad och bördad.

Husby-Rekarne: Medeltida takstolar över långhus, kor, sakristia och vapenhus. De gotiska takstolarna i långhuset vilar på dubbla remstycken som i sin tur vilar på resterna av den romanska takkonstruktionen. På långhusets sydvägg sitter en igenmurad rundbågig fönsteröppning med den fasta fönsterbågen kvar.

Härad: länets mest intakta romanska taklag med intressanta detaljer som den T-formade bindbjälken, det timrade sprätthuggna gavelröstet och det stora ek-knnä som binder ihop dessa delar i tornrummet samt långhusets profilhuggnanockås. Långhusets östra del och koret har gotiska takstolar. Klocktornet troligen från första hälften av 1300-talet.

Ripsa: Taklag med flack taklutning, bindbjälkar och rester av platt innertak med spår efter bearbetning

med skave men alla takstolsdelar har bilad yta. Timrat gavelröste där den understa stocken är sprätthuggen och brandpåverkad medan övriga stockar i röstet saknar brandspår och har bilad yta.

Runtuna: Taklaget är ett virrvarr av ombyggnader, förstärkningar och återanvända byggnadsdelar. Stora delar av taklaget är romanskt.

Spelvik: 17 st takstolar över långhus och kor med högben, saxsparrar, hanbjälke och bindbjälke avhuggen med yxa vid valvslagningen. 26 st timmermansmärken i form av runor, romerska siffror och symboler. Daterad till ca 1445 av Alf Bråthen. Hela taktron spräckt, bilad och bördad.

Sundby: Tornet har tre bjälklag med romanska bjälkar i ek. 14 takstolar över långhuset med knäbock och hanbjälke. Hela taktron spräckt, bilad och bördad.

Tumbo: Delar av taklagen över långhuset och koret är romanska. Daterade efter 1146 av Thomas Bartolin.

Tystberga: Takstolar nr 5-8 i långhuset, bindbjälkar och sparrar samt yttre remstycke. Sprätthuggna. 13 takstolar i öster med rester av brädtunnvalv. Brädorna bearbetade med skave.

Vallby: 12 romanska takstolar över långhuset. Övriga takstolar över långhus och kor är utförda för tunnvalv i trä. Alla takstolsdelar är sprätthuggna.

Ytterselö: 13 romanska takstolar över långhuset, sprätthuggna högben med dymlingar för delvis sprätthuggen taktro. 15 takstolar över östra delen av långhuset med knäbock och hanbjälke. Romansk tornhuv.

256 Putsprofilmall på vinden i Svärta kyrka (SLM D2015-1527).

Källförteckning

Arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Administrativa uppgifter

Län: Södermanland

Stift: Strängnäs

Objekt: Bergshammar, Bettna, Blacksta, Bogsta, Bältinge, Bärbo, Flen, Fogdö, Forssa, Frustuna, Gillberga, Gryt, Gåsinge, Halla, Hammarby, Helgesta, Husby-Oppunda, Husby-Rekarne, Hyltinge, Härad, Kattnäs, Kjula, Lid, Lista, Lästringe, Ripsa, Runtuna, Råby-Rekarne, Råby-Rönö, Sankt Nikolai, Spelvik, Stora Malm, Strängnäs Domkyrka, Sundby, Svärta, Sättersta, Toresund, Torsåker, Tumbo, Tuna, Tunaberg, Tystberga, Vallby, Vansö, Vrena, Västermo, Ytterselö, Åker och Årdala

Projektrelaterad information

Beställare: Strängnäs stift

Utförare: Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Övriga uppgifter

Sörmlands museum, dnr KN-SLM13-019

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial, skisser och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.